

12

КАФЕДРА

ВИЗАНТИЙСКОЙ И НОВОГРЕЧЕСКОЙ ФИЛОЛОГИИ

Ассоциация неоэллинистов
(Россия)

КАФЕДРА

ВИЗАНТИЙСКОЙ И НОВОГРЕЧЕСКОЙ ФИЛОЛОГИИ

Научно-теоретический журнал

№12 (3), 2022

Издается с 19.06.2000
Выходит 4 раза в год

Главный редактор

Бибиков М. В. (Москва, Россия) — доктор исторических наук, профессор

Редакционная коллегия

Онуфриева Е. С. (Москва, Россия) (отв. секретарь) канд. филол. наук

Гришин А. Ю. (Москва, Россия) канд. филос. наук

Гришин Д. А. (Москва, Россия)

Климова К. А. (Москва, Россия) канд. филол. наук, доцент

Мантова Ю. Б. (Москва, Россия) канд. филол. наук

Смирнова И. Ш. (Москва, Россия)

Тресорукова И. В. (Москва, Россия) канд. филол. наук, доцент

Торопова А. А. (Москва, Россия)

Редактор

Онуфриева Е. С.

Редактор английского и греческого текста

Онуфриева Е. С.

Дизайн обложки

Цанцаноглу М. К., Варламов А. А.

Компьютерное макетирование

Варламов А. А.

Адрес редакции

117241, Moscow, ул. Лобачевского, 101–241

e-mail: ens.russia@gmail.com

<http://kathedra-ens.ru>

Журнал индексируется в: Российский индекс научного цитирования (РИНЦ);
European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS).

Издается совместно с кафедрой византийской и новогреческой филологии филологического факультета МГУ имени М. В. Ломоносова.

Зарегистрирован Управлением Федеральной Службы по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций. Свидетельство о регистрации средства массовой информации ПИ № ФС77–73598 от 14.09.2018.

© Ассоциация неозеллинистов, 2022

© Журнал «Кафедра византийской и новогреческой филологии», 2022

При перепечатке и при цитировании материалов ссылка на журнал обязательна.

Society of Modern Greek Studies
(*Russia*)

KATHEDRA

OF BYZANTINE AND MODERN GREEK STUDIES

№ 12 (3), 2022

Scientific journal

Issued 4 times a year
Since 19.06.2000

Editor-in-chief:

M. V. Bibikov (Moscow, Russia) — PhD, Professor

Editorial Board

Onufrieva E. S. (Moscow, Russia) (secretary) PhD

Grishin A. Ju. (Moscow, Russia) PhD

Grishin D. A. (Moscow, Russia)

Klimova K. A. (Moscow, Russia) PhD, Associate Professor

Mantova J. B. (Moscow, Russia) PhD, Assistant Professor

Smirnova I. Sh. (Moscow, Russia)

Tresorukova I. V. (Moscow, Russia) PhD, Associate Professor

Toropova A. A. (Moscow, Russia)

Editors

Onufrieva E. S.

English and Greek texts editors

Onufrieva E. S.

Cover design and layout

Tsantsanoglou M. K., Varlamov A. A.

Computer layout

Varlamov A. A.

Editors address:

Lobachevskogo, 101 — 241

Moscow, 117241, Russia

e-mail: ens.russia@gmail.com

<http://kathedra-ens.ru>

The journal is indexed in European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS) and Russian Science Citation Index (RSCI).

The journal is edited jointly with the Department of Byzantine and Modern Greek Philology, Philological Faculty, Lomonosov Moscow State University

Registered by the Federal Service for Supervision of Communications, Information technologies and Mass Media

Mass media registration certificate

ПИ № ФС77–73598, 14.09.2018

© Society of Modern Greek Studies, 2022

© Journal «Kathedra of Byzantine and Modern Greek Studies», 2022

All rights in reproduction in any form reserved.

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Κ. Α. Κλιμοβα</i> Κτο такоῦ Γυι-Γυιδжу (Γκοῦί Γκοιτζής), или Особенности мифологических воззрений греков Малой Азии.....	7
<i>M. G. Varvounis</i> The “Laboratory of Folklore and Social Anthropology” in Democritus University of Thrace: a contribution to the development of contemporary folklore studies in Greece.....	21
<i>Χ. Μάρκου</i> Η φρασεολογία της τιμής στη νεοελληνική γλώσσα	39
<i>Δ. Μαρούλης, Ι. Λαμοράκης</i> Τα Ζεῖμπέκια τότε και τώρα.....	58
<i>Ν. Μαχά-Μπιζούμη, Φ. Εγγλέζου, Χ. Κονδύλη, Μ. Λογιώτη, Ε. Παπανικολαΐδου</i> Τραυματικές υλικότητες και μουσειακές αναπαραστάσεις: ο σχεδιασμός της κινητής έκθεσης «Μνήμες μέσα από αντικείμενα προσφυγών της Μικράς Ασίας ταξιδεύουν στα σχολεία του Αιγάλεω».....	68
<i>Ν. Ρουμπής</i> Κατσανοχώρια, τα πάλαι ποτέ ένδοξα χωριά του νομού Ιωαννίνων.....	86
<i>Α. Φωτάκης, Γ. Γκολφινόπουλος, Δ. Λαμπροπούλου</i> Η ασφάλεια του έθνους: δημόσια τάξη και κρατική ανασυγκρότηση στη μεταπολεμική Ελλάδα.....	94
<i>Φ. Χριστοδούλου</i> Οι επιχειρήσεις του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία και η απήχησή τους στην Κύπρο.....	114

CONTENTS

<i>K. A. Klimova</i> Who is Guy-Guidzi, or Features of the mythological views of the Greeks of Asia Minor.....	19
<i>M. Γ. Βαρβούνης</i> Το «Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας» του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης: Συμβολή στην ανάπτυξη των σύγχρονων ελληνικών λαογραφικών σπουδών.....	37
<i>Ch. Markou</i> The phraseology of honor in Modern Greek.....	55
<i>D. Maroulis, I. Damorakis</i> Zeibekia then and now.....	67
<i>N. Macha-Bizoumi, Ph. Englezou, Ch. Kondyli, M. Logioti, E. Papanikolaidou</i> Traumatic materialities and museum representations: The design of the travelling exhibition “Memories through objects of refugees from Asia Minor travel to the schools of Egaleo”.....	83
<i>N. Roubis</i> Katsanochoria, the once glorious villages of the prefecture of Ioannina.....	92
<i>A. Fotakis, G. Gkofinopoulos, D. Lampropoulou</i> Securing the Nation: Public Order and State Restructuring in Post-War Greece.....	111
<i>F. Christodoulou</i> The operations of the Greek army in Asia Minor and their impact in Cyprus.....	126

КТО ТАКОЙ ГУИ-ГУИДЖИ (ΓΚΟΥΙ ΓΚΟΥΙΤΖΗΣ), ИЛИ ОСОБЕННОСТИ МИФОЛОГИЧЕСКИХ ВОЗЗРЕНИЙ ГРЕКОВ МАЛОЙ АЗИИ¹

К. А. Климова

*МГУ имени М. В. Ломоносова, Институт славяноведения РАН, Москва, Россия
kaklimova@gmail.com*

Статья посвящена особенностям традиционной культуры греков Малой Азии, в частности, исследованию образа константинопольского духа-хранителя колодца Гуи-Гуиджи, упоминаемого в романе М. Иорданиду «Локсандра», связей малоазийской демонологии с общегреческой и турецкой мифологической традицией.

***Ключевые слова:** новогреческая народная мифология, демонология, фольклор, греческая традиционная культура, новогреческая литература, Малая Азия*

1. Введение. Особенности традиционной культуры греков Малой Азии

Традиционная культура Малой Азии является частью большого «греческого мира» наряду с другими греческими традициями, бытовавшими за пределами государственной территории Новой Греции (Кавказ, Северное Причерноморье, Южная Италия, Сирия и пр.) Однако ей присущи и специфические черты, сформировавшиеся в результате особого изолированного географического положения, а также как следствие длительных тесных контактов с турецкой культурой и турецким языком. В силу сложных исторических процессов XIX–XX вв., большую роль в которых сыграла Малоазийская катастрофа, культура и язык греков Малой Азии в настоящее время практически утрачены. Исключением является только понтийская культура, продолжающая свое развитие на новых террито-

¹ Статья написана при финансовой поддержке гранта РФФИ № 20–012–00300 «Низшая мифология славян: Новые методы и подходы к исследованию».

ях и — в трансформированном виде — на исторических, то есть на территории современной Турции. Фиксация новогреческого фольклорного материала из Малой Азии проводилась в позднее время и велась преимущественно спорадически, многие сборники издавались уже во второй половине XX–XXI вв. в виде воспоминаний об утраченной родине выходцев из самых разных греческих городов: Смирны, Айвали, Самсуна, Константинополя (в качестве характерного примера можно указать работу известного греческого фольклориста Г. Экаμερινиса, посвященную Чесме [Αικατερίνης 1984]). Интересующие нас сведения по низшей демонологии, или народной мифологии, практически не отражены в этих материалах, однако в них можно почерпнуть сведения о прочих элементах традиционной духовной культуры, таких как календарная и семейная обрядность, традиционное право, социальная организация и пр.

2. Мифологические воззрения малоазийских греков

В современной греческой культуре существует расхожее представление о том, что у жителей Малой Азии были особые связи с потусторонними силами. Так, в новогреческой традиции популярен образ колдуньи из Смирны (см. роман М. Меймариди «Колдунья Смирны» [Μεϊμαρίδη 2002] и одноименный сериал 2005–2006 гг.²). Во многих произведениях греческой литературы также встречаются упоминания о том, что для снятия порчи или сглаза вплоть до конца XX в. приглашали представителей малоазийской греческой культуры, которые, как считалось, обладали особыми знаниями. Возможно, это было связано с использованием ими в качестве «чужого» языка турецкого, а язык, который не был понятен жителям Греции, мог восприниматься как «тайный», «сакральный».

Частью мифологических воззрений является вера в чудесную охранительную силу оберегов и амулетов. У малоазийских греков, с одной стороны, обнаруживаются общие для всего греческого мира представления о том, что в качестве оберега от нечистой силы используются предметы, связанные с христианской религией, такие как крест, икона, святая вода и молитва, а также известные в Греции повсеместно такие обереги, как чеснок, молоко и мёд, красная нить, голубая бусина от сглаза, «глазик» (*ματάκι*), известный также в турецкой и других восточных традициях. Однако встречаются и специфические ритуальные магические пред-

² [<https://www.megatv.com/ekpompes/43295/mega-sex-oi-magisses-tis-smurnis/>].

меты, связанные с турецкой или даже шире — мусульманской традиций, например *то хераки της Παναγίας* (тур. *Kaf Maryam*, дословно «рука Богородицы») или *то родо της Παναγίας* дословно «роза Богородицы», ‘иерихонская роза’, или ‘перекати-поле’, растение, имеющее официальное латинское наименование *anastatica hierochuntica*. Это однолетнее травянистое растение небольшого размера, распространенное в пустынях Западной Азии, обладающее следующей способностью: при долгом отсутствии влаги листья растения опадают, стебли плотно сжимаются и одревесневают, затем высохшее растение отрывается от корня и перекатывает на дальние расстояния по пустыням, но если сухое растение положить в сосуд с водой, то в течение нескольких часов его стебли снова распрямляются, и на них появляются зеленые листья. Согласно народным воззрениям каппадокийских греков³, «рука Богородицы» могла использоваться не только как оберег, но и как специальный ритуальный предмет, связанный с женским здоровьем. Так, если женщина долго не могла забеременеть или заболела во время беременности, и также если роженица долго не могла разродиться, нужно было достать это растение, опустить его в воду и, по мере того, как растение распухало и «оживало», считалось, что женщину «отпустили» и ее проблемы.

В малоазийской культуре фиксируются специфические лексические (диалектные) варианты названия общегреческих мифологических персонажей. Так, святочные демоны, известные в Греции повсеместно под именем *Καλικάντζαροι*, в понтийском варианте имеют имена *Πιζήλά*, *Πίζουλα*, *Πίζελα*, *Πιζήαλα*⁴. Эти имена, по нашему мнению, восходят к понтийскому прилагательному *πιζήλός* ‘плохой, опасный, подверженный сглазу’⁵, которое, в свою очередь, возводится к среднегреческому прилагательному *επίζηλος* ‘завидный’, образованному от приставки *ἐπί* со значением «над» и *ζήλος* ‘рвение, усердие, ревность’. Все остальные характеристики, за исключением имени, у этих общегреческих и понтийских персонажей совпадают: время появления в мире людей

³ Подобные представления были зафиксированы автором статьи в с. Коница в 2012 г. в время поездки к семье преп. Паисия Святогорца, происходившей из каппадокийского села Фараса. В их семейном домашнем иконостасе, представляющем из себя треугольную полку для икон с закрывающимися дверцами, хранился такой цветок как семейная реликвия.

⁴ Информация с портала, посвященного понтийской культуре: [<https://www.lelevoze.gr/pizila-kalikantzaro-i-ston-ponto/>].

⁵ Понтийский онлайн-словарь: [<http://www.greeklanguage.ru/blog.html?start=110>].

(с 25 декабря по 6 января, то есть в Святочный период), особенности внешнего облика (сочетание зооморфных и антропоморфных черт), вредоносные действия по отношению к людям и особенно маленьким детям, пристрастие в сладкому и пр. Еще один мифологический персонаж, происходящий от мертвеца, который, по народным воззрениям, по ночам встает из могилы и бродит в мире людей, называемый в Греции *βρικόλακας* ‘вурдалак’, у понтийцев называется *χοτλάχ, χορτλάχ* или *κοτλάχ* [Ефραζίδης 2011: 302]. Эти имена восходят к турецкому *hortlak* ‘вурдалак, вампир, привидение’. Эти варианты понтийских названий «ходячего покойника» подтверждаются в том числе полевыми данными экспедиции автора в греческие села г. Сочи в 2022 г. (подробнее об исследовании см. [Климова, Никитина 2022]). В мифологическом словаре понтийской традиционной культуры фиксируется множество других турецких заимствований, как на уровне языка, так и на уровне культуры. Так, например, для обозначения ведьмы или колдуньи наряду с общегреческой лексемой *μάγισσα* (в понтийском диалектном варианте — *μάϊσσα*) использовался также вариант *τσαζού* (мн. ч. *τσαζούδες*) ‘ведьма’: «Οι Έλληνες χρησιμολοιούσαν τον όρο με μεταφορική έννοια για να χαρακτηρίσουν μια γυναίκα πονηρή, ύπουλη, δολοπλόκα (*τσαζού γαρή*). «Ντο τσαζού έν’ ατέ, είνας Θεός εξέρ’ ατο!». «Άμον τσαζού έν’» (σαν μαγεύτρα είναι)» (Греки использовали слово в переносном значении, чтобы охарактеризовать женщину хитрую, подлую, злую (*ведьма такая*). «Что она за ведьма такая, один Господь только знает!». «Она как ведьма!») [Еφραζίδης 2011: 301]. Вместе с лексемой могли заимствоваться и некоторые другие характеристики мифологического персонажа, как, например, в случае с *περήδες* ‘пери, nereиды (?)’ (от тур. *peri* ‘пери, фея’), которые описываются следующим образом: «... φανταστικά πλάσματα, με μορφή ωραίας γυναίκας, με τη μόνη ιδιαιτερότητα ότι στα πόδια τους οι φτέρνες ήταν μπροστά και τα δάχτυλα πίσω. Ήταν μυστηριώδη αόρατα όντα, που δεν είχαν γεράματα και θάνατο. Κινιόντουσαν πάνω στη γη και μπορούσαν να επικοινωνούν με τα διανοήματα, τις σκέψεις των ανθρώπων. Παντρεύοντουσαν νύχτα, με επιβλητικές γαμήλιες τελετές, άνδρες του δικού τους κόσμου, αόρατους φυσικά κι αυτούς» (... фантастические существа, в виде прекрасной женщины, с той только разницей, что у них на ногах пятки были спереди, а пальцы сзади. Это были загадочные невидимые существа, которые не знали старости и смерти. Они бродили по земле и могли общаться с помощью помыслов, челове-

ческих мыслей. Они устраивали свадьбы по ночам, пышные свадебные церемонии, с мужчинами из своего мира, которые, естественно, тоже были невидимые) [Εφρακίδης 2011 302]. С одной стороны, здесь отмечаются признаки, характерные для новогреческих *нерейд* [Климова 2009: 72–74], а с другой — характерные для турецких и — шире — мусульманских пери (о мифологических персонажах турецкого фольклора и их классификации см. [Фахриева, Давлетшина 2021]).

3. Гуи-Гуйджи (Γκωί Γκωιτζής): мифологический персонаж из романа М. Иорданиду «Локсандра»

На страницах романа М. Иорданиду «Локсандра» упоминается мифологический персонаж по имени *Гуи-Гуйджи* (Γκωί Γκωιτζής), сведения о котором отсутствуют в других источниках, однако его основные характеристики (место обитания, функции и предикаты, время активизации) указывают на его типологический характер.

Известная греческая писательница Мария Иорданиду (1897–1989) начала писать художественные произведения в возрасте 65 лет. Свою первую книгу, автобиографический роман «Локсандра» (1963 г.), М. Иорданиду посвятила любимой бабушке, которая была родом из Константинополя. Книга выдержала более 40 переизданий, была переведена на многие иностранные языки, экранизирована, по ее мотивам были поставлены театральные спектакли. На русском языке роман впервые вышел в издательстве «ОГИ» в 2021 г. [Иорданиду 2021]. В романе с юмором и обилием историческо-бытовых деталей описывается жизнь константинопольских греков в самом начале XX в. Читатель может получить информацию о том, как была устроена повседневная жизнь, что ели и что пили греки Константинополя, какие праздники отмечали, как глобальные исторические события оказывали влияние на частную жизнь обычного представителя греческой диаспоры.

Впервые мифологический персонаж Гуи-Гуйджи появляется в сцене, где Локсандра пытается выкопать померещившееся ей сокровище:

Кровь била Локсандре в голову, чуть ли не разрывала ее на части. Ну где же это слыхано? Что у тебя в подвале клад, а ты не можешь его выкопать! В присутствии других она не могла этого сделать, потому как, когда откапываешь клад, нельзя об этом ни рассказывать, ни разбалтывать налево и направо. Иначе клад обратится в пепел.

Одной спускаться ей было страшно. Пару раз она вставала ночью и пыталась было спуститься вниз, но оба раза возвращалась обратно ни с чем. Как только доходила до широкой ступеньки и видела перед собой этот огромный мраморный двор, ее охватывал смертельный ужас. Как же ей пробраться через этот двор, ведь под ним была цистерна. А в цистерне жил Гуй-Гуиджи.

— Гуй-Гуиджи! — говорила Локсандра, прикладывая палец к губам и закатывая глаза. — Тссс! Как бы он нас не услышал!

Кроме Гуй-Гуиджи, Локсандра боялась и ночного сторожа. Но его она боялась только ночью. У нее нуп от страха развязывался, когда она слышала, как тот часы напролет бродил совсем один по темным улочкам и отбивал своей колотушкой время, проходя по мостовой. Но утром, когда она видела, как он, несчастный, невыспавшийся, тащит на спине деревянную лестницу и ходит от фонаря к фонарю, чтобы погасить уличные лампы, утром она жалела его и торопилась сварить ему чашечку кофе.

— Али, эй, Али! Вот! Чтоб тебя! Иди-ка сюда, выпей кофе, бедолага.

И заводила с ним короткий разговор, наполовину по-турецки, наполовину по-гречески. [Иорданиду 2022: 52]

Из этого отрывка можно почерпнуть информацию о нескольких характеристиках Гуй-Гуиджи: место его постоянного обитания — внешнее пространство, вне дома, а именно расположенная под вымощенным камнем двором цистерна для сбора дождевой воды; время его активизации — ночь; его способность обнаруживать потенциальную жертву по звуку («как бы он нас не услышал»). О каких-либо чертах внешнего облика Гуй-Гуиджи речь не ведется, однако сразу после рассказа о мифологическом персонаже М. Иорданиду приводит сцену с турком-ночным сторожем, который тоже пугает Локсандру по ночам, но утром принимает облик несчастного невыспавшегося обычного человека, достойного жалости и угощения. Таким образом, Гуй-Гуиджи и турок-сторож оказываются в одной категории, объединенной общим концептом «чужой».

Далее мы узнаем, что Гуй-Гуиджи боится святой воды — одного из главных оберегов и способов борьбы с нечистой силой, поэтому Локсандра пытается припугнуть его после возвращения из церкви Богородицы Балуклиотиссы:

Дети подняли головы и посмотрели на нее.

«Какая же мама красивая!» — подумал Алексос.

— Ты в Балукли ходила? — спросила Кшио.

Локсандра улыбнулась. Глаза у нее блестели. Щеки покраснелись. Кожа была словно атласная.

— В Балукли ходила, — громко крикнула она в ответ, глядя во двор, туда, где была цистерна с Гуй-Гуйджи.

И еще раз, еще громче:

— Вот именно, ходила я в Балукли и принесла большую бутылку святой воды.

Она победоносно прошла к стулу и села за стол. [Иорданиду 2022: 59]

Имя Гуй-Гуйджи постепенно утрачивает индивидуальность и используется как метафорическое обозначение ночных страхов, как имя нарицательное, как собирательное, родовое имя, обозначающее всех демонов, всю «нечистую силу» в целом:

Очень любила это время Локсандра. Но еще она любила и вечера, когда перед тем, как лечь спать, она обходила весь дом, чтобы проверить, хорошо ли заперты все окна и двери. Когда она крепко-накрепко запирала свою дверь и ложилась в постель, все гуй-гуйджи оставались снаружи. Как же сладко было тогда лечь в постель! [Иорданиду 2022: 91]

Образ «колодезного демона» постепенно приобретает ностальгический характер, а мифологические воззрения Локсандры вписываются в общую теплую картину размеренной старой жизни:

В это время зимой Локсандра всегда сидела в своей низенькой комнатке.

Как же хорошо было тогда вернуться довольной к себе домой, сесть в уголке, посидеть, пока не стемнеет, зажечь лампы, подождать, пока все соберутся вокруг тебя.

А потом снова выйдет ночной сторож, выйдут и гуй-гуйджи, чтобы сделать твою постельную негу еще более нежной.

А потом спокойной ночи. И снова начнет сторож отстукивать своей колотушкой часы на перекрестках. [Иорданиду 2022: 93]

По мере развития сюжете к первоначальной локативной характеристике — локализации непосредственно в колодце-цистерне во дворе дома Локсандры — добавляется еще и необходимый признак общего внешнего пространства — сельская местность. При переезде семьи Локсандры из загородного села Макрохори в городской константинопольский район Пера Гуй-Гуиджи исчезают:

Ночь утратила свою резкость, а постель утратила свою сладость. Ни выложенного мрамором двора у дома, ни цистерны, ни колодца, откуда мог бы вылезти ночью хоть какой-никакой захудалый Гуй-Гуиджи, хоть бы попугать маленько! [Иорданиду 2022: 123]

Однако при возвращении главной героини на лоно природы мифологические персонажи снова активизируются. Так, когда соскучившаяся в городской суете и тесноте Локсандра едет навестить свою падчерицу Агафу, на страницах романа Гуй-Гуиджи появляется вновь:

С головой завернувшись в одеяла, они слушали, как капает дождь, слушали, как дует ветер. Затем послышались шаги Манольоса, и затем послышался звук большого железного амбарного замка на входной двери. Тук. Большой замок был заперт, и потихоньку шаги Манольоса удалились и растворились в темноте. И наступил час Гуй-Гуиджи. В доме у Агафы была и цистерна, и колодец. Веки Локсандры сладко сомкнулись, и она проспала так до самого утра. А когда проснулась, небо было чистейшим. Но холод усилился. [Иорданиду 2022: 146]

Итак, описанный в романе «колодезный дух», которого главная героиня Локсандра называет по-гречески *Γκović Γκovicτζής*, очевидно, был создан автором на основе детских впечатлений и рассказов, которые М. Иорданиду слышала от своей константинопольской бабушки.

В сборнике быличек Н. Политиса приводится текст из Константинополья, где описывается персонаж-хранитель колодца, который называется *βρωμιότηγυαδός* (от греч. *βρώμα* ‘грязь’ и *πηγάδι* ‘колодец’). Это имя можно интерпретировать и как часть внешней характеристики, поскольку он предстает в виде чернокожего арапа, а с другой, как имя с пейоративной окраской, где первая составляющая слова, корень — *βρώμ-* исполь-

зудется как ругательство со значением «плохой, дрянной» [Πολίτης 1904: 261]. Это еще одна вариация «колодезного духа».

4. «Колодезный дух» в турецких мифологических воззрениях⁶

В современной греческой народной демонологии персонажи с именем Гуй-Гуйджи не обнаруживаются, однако в турецкой и — шире — тюркской мифологии известны духи по имени *Kuyu İyesi* — «дух колодца». Подобные демоны известны туркам, азербайджанцам, татарам и алтайцам [Karakurt 2018: 34]. Очевидно, традиционное время активизации этого духа — ночь, поэтому Локсандра именно ночью старается избежать встречи с ним, опасаясь стать жертвой его вредоносного воздействия. В понтийском греческом для обозначения колодца бытует лексема *γούιν*, этимология которой также восходит к тур. *kuyu* [Зимов 2022: 132]. Возможно, именно такой эллинизированный фонетический вариант и использовала М. Иорданиду в своем романе.

Интересно, что в устах Локсандры второй компонент имени этого персонажа — Гуйджи (вероятно, от тур. *kuyucu*), то есть дословно «копатель колодцев», что, возможно, является отображением греческого варианта имени этого духа. С другой стороны, есть вероятность, что автор романа М. Иорданиду могла неточно передать услышанное от бабушки мифологическое имя.

В османском турецком встречаются также упоминания о мифологическом персонаже женского пола с именем *kuyu anası* (дословно «колодезная мать»), которым пугали непослушных детей (наряду с *Umacı* 'бука, бабайка'). Считалось, что «колодезная мать» может «выскочить», «схватить» и «съесть» непослушного ребенка. Запугивая ребенка, взрослые приговаривали: "*Umacı geliyor; kuyu anası çikıyor* (Бабайка приходит, "колодезная мать" выскакивает)". В древнетюркском находим глагол *Qıu* 'пугаться, шарахаться', напр. *At quiydi* — 'лошадь шарахнулась' [Древнетюркский словарь 1969: 464], который, возможно, также связан с представлениями об этом мифологическом персонаже.

⁶ Сердечно благодарю за помощь в работе с турецкими словарями и текстами коллег А. А. Леонтьеву и Ю. А. Аверьянова.

⁷ Онлайн-словарь османского турецкого языка: [https://lugat.osmanlica.online/?kelime=kuyu%20anas&kaynak=browser&sadecchattikuran=False&filitre=-&manadaara=True].

5. Мифологические «духи-хранители» колодца в общегреческой и славянской традиции

В других регионах греческого мира также фиксируются представления о мифологическом «духе-хранителе» колодца, который может называться *το στοιχειό του πηγαδιού*, то есть дословно «дух колодца» [Климова 2006: 119], *Αράρης* ‘арап’ (*Αραπάκος* ‘арапчик’) [Πολίτης 1904: № 433, 438, 440], *Νεράιδα* ‘нереида’ [Климова 2008: 72–74] или *Λάμια* ‘ламия’ [Ψυχουγιού 163–165]. По народным поверьям через колодцы проникают в мир людей и святочные демоны каликандзары [Πολίτης 1904: № 590]. Наиболее близким к описываемому М. Иорданиду персонажу является общегреческий Арап, который имеет ряд устойчивых признаков: локативную характеристику (колодец, цистерна для сбора дождевой воды), особенности внешнего облика (черного цвета, принадлежность к мужскому полу), одиночность персонажа, характерное время появления — ночь или полдень [Пономарченко 2003: 127–129].

Типологические представления о духах-хранителях колодца характерны и для славянской мифологической традиции: ср. болг. *stopan* и рус. *колодезник, колодечник*. В статье «Колодец» в этнолингвистическом словаре «Славянские древности» есть специальный раздел, посвященный духам, обитающим в колодце. В частности, там приводятся сведения о том, что у южных славян считалось, что там обитают женские мифологические персонажи вилы и самодивы, которые могут нанести вред человеку, потревожившему их танец или купание [Валенцова, Виноградова 1999: 538]. Однако помимо вредоносных предикатов, у мифологических хозяев колодцев в южнославянской традиции фиксируются и патронажные: болгарский *stopan* выступает таким хранителем, оберегающим колодец от любого плохого воздействия. Болгарский *stopan* мог принимать вид разных животных, рыбы, змеи, рака. У восточных славян колодец считался местом обитания водяного, русалки, бабы Яги, бабы-железнячки, жабы, деда с бородой и пр. [Валенцова, Виноградова 1999: 538].

6. Выводы

В силу поздней и спорадической фиксации греческого фольклорного и этнографического материала на территории Малой Азии в настоящее время сложно находить сведения по традиционной духовной культуре, особенно из сферы народной (низшей) демонологии, даже относительно недавнего времени (последних двух веков).

Рассмотренный мифологический персонаж, Гуй-Гуйджи, или «колодезный дух», органично вписывается в общую систему новогреческой народной демонологии, где духи-хранители природных локусов (арап, стихьо, nereиды, ламии) занимают отдельное место. Подобные представления имеют также более широкую географию распространения, поскольку сходные персонажи характерны также для южнославянской и для восточнославянской традиции, так что могут рассматриваться в том числе как типологические.

Имя персонажа Гуй-Гуйджи (Γκoυί Γκoυτζής), очевидно, было передано автором романа М. Иорданиду в искаженном виде и коррелирует с известными в турецкой народной мифологии именами мифологических персонажей, связанных с водой, типа *Kuyu Anası/İyesi*.

Роман «Локсандра» — художественное литературное произведение, продукт индивидуального авторского творчества, следовательно, сведения о Гуй-Гуйджи нельзя рассматривать как объективные фольклорные или этнографические данные, однако он все же представляется характерным персонажем, известным константинопольским грекам XIX — н. XX вв.

Необходимо проводить дальнейшие исследования традиционной культуры греков-выходцев из малоазийский регионов, преимущественно ориентируясь на те традиции, которые сохраняются по сей день. Именно их необходимо описать в первую очередь, пока еще живы носители языка и традиционной культуры.

Список литературы

- Большой русско-турецкий словарь*. Сост.: Н. Н. Богочанская, А. С. Торгашова. М.: Дом славянской книги, 2009.
- Валенцова М. М., Виноградова Л. Н.* Колодец // Н. И. Толстой (ред.). Славянские древности. Этнолингвистический словарь. В 5 т. Том 3. М.: Международные отношения, 1999. С. 536–541.
- Древнетюркский словарь*. Ред.: В. М. Наделев, Д. М. Насилов, Э. Р. Тенишев, А. М. Щербак. Л.: Наука, 1969.
- Зимов Д. И.* Русско-понтийский словарь. Пятигорск: ФГБОУ ВО «Пятигорский государственный университет», 2022.
- Иорданиду М.* Локсандра. М.: ОГИ, 2021.
- Климова К. А.* Стихьо — дух-покровитель места в новогреческой мифологии и некоторые славянские параллели // Л. Э. Калнынь, М. И. Ермакова, Г. П. Клепикова (ред.). Исследования по славянской диалектологии. Вып. 12.

- Ареальные аспекты изучения славянской лексики. М.: Институт славяноведения РАН, 2006. С. 114–131.
- Κλιμοβα Κ. Α. Женские персонажи в новогреческой мифологии // Традиционная культура, том 9, №4(32), 2008. С. 72–81.
- Κλιμοβα Κ. Α., Никитина И. О. Традиционная культура и язык «русских греков» г. Сочи: обзор этнолингвистической экспедиции // Славянский альманах 3–4, 2022. С. 249–260.
- Πлотникова Α. Α. Этнолингвистическая география Южной Славии. М.: Индрик, 2004.
- Ποномарченко Κ. Α. Восточные мотивы в новогреческой мифологии // И. Α. Седакова, Т. Β. Цивьян (ред.). В поисках «ориентального» на Балканах. Тезисы и материалы VII Балканских чтений. М.: Институт славяноведения РАН, 2003. С. 127–130.
- Ποντιϊκῆς ὀνλαϊν-σλοῦαρῆς. URL: <http://www.greeklanguage.ru/blog.html?start=110>.
- Φαχριεῦα Λ. Μ., Δαῦλετισινα Λ. Χ. К вопросу о классификации мифологических персонажей турецкого фольклора // Тюркологические исследования, том 4, № 1, 2021. С. 7–20.
- Karakurt D. Turkish Mythology Dictionary. Concepts and Meanings. n.e., 2018.
- Lelevoze.gr. Πορταλ, ποσῦαγιενηῦ ὀντιῦκῆς κῦλτιυρε. URL: <https://www.lelevoze.gr/pizila-kalikantzaroi-ston-ponto/>.
- Lugat Osmanlica Online. ὀνλαϊν-σλοῦαρῆς ὀσμανσκογο τυρεϋκκογο ἰυλογο. URL: <https://lugat.osmanlica.online/>.
- Αικατερίνης Γ. Χαμένες πατρίδες. Το χωριό μας η Αγία Παρασκευή του Τσεσμέ (το Κιοστέ). Σκιάθος: χ.ε., 1984.
- Εφραιμίδης Γ. Προλήψεις — δεισιδαιμονίες στον Πόντο (από το έργο του Ανανία Ν. Νικολαΐδη) // Ποντιακή Εστία 171, 2011. Σ. 301–302.
- Μειμαρίδη Μ. Οι Μάγισσες της Σμύρνης. Αθήνα: Καστανιώτης, 2002.
- Πολίτης Ν. Γ. Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του ελληνικού λαού. Παραδόσεις. Τόμος Α'. Αθήνα: Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1904.
- Πολίτης Ν. Γ. Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του ελληνικού λαού. Παραδόσεις. Τόμος Β'. Αθήνα: Γράμματα, 1994.
- Ψυχογιού Ε. Το πανηγύρι της Παναγίας της Λάμιας στα Διλινάτα στο πλαίσιο της «μεγάλης αφήγησης» για τη μητέρα-γη (εθνογραφικό ημερολόγιο επιτόπιας έρευνας) // Κυμοθόη. Περιοδική έκδοση συνδέσμου φιλολόγων Κεφαλονιάς — Ιθάκης [Αργοστόλι] 20, 2010. Σ. 163–200.

Who is Guy-Guidzi, or Features of the mythological views of the Greeks of Asia Minor⁸

K. A. Klimova

*Lomonosov Moscow State University, Institute of Slavic Studies,
Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia
kaklimova@gmail.com*

The article is devoted to the peculiarities of the traditional culture of the Greeks of Asia Minor, in particular, to the study of the image of the Constantinopolitan guardian spirit of the well, Guy-Guidzi, mentioned in the novel by M. Iordanidou “Loksandra”. As well as to the connections of Asia Minor demonology with the general Greek and Turkish mythological tradition.

Keywords: *Modern Greek mythology, demonology, folklore, traditional Greek culture, Modern Greek literature, Asia Minor*

References

- Bolshoy russko-turetskiy slovar.* Eds.: N. N. Bogochanskaya, A. S. Torgashova. Moscow: Dom slavyanskoj knigi, 2009.
- Valentsova M. M., Vinogradova L. N. Kolodets* // N. I. Tolstoy (ed.). *Slavyanskiye drevnosti. Yetnolingvisticheskiy slovar.* In 5 vols. Vol. 3. Moscow: Mezhdunarodnyye otnosheniya, 1999. P. 536–541.
- Drevnetyurkskiy slovar.* Eds.: V. M. Nadelev, D. M. Nasilov, E. R. Tenishev, A. M. Shcherbak. Leningrad: Nauka, 1969.
- Zimov D. I. Russko-pontiyskiy slovar.* Pyatigorsk: Pyatigorsk State University, 2022.
- Iordanidu M. Loksandra.* Moscow: OGI, 2021.
- Klimova K. A. Stikho — dukh-pokrovitel mesta v novogrecheskoj mifologii i nekotorye slavyanskiye paralleli* // L. E. Kalnyn, M. I. Yermakova, G. P. Klepikova (eds.). *Issledovaniya po slavyanskoj dialektologii.* Vol. 12. Arealnyye aspekty izucheniya slavyanskoy leksiki. Moscow: Institute of Slavic Studies of Russian Academy of Sciences, 2006. P. 114–131.
- Klimova K. A. Zhenskiye personazhi v novogrecheskoj mifologii* // *Traditsionnaya kultura*, vol. 9, №4(32), 2008. P. 72–81.

⁸ Acknowledgments: The research is financially supported by the Russian Foundation for Fundamental Researches, project No. 20–012–00300 “Lower Slavic Mythology: New Methods and Approaches to Research”.

- Klimova K. A., Nikitina I. O.* Traditsionnaya kultura i yazyk «russkikh grekov» g. Sochi: obzor yetnolingvisticheskoy yekspeditsii // *Slavyanskiy almanakh* 3–4, 2022. P. 249–260.
- Plotnikova A. A.* Yetnolingvisticheskaya geografiya Yuzhnoy Slavii. Moscow: Indrik, 2004.
- Ponomarchenko K. A.* Vostochnyye motivy v novogrecheskoy mifologii // I. A. Sedakova, T. V. Tsivyan (eds.). V poiskakh «oriyentalnogo» na Balkanakh. Tezisy i materialy VII Balkanskikh chteniy. Moscow: Institute of Slavic Studies of Russian Academy of Sciences, 2003. P. 127–130.
- Pontiyskiy onlayn-slovar.* URL: <http://www.greyeklanguage.ru/blog.html?start=110>.
- Fakhriyeva L. M., Davletshina L. Kh.* K voprosu o klassifikatsii mifologicheskikh personazhey turetskogo folkloru // *Tyurkologicheskiye issledovaniya*, vol. 4, № 1, 2021. P. 7–20.
- Karakurt D.* Turkish Mythology Dictionary. Concepts and Meanings. n.e., 2018.
- Lelevose.gr.* Portal, posvyashchennyy pontiyskoy kulture. Available at: <https://www.lelevose.gr/pizila-kalikantzaroi-ston-ponto/>.
- Lugat Osmanlica Online.* Onlayn-slovar osmanskogo turetskogo yazyka. Available at: <https://lugat.osmanlica.online/>.
- Aikaterinis G.* Chamenes patrides. To chorio mas i Agia Paraskefi tou Tsesme (to Kioste). Skiathos: n.e., 1984.
- Eframidis G.* Prolipseis — deisidaimonies ston Ponto (apo to ergo tou Anania N. Nikolaidi) // *Pontiaki Estia* 171, 2011. P. 301–302.
- Meimaridi M.* Oi Magisses tis Smyrnis. Athens: Kastaniotis, 2002.
- Politis N. G.* Meletai peri tou viou kai tis glossis tou ellinikou laou. Paradoseis. Vol. 1. Athens: P. D. Sakellariou, 1904.
- Politis N. G.* Meletai peri tou viou kai tis glossis tou ellinikou laou. Paradoseis. Vol. 2. Athens: Grammata, 1994.
- Psychogiou E.* To panigyri tis Panagias tis Lamias sta Dilinata sto plaisio tis «megalis afigisis» gia ti mitera-gi (ethnografiko imerologio epitopias erevnas) // *Kymothoi*. Periodiki ekdosi syndesmou filologon Kefalonias — Ithakis [Argostoli] 20, 2010. P. 163–200.

THE “LABORATORY OF FOLKLORE AND SOCIAL ANTHROPOLOGY” IN DEMOCRITUS UNIVERSITY OF THRACE: A CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF CONTEMPORARY FOLKLORE STUDIES IN GREECE

M. G. Varvounis

*Professor of Folklore, Democritus University of Thrace, Komotini, Greece
mvarv@otenet.gr*

In this paper we examine the way in which the “Laboratory of Folklore and Social Anthropology” at the Department of History and Ethnology of the Democritus University of Thrace, in Komotini, studies the events of both the oldest traditional and the newest popular culture of the Greek people. The field research program, the international collaborations and the research programs undertaken, designed and carried out by the Laboratory are presented, together with the scientific conferences and workshops it organizes, as well as its publishing program, as well as the program of digitization and electronic utilization of Greek cultural heritage, but also its various educational activities. All this in the context of informing Greek and foreign colleagues about the methodological and theoretical developments of the study of the events of Greek traditional culture, so that Greek folklore studies are promoted through the necessary today scientific and research synergies.

Keywords: *folklore, social anthropology, interdisciplinarity, Greek folk culture*

1. Introduction

The story of the various attempts to found an academic research body at the Democritus University of Thrace dedicated to the study of folk culture

starts back in 1999, when, together with the then-Assistant Professor Fotini Tsimpiridou, we submitted a suggestion and plans for the founding of a “Laboratory for Social Anthropology and Folklore” in the Department of History and Ethnology of the Democritus University of Thrace. There then followed many attempts which, for reasons that need not detain us here, failed. Finally, in 2010, in collaboration with Associate Professor Vassilis Dalkavoukis, we submitted a suggestion for the foundation of a “Laboratory for Folklore and Social Anthropology”. This, even before it was founded officially, we had organized and equipped, so that it has functioned for teaching and research since the academic year 2011–2012 and has been collaborating since then on various international projects [Αλεξάκης 2015].

The Laboratory for Folklore and Social Anthropology was finally founded in 2015¹. Associate Professor Vassilis Dalkavoukis, Associate Professor Katerina Markou, Assistant Professor Nantia Maha, Assistant Professor Vassiliki Kravva, all of the Department of History and Anthropology, and Professor Manolis Sergis, Professor (who retired in 2019) with Associate Professor Eletherios Haratsidis, both of the Department of Languages, Literature and Culture of the Black Sea Countries of the Democritus University, became official members of the Laboratory, these latter two colleagues being included since the Department of History and Ethnology belongs to the School of Classics and Humanities of the Democritus University. In October 2015, the General Assembly of the Department of History and Ethnology of the Democritus University appointed Professor Manolis Varvounis as Laboratory Director for the three-year period from 2015 to 2018. This appointment as Director was renewed by the unanimous decision of the General Assembly of the Department in October 2018 for the three-year period 2018–2021, and after that, for the period 2021–2024.

In January 2016, Dr. Stavros Kiotsekoglou, a member of the Special Technical and Laboratory Staff of the Department, became an official member of the Laboratory, so that the Laboratory would be accessible to students on a daily basis and also be in a position to provide secretarial and technical support for the educational and research work of the Laboratory. In the academic year 2017–2019, Dr. Athanasios Koungoulos, a member of the Laboratory Teaching Staff, officially became a member of the Laboratory.

¹ Greek Government Gazette, 1390, Vol. II (6 July 2015). P. 15212–15214. Decision no. A4777.

2. Field Work and Folklore Archive

The primary research material on folklore collected by the Department since 1993 was taken in to the Laboratory and now makes up the Departmental Folklore Archive. It consists of manuscript material of primary folklore sources, sound recordings and pictures, both analogue and digital in form. It also consists of museum items and is in the process of being catalogued and augmented. It is a source for research and for the retrieval of folklore information for any researchers, whether undergraduate, postgraduate or doctoral, who may use it in the course of their studies. The exploitation of this material for research purposes and its continual augmentation through fieldwork and recording is one of the fundamental tasks and priorities of the Laboratory [Βαρβούνης 2020: 13–14].

During the spring term of the academic year 2015–2016 fifty students worked and underwent training. During the spring term of the academic year 2016–2017, thirty students of the Department worked and underwent training as part of the EU intern student programme for Development of Framework Partnership Agreement. Under my supervision and guidance and with the help of the information scientist Dr. Kyriakos Sgouropoulos, a member of the Laboratory Teaching Staff, a complete electronic catalogue was drawn up. This supports various applications for searching our primary folklore material and is accessible on the site of the Laboratory, so that this material is now available for research by all.

As part of this activity, during the academic year 2016–2017 students undergoing training were given practice in the organization and handling of archives and archive collections as they catalogued and indexed Laboratory material gathered from Samos, Thrace and Pontus [Βαρβούνης 2020: 20–21]. Under the supervision of Dr. Macha, they also dealt with the filing of bibliography regarding Greek traditional and folk costume. They also saw to the ordering and cataloguing of a set of material that forms the historical archive of the Department, which they did as the first step towards the writing of the history of the Department sometime in the future [Chryssanthopoulou 2019: 105–162].

3. Scientific Conferences

Since the academic year 2015–2016, the Laboratory has organized annually in the spring a two-day conference on the research work currently conducted by the Department, in which both students and staff take part. In March

of 2017, the Laboratory, in collaboration with the Laboratory of Physical Anthropology of the Democritus University organized the international conference entitled *The Pomaks of Thrace: A Multidisciplinary and Interdisciplinary Approach*. I was chairperson of the organizing committee and a member of the academic committee. This conference, in which scholars from six countries, Germany, Austria, Bulgaria, Turkey, Holland and Jordan, participated was a resounding success.

As part of this conference, the Laboratory collaborated with the Pomac Association of Xanthi to organize an exhibition of folklore material in the amphitheatre of the Old Law School of the Democritus University, in the centre of Komotini (17–19 March 2017). The Laboratory also collaborated with traditional Pomac musicians to organize a concert of traditional Pomac songs that concluded the proceedings. The songs were from Dimario, Glavki, Sminthi and Smolian, all villages located in the Rhodopi mountains on both sides of the Greco-Bulgarian border [Βαρβούνης 2020: 30].

As part of this programme, the Laboratory, in collaboration with the Institute of Ethnography of the Serbian Academy of Sciences and Arts (= Етнографски институт САНУ) organized an international conference day on the subject «Уметничке праксе и градска шеталишта. Кнез Михаилова vs. шеталиште Дионисија Ареопагита у Атини / Art practices and urban promenades in Knez Mihailova Street, Belgrade vs. Dionysius the Areopagite Promenade, Athens» in Belgrade on 6 October 2017. I myself, as Director of the Laboratory, gave a paper, as did other members of the Laboratory.

The Laboratory also organised the presentation of a book by Professor Evangelos Avdikos, entitled *I Teleftaies Pentares* (= *The Last Bits of Loose Change*) (Athens, 2016), in collaboration with the Rhodope Epirote Association, in Komotini on 15 March 2017. The speakers included Professor Zoi Gavriilidou, of the Department of Greek of the Democritus University, Dr. Dalkavoukis of the Department of History and Ethnology, Dr. Spyros Kiosses, a philologist and Laboratory Teaching Staff member.

In May 2018, the Laboratory organized an international conference on the subject of “The Greek ‘Folk’ Novel of the 19c: Theoretical Matters”. I was responsible for the academic side of proceedings and Dr. Kounoulos and Dr. Kravva saw to the organization of the conference. Scholars from various countries, such as Cyprus, Romania, France, Turkey and Spain, took part and the conference was held in honour of Professor Henri Tonnet, Honor-

ary Professor of the Sorbonne. The papers given were particularly successful and heard by a notably large audience.

On January 11, 2018, in collaboration with the Association of Philologists of the Rhodope Prefecture and the Centre for the Greek Language, the Laboratory organized an event in the hall of the Komotini Municipal Library entitled “Digital Resources in the Service of Greek Education: Digital Repositories and Their Use in Education”. The Laboratory Director gave a presentation of electronic collections of the Laboratory and how educationalists can make use of them. Dr. Kounoulos gave a presentation of the digital collection of 19c folk novels and how it can be utilized by educators.

The Laboratory, on the initiative of its members, organized an international conference on “Aspects of Balkan Cities from 1990 to the Present: Space and People, Culture and Tourism”, which took place in Komotini October 19–21, 2018, of which Dr. Katerina Markou had charge of the academic organization. In conjunction with the Post-Graduate Programme of the Department and the Oral History Union, the Laboratory also organized an oral history seminar, which was held in Komotini April 20–21, 2018, followed by an international conference, entitled “Identities and Differences in Times of Crisis”, held in Komotini May 18–20, 2018, the academic organization of which was in the hands of Dr. Dalkavoukis.

On 12 December 2018 in Komotini, the Laboratory held a conference day on “Folk Culture and its Stewardship in Thrace: A Conference Day Dedicated to Angeliki Giannakidou, Founder and Chairwoman of the Ethnological Museum of Thrace”. The occasion for the conference was the handing over of the direction and academic management of the museum to the Laboratory and its staff and so to the Department of History and Ethnology and to the University. As Laboratory Director, I and my colleagues and associates of the Laboratory gave papers at the conference.

On 25 January 2019 the Laboratory, in collaboration with Department of the Dean of the Philosophical School (Edebiyat Fakültesi Dekanlığı), the Department of Western Languages (Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü) and the Department of Modern Greek Language and Literature (Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı) of the University of İstanbul University, held a conference day on 25 January 2019 in Constantinople entitled “Traces of the Ottomans in the Greek World: A Dialogue Between Cultures”. As Director of the Laboratory, I took part, together with Dr. Maha and Dr. Kounoulos.

In March and May of 2019, the Laboratory, in collaboration with the Department of History and Ethnology and the School of Classics and Humanities, organised two conference days in Komotini, one being entitled “The Greek Language Over Time as a Cultural Value”, which took place on 27 March 2019 in honour of Emmanouil Gdoutos, Academician and holder of an Emeritus Professorship, and the other entitled “Contemporary Greek Folk Culture: Between Folklore and Social Anthropology”. This latter was held in Komotini on 15 May 2019, in honour of Minas Alexiades, also a holder of an Emeritus Professorship. The proceedings were published at 2020.

In collaboration with the Academy of Folk Culture and Local History of the Magnesian Ark for the Preservation of Cultural Inheritance, the Laboratory held a conference day in Volos on 8 June 2019 at Tsalapatas Museum, entitled ‘Archival Ethnography and Readings in a Digital Environment: Talking with the Archives of the Men of Pelion in Egypt’. Dr. Kapaniaris gave a presentation of his post-doctoral work, while the results of the now completed distance learning activity associated with the Men of Pelion programme were presented.

In November 2019, the Laboratory, in collaboration with the Greek General Consulate in Istanbul, held a conference day entitled ‘Greek Turkish Cultural Dialogues’, in the conference chamber of the Sismanogleio Megaron. The Director, Dr. Koungoulos, Dr. Maha and Professor Damla Demirösü of the Modern Greek Language and Literature Section of the Department of Western Languages and Literature of Istanbul University took part in the conference [Βαρθούνης 2020: 32].

Over 29 November — 1 December, in collaboration with the Laboratory for Social Sciences of the Department of Primary Education of the School of Education Sciences of the National and Kapodistrian University of Athens and the Pontian Beacon organization based in Thessaloniki, the Laboratory held an international conference in Thessaloniki entitled ‘The Folk Tradition of Pontus: From the Past to the Present’. In September of 2020, in conjunction with the Academy of Folk Culture and Local History of the Magnesian Ark and the Department of History and Ethnology, the Laboratory held a nationwide conference entitled “Greek Folk Art: Theme-based Approaches Past and Present”. The Director was the head of the conference organizational and academic committee, in which also participated other members of the Laboratory.

Over 7–11 September, 2020, the Laboratory, in collaboration with the Research Centre for Ancient European and Eastern Mediterranean Cultures

of the Neofit Rilski South-West University at Blagoevgrad in Bulgaria held the Third International Symposium on Megalithic Monuments and Cult Practices, in honour of the sixtieth birthday of Professor Dr. Sc. Vasil Markov, at the Bachinovo University Congress Centre at Blagoevgrad.

4. Editions

As Director of the Laboratory, I am the main editor and academic director of the series of monographs and academic publications produced by the Laboratory, entitled *Studies in Folklore and Social Anthropology* [= *Meletes Laografias kai Kinonikis Anthropologias*] (2015 — present). Seventeen volumes were published in this series between 2015 and 2022. As Laboratory Director, I also oversaw the creation of the website of the Laboratory, which forms part of the site of the Department (www.he.duth.gr) and am careful to update it constantly with information on the activities of the Laboratory and its staff, and with news and information on the organization and activities of folklore and social anthropology in Greece and abroad [Chryssanthopoulou, Lauth Bacas 2014: 110].

5. Research Programmes and Post-Doctoral Research

During the period 2016–2017, the Laboratory was co-organizer of, and partner in the research programme “Artistic Practice and Urban Promenade (Pedestrian Zone): A Comparative Ethnological and Anthropological Study of Knez Mihajlova St. in Belgrade and of the Dionysius the Areopagite Walkway in Athens” instituted by the Institute of Ethnography of the Serbian Academy of Arts and Sciences. In charge of the project for the Serbian Academy was Dr. Gordana Blagojević, a Principal Researcher of the Institute of Ethnography, while I myself was responsible for the project on the Laboratory side. Other researchers from Serbia and Greece were also involved in this comparative study of the modern phenomenon of street performers, while the Laboratory was represented by myself and by Laboratory collaborator, Dr. G. Chr. Kouzas.

In June of 2006, the Laboratory signed a collaborative agreement with the Institute of Ethnology of the Serbian Academy of Sciences and Arts (ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ — СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ — БЕОГРАД, РЕПУБЛИКА СРБИЈА). It also signed a special memorandum of co-operation with the Director of the Institute, Dr. Dragana Radojičić (Др Драгана Радојичић). This makes provision

for joint research and publishing activity, academic exchanges and collaboration over undergraduate and postgraduate teaching and for the organization of joint research efforts, conferences and publications [Βαρβούνης 2020: 33].

In connection with the celebration of the anniversary of the first 25 years of the Department of History and Ethnology, the Laboratory undertook the job of arranging the display of the folklore collection of the Democritus University of Thrace. I therefore appointed a committee, of which I was Chairperson. The rest of the committee consisted of Dr. Kravva and Dr. Macha and Dr. Naghia Dalakoura, a museologist from the Komotini Archaeological Museum. They selected the items for display, planned and implemented the exhibition, documented the exhibits and composed the accompanying texts. The Chancellery of the university entrusted this committee with the preservation, documentation and safeguarding of this collection, so important for Thrace. The exhibition was entitled “The Journey of the Folklore Collection of the Democritus University of Thrace: From the Dark of the Store-room to the Light of Exhibition and Communication” and opened in Komotini on 28 September 2016. Until April 2017, the exhibition was open on various weekdays and received many visitors, including students and school students from the Rhodope area, the aim being that it should also perform an educational function. The main part of the display was exhibited in the pavilion of the Democritus University of Thrace at the 24th Macedonia and Thrace Exhibition (Komotini, November 25–27, 2016) and at the international conference held by the Medical School of the University, at Alexandroupoli, in May 2017.

In October 2016, the Laboratory formulated and submitted to the Ministry of Macedonia and Thrace and to associations of Imbrians in Greece and abroad a proposal for conducting a research programme entitled “Aspects of Folk Culture on Imbros: Tradition and Modernity: Continuities, Discontinuities and Transformations: From Imbros to Greece”. I am the Academic Director of the programme, which was planned with the participation and collaboration of Professor Dimitrios Goulimaris, of the Department of Physical Education and Sports Sciences, and Professor Sergis, of the Department of Languages, Literature and Culture of the Black Sea Countries, Dr. Nadia Maha and Dr. Kouzas.

In addition, the Laboratory organized and carried out a research programme entitled “The Folklore and Ethnography of Urban Space” between November 2006 and January 2018. I was responsible for the academic side of the pro-

gramme, which involved collaboration on the part of Dr. Kouzas, Dr. Maha and Dr. Blagojević, of the Institute of Ethnography at the Serbian Academy of Sciences and Arts. This programme, supported by private sponsors, resulted in a basic core of material that records the present state of studies regarding city folklore in Europe and American research. It may be used as a guide to the development of the folklore of urban space in Greece and to academic publications on the matter [Βαρθούνης 2020: 34].

By the decision of the General Assembly of the Department of History and Ethnology, Dr. Kouzas, then a post-doctoral researcher, was officially made a member of the Laboratory for the period from 2016 to 2018. During this period, Dr. Kouzas took part in a postdoctoral research programme entitled “Contemporary Forms of Orality and Unofficial Communication: Rumour and Social Commentary in a Municipality of Attica — A Folkloric and Ethnographic Approach”. A request for the financing of the programme was made to the scholarships programme *Supporting Postdoctoral Researchers, 1st Cycle, Development Framework Partnership Agreement, 2014–2020*. At the eighth meeting, on 21.02.2017, of the Board of Directors of the State Scholarships Foundation, this programme of postdoctoral research was given a grading of 96% and so placed fourth among the 1700 proposals received from all areas of research, a resounding success for post-doctoral research in the Laboratory. The programme resulted in two international publications on the subject and in the teaching of auxiliary courses in folklore at undergraduate and postgraduate level to students in the Department.

In March 2017, the Laboratory initiated the research programme entitled “Local Press, Insularity and Daily Life: A Contribution to Urban and Contemporary Folklore”. As part of this, an archive of local press material from Samos and Kasos was assembled, the newspapers involved were classified and the major subjects indexed and filed. This was a pilot project in the study of folklore material with a view to the study of folk culture offered by local newspapers, particularly those of local associations. I myself was Programme Director. Undergraduates from the Department are now trained annually to participate in the programme.

In May of 2017, as part of the Development Framework Partnership Agreement-based student internships at the Laboratory, an archive of wall-calendars was assembled. It contains samples from all of Greece, chiefly from local cultural associations. This topic has been the subject of great interest in recent years on the part of folklore scholars, both in Greece and abroad.

Furthermore, on the initiative of Dr. Koungoulos, the Nikolaos Fardis Archive was instituted. This contains editions, publications and photocopies of manuscripts by Fardis, a man of letters from the island of Samothrace. Under the supervision and direction of Dr. Koungoulos, students work with this material, which is used for their training.

In June of 2017, the Laboratory began collaboration with the Peiraeus Group Cultural Foundation, the aim being to promote research and teaching activities in areas of common interest, to strengthen academic cooperation through the exchange of publications by the staff of either institution, through the exchange of educational material, of publications by the Laboratory and by the Foundation and through the sharing of expertise and information. In January of 2018, a collaboration protocol between the Foundation and the Laboratory was signed. Among the aims of this collaboration are the organizing of joint academic activities, workshops, conference days, seminars and symposia on matters of folk culture and their expression and promotion in museum contexts.

It was also in June 2017 that Dr. Maha and I, as Director, submitted plans for a research programme entitled “Thrakografia”. The programme was planned in collaboration with the information technology company Teles-to, the Cartography Laboratory of the National Metsovian Polytechnic of Athens and the Ethnological Museum of Thrace and was part of the Programme «ΕΠΙΛΕΚ 2014–2020: Competitiveness, Entrepreneurship, Innovation Operational Programme». The aim of the programme was the creation of a knowledge system of the folk culture of Thrace over space and time that includes representations of traditional life and interactive information about Thracian folklife. This holistic approach is intended to create a platform offering multimedia material, such as videos, pictures, texts, maps and three-dimensional reproductions and recreations, together with an augmented reality application for intelligent devices used in real time.

The Laboratory has also put together bibliographic databases relating to Thrace and to Greek prose writing of 19c. These are hosted on a dedicated computer and are available to anyone wishing to consult them within in the Laboratory itself. Under my supervision and under the academic guidance of Dr. Koungoulos, it is our intention to collaborate with and to draw on the various research activities of institutions and individuals in the area in which the Democritus University is located. The database relating to Thrace is the product of an initiative on the part of a group of individuals in Thrace

founded by Mr. Theodoros Kyrkoudis. This group funded and saw to the digitization of all the volumes of the periodicals *Thrakika* and *Thracian and Folklore Linguistic Treasury Archive*, two journals of historical importance. This digitized material is structured to allow searches on any word required. Following the granting of permission by the Athens Thrace Centre, the material was uploaded to the Laboratory site [Βαρβούνης 2020: 31].

The database of 19c Greek prose writings was put together by Dr. Koungoulos and the post-doctoral researcher from the Aristotle University of Thessaloniki, Ms. Anastasia Tsapanidou. The occasion for the creation of the database was the conference held in honour of the scholar of Modern Greece, Henri Tonnet, on the subject of “The Greek ‘Folk’ Novel of the 19c: Theoretical Matters”, held in May 2018. At this moment, the database includes two hundred of some four hundred stand-alone Greek folk novels published in 19c. It is the intention of the Laboratory through collaboration with other academic foundations, institutions and individuals to gather together the complete body of Greek prose generated during the 19c.

In January 2018, the Laboratory signed a programme-oriented memorandum of collaboration with the Academy of Folk Culture and Local History, founded by the cultural institution The Magnesians Ark for the Preservation of Cultural Inheritance, which belongs to the Metropolitan Diocese of Dimitrias and Almyros in Magnesia, in central Greece. As part of this initiative, in addition to research activity, to the joint organization of conference days and symposia and to the production of joint publications, from the spring term of 2017–2018, the Laboratory has organized university-level lectures on folklore in the form of a three-year study cycle, over the period from 2017 to 2021. The programme is entitled “Introduction to the Discipline of Folk Culture” and its aim is to inform and train educators and persons of tertiary-level education in matters of folklore and local history as part of more general efforts to promote and develop a knowledge of the history and geography of Greece. As part of this, Dr. Maha and I gave talks at a presentation of the book *The Treasures of Makrinitisa: A Priceless Patrimony of Unrivalled Religious and Artistic Value* in Volos on 6 February 2019.

In 2018, the Laboratory signed a protocol for academic and research collaboration with the Academic and Educational Centre for Slavic Studies of the Institute of Slavology («Научно-образовательный центр славистических исследований») of the Russian Academy of Sciences (Институт славяноведения РАН), based in Moscow. The signatory

at the Russian end was Dr. Elena Uzeneva (κ.φ.η. Ε. С.Узенева), our collaboration with whom has promoted our common research interests. As part of this collaboration, the Centre organized an ethnographic fieldwork project among the Pomacs in the mountains above Xanthi between 15 and 21 April 2018. Head of the Russian research team was Associate Professor Xenia Klimova, who collaborated with Dr. Markou, Nikos Kokkas and with me in my capacity as Laboratory Director.

In June of 2018, the Laboratory signed a protocol for academic collaboration and the planning and execution of research and academic activities with the Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas (Centre for Byzantine, Modern Greek and Cypriot Studies) of the University of Granada in Spain, whose Director is Prof. M. Morfakidis-Filaktos. In addition to joint research programmes and the organization of symposia and conference days, the agreement also envisages the founding of a joint series in electronic form of critical and philological-based editions of 19c Greek literary texts of particular literary, historic and folkloric interest [Βαρβούνης 2020: 32].

As part of the post-doctoral research of Dr. A. Kapaniaris, a programme was set up, entitled “Men from Mt. Pelion in Egypt: Archival Ethnography from the Perspective of New Technologies and the Internet”. The result of collaboration with the Magnesian Ark, this programme commenced in the winter term of the academic year 2018–2019 as part of a one-year study cycle broken down into two terms. Those responsible for the academic side of the programme were Dr. Kapaniaris and I myself as Laboratory Director. The aims of the programme were various. Its goal was to provide new material to strengthen post-doctoral research, to present best practices in the application of new technologies to archival ethnography, to assess the value of a new distance e-learning programme in ethnography and in the humanities in general and to make this initiative part of the sequence of events to be held in 2019 in Volos as part of the “Naval Week” in honour of the city of Alexandria in Egypt. The programme was made up of the following study units: *Introduction to Ethnography, Digital Ethnography, Basic Principles of Archival Ethnography, Interviews as a Tool for Ethnographic Research, Digital Narratives and Collective Memory, A Laboratory for the Digitization and Management of Evidence and Sources, Social Networking and Collective Memory.*

In September of 2018, the Eleni Svoronou Archive was set up in the Laboratory. This consists of copies of archival evidence and photographs of old publications and newspapers drawn from the Archive on Samos of the General

Government Archive and from various other archives in Greece that involve the poetic and prose writings and publication of the poet and publisher Eleni Svoronou (d. 1918). This material, which is continually augmented by research, will be used to train students in the publishing methodology of modern Greek literary texts, the ultimate aim being the collection and publication of a consolidated edition of all her works.

The Laboratory, in collaboration with the Institute of Ethnography of the Serbian Academy of Sciences and Arts, planned and completed a research programme to be held from June 2019 to June 2023, entitled "Different Identities and Functions of Urban Space: A Comparative Study of the Circumstances in Belgrade and Athens". The Director was appointed academic supervisor, while Dr. Kouzas, Dr. Maha, Dr. Koungoulos, Dr. Blagojevic, Dr. Ivica Todorovic, Dr. Milina Ivanović Barišić, Dr. Srđan Radović, Dr. Jadranka Đorđević, Dr. Aleksandar Krel and Dr. Sonja Žakula and Dr. Nina Aksić, researchers at the Institute of Ethnography of Serbian Academy of Sciences and Arts, were appointed as his associates. The programme was funded privately and yielded a basic core of material consisting of a record of the present state of the various entities and manifestations associated with the folklore of the city as it is in Athens and Belgrade in the form of case studies on the more general situation of aspects of contemporary folk culture in Greece and Serbia with comparative references to similar material from other Balkan countries [Chryssanthopoulou 2019].

In June 2019, the Laboratory, with myself as academic supervisor, planned and submitted a research programme entitled "Thrace: From the Past to the Future: Folklore and Virtual Reality". The research proposal was formulated in collaboration with Infologic Consulting and the Ethnological Museum of Thrace and was integrated into the Research, Create, Innovate Programme (Cycle II). The research team from the Laboratory consisted of Dr. Kravva, Dr. Maha, Dr. Koungoulos, Dr. Sgouropoulos, and Dr. Dalakoura. The goal of the programme is to create media content to be stored in the cultural repository currently being developed and subsequently to be used for the development of applications to promote Thrace and its culture for tourism purposes.

A research team from the university will create this content. It will be presented by means of software that allows three-dimensional imagery and by means of applications in virtual and augmented reality. The subject matter of the contents will be based on five Thracian fables accompanied by itineraries, geography, folklore and other aspects that will bring alive

well-known Thracian myths and stories. Five “virtual worlds” will present the myths. These “worlds” are entitled: 1. The Journey of Alexandroupolis: From 19c Fishing Village to Today’s City, 2. From the Music of Orpheus of the Myth to Chronis Aidonides of Thracian Tradition, 3. From the Loom-Woven Cloth of Penelope to the Silk Textiles from Soufli, 4. The Honey Bread of the Byzantines and the *Makarones* of Samothrace, 5. Thracians: Refugees from the East and Migrants in the West.

During the winter term of the academic year 2019–2020, the Laboratory, in collaboration with the Academy of Folk Culture and Local History, the Magnesian Ark and the Magnesia Prefecture Archive branch of the General State Archives, conducted a programme entitled “Local History and Digital Media: Archival Ethnography in Local History Archives Using Digital Media”. As Laboratory Director, I had the academic supervision of the conference, as did Dr. Kapaniaris, the Director of the Magnesia Prefecture Archive, Dr. Anita Prassa, and the theatre director Vassilis Loules. The conference participants were trained in the production of digital media drawing upon archival material in the context of the methodology and practice involved in the digital humanities.

During the period 2019–2021, under the auspices of the Laboratory, Dr. Myrofora Eustathiadou performed post-doctoral research on the subject of “Myths, Legends and Historical Personages of Pontus: Common Reception of Figures of Greeks and Turks”, as did Dr. Kapaniaris on the subject “From Anchialos in Eastern Romylia to New Anchialos in Magnesia: Archival Ethnography through the Memories and Archives of the New Anchialos Agricultural Viticulture Co-operative ‘Demeter’”. The programme resulted in academic publications, conference papers and talks.

6. Museum and Folklore Collection

During the period 2016–2019, with the help of Dr. Maha, the Laboratory undertook the digitization and documentation of the university folklore museum collection. Thanks to this highly systematic work, we now have a digital database, available at [www.he.duth.gr/el/laografiki-sillogi-gallery]. The site displays photographs of all the items in the collection, with a description, study and bibliography. Thus the collection is now accessible electronically to scholars who wish to study parts of the collection.

The Folklore Collection of the Democritus University consists of items from Thrace. The objects were gathered in systematic fashion during

the 1980s, in the hope of forming a collection of articles, above all from the Sarakatsani. The collection consists of a wide range of objects: It contains woven materials, embroidery, individual items of male and female clothing, such as shirts and sleeveless coats, aprons, headscarves, belts and stockings. It also contains examples of silverwork, such as buckles, examples of wood-carving, in the form of distaffs, spindles, spindle flywheels, trunks, and icons, examples of metalwork, in the form of metal tools and metal vessels, and traditional musical instruments, such as the bagpipes.

A large part of the collection consists of Sarakatsani aprons, the so-called *panaoules*, whose decoration indicates the familial role of the Sarakatsani woman, her natural and social age and the circumstances of their use in everyday life. The collection is held in the storeroom of the administration building of the Democritus University, on the Komotini campus, although some items are on display in cabinets in the area outside the offices of the Chancellor and Vice-Chancellor of the University. A permanent exhibition is planned for a purpose-built museum space in the building of the School of Classics and Humanities, on the Komotini campus. The Laboratory has assumed responsibility for the museological design of the space and its implementation.

Dr. Maha carried out the digitization and documentation of the material and Dr. Sgouropoulos, provided the technical support for the uploading of this material on the Laboratory website. Also involved in the enterprise were students of the Department trained in the Laboratory during the period from the academic year 2016–2017 to 2018–2019, as part of their internships funded by the Development Framework Partnership Agreement [Βαρβούνης 2020: 24].

In 2018 the Laboratory and I myself, as Director, were entrusted with the academic supervision and management of the Angela Giannakidou Ethnological Museum of Thrace in Alexandroupolis. The conditions of the notarial document that Ms. Giannakidou had drawn up having been accepted by both the General Assembly of the Department and by the university Senate itself, Ms. Giannakidou laid down that after her death the academic and museological supervision and administration of the museum, its collections and its research and educational programmes is to be entrusted to me and to a committee that I am to appoint, whose members in part are to be drawn from the Laboratory. Two members of her family are also to sit on the committee. All this is subject to the condition that the collection and its individual

parts are not to be split up. In any case, the continuation of the work will be the province of the Director of the Laboratory and to members that he will appoint in succession to the committee. Thus, the start to the enterprise having been made by me myself, the Laboratory and its Director and the other members of the Laboratory have assumed the academic supervision and management of this notable folklore museum, whose collections and activities span the whole of Thrace.

7. Education — Summer Schools

In August 2019, the Laboratory, in collaboration with the Department of History, Archaeology and Social Anthropology of the University of Thessaly, Honorary Professor Evangelos Audikos and the Post Graduate Programme of the Department of History and Anthropology of the Democritus University, held the Seventh Tzoumerka Summer School on the subject of “Eating and Drinking: Cultural and Social Approaches to (Agro)Dietary Tradition”.

Over the first fortnight of July 2019, the Laboratory, in collaboration with the Post-Graduate Programme of the Department, held the First Summer School for Oral History at Tsepelovo in the Zagori area of northern Greece under the supervision of Dr. Dalkavoukis. The Laboratory, again under the supervision of Dr. Dalkavoukis and in collaboration with the Post-Graduate Programme, held the Eighth Meeting for Ethnography and Social and Cultural Anthropology, entitled “On a Local Scale: Interdisciplinary Meetings between Social and Cultural Anthropology and History and (Cross-)Cultural Studies”.

8. Conclusion

Lastly, it is worth nothing that the Laboratory was entrusted with the execution of the museological planning study for the university folklore museum [Αλεξιάκης 2015]. This is, of course, as we have mentioned at length already, the museum in which the folklore collection of the Democritus University will be displayed in the new building of the School of Classics and Humanities on the campus outside Komotini.

All the foregoing truly shows, I believe, that the Laboratory and its research are planned so as to promote the academic dialogue between folklore and social anthropology, which continues to be a desideratum for knowledge produced in Greece.

References

- Αλεξιάκης Ε. Π. Λαογραφία ή Ανθρωπολογία οίκοι; Ζητήματα μεθόδου και θεωρίας. Αθήνα: Ηρόδοτος, 2015.
- Βαρβούνης Μ. Γ. Η συμβολή του ‘Εργαστηρίου Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας’ του ΔΠΘ στην ανάπτυξη του διαλόγου μεταξύ των δύο επιστημών // Μ. Γ. Βαρβούνης (επιμ.). Ο σύγχρονος Ελληνικός Λαϊκός Πολιτισμός: μεταξύ Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας. Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας αφιερωμένης στον Ομότιμο Καθηγητή Μηνά Αλ. Αλεξιάδη. Κομοτηνή: Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας — «Παρατηρητής της Θράκης», 2020. Σ. 13–35.
- Chryssanthopoulou V. Students’ Collections of Ethnographic Material in the Folklore Museum and Archives of the University of Athens: Continuity and Change in Folklore Theory and Methodology // E. Karamanes (ed.). Du terrain à l’archive. Les archives de folklore et d’ethnologie entant que pôles de recherché, d’éducation et de culture. Athènes: Hellenic Folklore Research Center, 2019. P. 441–468.
- Chryssanthopoulou V., Lauth Bacas J. The Ethnological Sciences in Greece since the Late 1980s: The view from Folklore and Social Anthropology // Ethnologia Balkanica. Journal for Southeast European Anthropology 17, 2014. P. 105–162.

Το «Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας» του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης: Συμβολή στην ανάπτυξη των σύγχρονων ελληνικών λαογραφικών σπουδών

Μ. Γ. Βαρβούνης

*Καθηγητής Λαογραφίας, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνή, Ελλάδα
mvarv@otenet.gr*

Στην ανακοίνωση αυτή εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο το «Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας» στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης, στην Κομοτηνή, μελετά τις εκδηλώσεις τόσο του παλαιότερου παραδοσιακού, όσο και του νεότερου λαϊκού πολιτισμού του ελληνικού λαού. Παρουσιάζονται το πρόγραμμα επιτόπιας έρευνας, οι διεθνείς συνεργασίες και τα ερευνητικά προγράμματα που έχει αναλάβει, σχεδιάσει και εκτελεί το Εργαστήριο, μαζί με τα επιστημονικά συνέδρια και τις ημερίδες που διοργανώνει, καθώς και το εκδοτικό πρόγραμμά του, αλλά και το πρόγραμμα ψηφιοποι-

ήσεων και ηλεκτρονικής αξιοποίησης των δεδομένων της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς. Όλα αυτά στο πλαίσιο της ενημέρωσης των Ελλήνων και ξένων συναδέλφων σχετικά με τις μεθοδολογικές και θεωρητικές εξελίξεις της μελέτης των εκδηλώσεων του ελληνικού παραδοσιακού πολιτισμού, ώστε οι ελληνικές λαογραφικές σπουδές να προωθούνται μέσα από τις απαραίτητες στις μέρες μας επιστημονικές και ερευνητικές συνέργειες.

Λέξεις-κλειδιά: λαογραφία, κοινωνική ανθρωπολογία, διεπιστημονικότητα, ελληνικός λαϊκός πολιτισμός

Βιβλιογραφία

- Alexakis E. P.* Laografia i Anthropologia oikoi; Zitimata methodou kai theorias. Athens: Irodotos, 2015.
- Varvounis M. G.* I symvoli tou 'Ergastiriou Laografias kai Koinonikis Anthropologias' tou DPTH stin anaptyxi tou dialogou metaxy ton dyo epistimon // M. G. Varvounis (ed.). O sygchronos Ellinikos Laikos Politismos: metaxy Laografias kai Koinonikis Anthropologias. Praktika Epistimonikis Imeridas aferomenis ston Omotimo Kathigiti Mina Al. Alexiadi. Komotini: Ergastirio Laografias kai Koinonikis Anthropologias — «Paratiritis tis Thrakis», 2020. P. 13–35.
- Chryssanthopoulou V.* Students' Collections of Ethnographic Material in the Folklore Museum and Archives of the University of Athens: Continuity and Change in Folklore Theory and Methodology // E. Karamanes (ed.). Du terrain á l'archive. Les archives de folklore et d'ethnologie entant que pôles de recherch , d'éducation et de culture. Athens: Hellenic Folklore Research Center, 2019. P. 441–468.
- Chryssanthopoulou V., Lauth Bacas J.* The Ethnological Sciences in Greece since the Late 1980s: The view from Folklore and Social Anthropology // Ethnologia Balkanica. Journal for Southeast European Anthropology 17, 2014. P. 105–162.

Η ΦΡΑΣΕΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ *ΤΙΜΗΣ* ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

Χ. Μάρκου

Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνή, Ελλάδα
cmarkou@bscc.duth.gr

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι η αποτυπωμένη στη φρασεολογία της νεοελληνικής γλώσσας έννοια της *τιμής*. Κύριος στόχος μας είναι να συγκεντρώσουμε το σύνολο των φρασεολογικών μονάδων που εμπίπτουν στο σημασιολογικό πεδίο *τιμή* και καλύπτουν το συγκεκριμένο τεμάχιο πεποιθήσεων και αντιλήψεων, καθώς και να προβάλουμε και αναλύσουμε τους τρόπους μεταφορικής εννοιοποίησης της *τιμής* στη φρασεολογία. Η ταξινόμηση των φρασεολογισμών και η διάρθρωση των υποπεδίων γίνεται με βάση την υποκείμενη γνωσιακή δομή των μονάδων. Διαπιστώνουμε τόσο καθολικά, όσο και πολιτισμικά ιδιαίτερα στοιχεία στη γλωσσική έκφραση της *τιμής*.

Λέξεις-κλειδιά: φρασεολογία, έννοια, τιμή, αξία, νεοελληνική γλώσσα

1. Εισαγωγή

Η πολυδιάστατη έννοια της ‘τιμής’¹ αποτελεί σύνθεση εννοιών ηθικού, κοινωνικού-ψυχολογικού, αλλά και οικονομικού χαρακτήρα. Το ενδιαφέρον μας θα εστιάσει αποκλειστικά στην *τιμή* ως ηθική έννοια — σύνολο ύψιστων ηθικών αρχών της προσωπικότητας και της κοινότητας — που παραμένει με θετικό αξιολογικό πρόσημο παρά τις σημασιολογικές μεταβολές τις οποίες υπέστη στους αιώνες ως απόρροια των διαχρονικών αλλαγών του κώδικα ατομικής και κοινωνικής ηθικής. Η υλική ή οικονομική σημασία του λεξήμα-

¹ Από το αρχ. < τίω «αποδίδω τιμή, εκτιμώ, σέβομαι» < θ. τι- < I.E. *kwl-, μηδενισμ. βαθμ. τού *kwei- (ίδια σημ.), πβ. σανσκρ. cavati «σέβομαι», cāyu- «σεβαστός». Μένει ανοιχτό το ερώτημα για το εάν θεωρείται έγκυρη οποιαδήποτε σύνδεση των ρημάτων τίω και τίνω «πληρώνω, αμείβω» (βλ. λ. άπο-τίνω) [Μπαμπινιώτης 2008: 1768].

τος στη νέα ελληνική — «το αντίτιμο, το χρηματικό ποσό που πρέπει να καταβάλει κανείς για την αγορά πράγματος ή την παροχή υπηρεσίας» [Μπαμπινιώτης 2008: 1768] — μένει εκτός της σφαίρας του ενδιαφέροντός μας².

Η έννοια ‘τιμή’ στη γλώσσα παρουσιάζει δυο διαφορετικές διαστάσεις, στις οποίες κατατάσσονται όλες οι επιμέρους σημασίες της: «εξωτερική» και «εσωτερική» [Толстая 2013: 5]. Η «εξωτερική» τιμή συνδέεται με την αποδοχή του ατόμου από το σύνολο, το κοινωνικό όνομα και το κύρος του, σχετίζεται με έννοιες όπως *εκτίμηση*, *σεβασμός*, *λατρεία*, *δόξα*, *φήμη*, *όνομα*, *υπόληψη*, *επιβράβευση* κ.λπ. Η «εσωτερική» τιμή εννοείται ως ιδιότητα ή ως σύνολο ιδιοτήτων, αρχών, θέσεων της προσωπικότητας, συνειδητή τήρηση ηθικών κανόνων που καθορίζουν τη συμπεριφορά του ατόμου. Η «εσωτερική» τιμή είναι ανεξάρτητη, δεν καθορίζεται από την «εξωτερική» [Генев-Пухалева, Минева 2017: 53] και ανήκει σε πολυμελή συνωνυμική σειρά μαζί με τις έννοιες της *αξιοπρέπειας*, της *ευπρέπειας*, της *δικαιοσύνης*, της *ελικρίνειας*, της *συνείδησης*, της *αφοσίωσης*, του *καθήκοντος* και του *χρέους*, της *αγνότητας*, της *υπερηφάνειας*, της *εντιμότητας* κ.λπ. [Сотиров, Генев-Пухалева 2017: 323]. Αυτή η δυαδικότητα της έννοιας της τιμής και του σχετικού λεξιλογίου ανιχνεύεται τόσο στις σλαβικές γλώσσες, όσο και στη νέα ελληνική. Οι σημασίες της «εσωτερικής» τιμής είναι μεταγενέστερες, καθώς εμφανίζονται δευτερευόντως ως αποτέλεσμα της σημασιολογικής εξέλιξης της «εξωτερικής» τιμής, στη βάση όλων εκείνων των ηθικών στοιχείων που καθιστούν το άτομο άξιο σεβασμού και εκτίμησης εκ μέρους του κοινωνικού συνόλου. Τέτοια χαρακτηριστικά είναι κυρίως η *ευσέβεια* και η *τήρηση των θρησκευτικών και των ηθικών κανόνων* [Толстая 2013: 6]³. Ωστόσο, η διαίρεση αυτή έχει συμβατικό χαρακτήρα και δεν είναι πάντοτε εφικτή, οι διαφορετικές σημασιολογικές διαστάσεις της έννοιας δεν είναι κάθε φορά σαφώς οριοθετημένες, με αποτέλεσμα η σημασία της έννοιας ‘τιμή’ να χαρακτηρίζεται ως διάχυτη (πρβλ. [Толстая 2013: 6, Генев-Пухалева, Минева 2017: 52–53]).

Η *τιμή* ως έννοια υφίσταται στο ελληνικό αξιακό σύστημα και στην ελληνική γλώσσα από την ομηρική εποχή μέχρι σήμερα, βρίσκεται δηλαδή σε συ-

² Η έρευνα της σημασίας σε διαχρονία και η εξέταση του πολιτισμικού πλαισίου δείχνουν ότι οι δύο σημασίες είναι αλληλένδετες. Σύμφωνα με τον Γ. Μπαμπινιώτη, η έννοια της τιμής ως οφειλόμενου σεβασμού απέρρευε από τη βασική ιδιότητα ή τη μεγάλη παρουσία κάποιου, ενώ παράλληλα χρησιμοποιήθηκε και με τη σημασία «χρηματική αξία» [Μπαμπινιώτης 2008: 1768].

³ Έχει ενδιαφέρον το γεγονός που τονίζει η S. Tolstaya ότι στην ιστορική εξέλιξη της η λατινική λέξη *honor* επίσης παρουσιάζει αρχική επικράτηση των σημασιών συνδεδεμένων με την «εξωτερική» όψη της έννοιας [Толстая 2013: 16].

νεχή και αδιάκοπη χρήση για περισσότερο από είκοσι οκτώ αιώνες, χωρίς σημαντικές μεταβολές στη γλωσσική της μορφή [Γενев-Пухалева, Минева 2017: 52]. Το περιεχόμενό της, ωστόσο, μεταβάλλεται διαχρονικά. Στην αρχαία κοινωνία η *τιμή* δεν είναι δεδομένη, αποκτάται με θάρρος και ανδρεία, εγγύεται τα υλικά προνόμια και το σεβασμό των άλλων [Γενев-Пухалева, Минева 2017: 58]. Συνώνυμα της *τιμής* είναι η *ανδρεία*, το *θάρρος*, ο *ηρωισμός*, η *αυταπάρνηση*, η *δόξα*⁴. Η «εξωτερική» τιμή είναι αξίωμα, προνόμιο που αποκτάται, λαμβάνεται από κάποιον, προσφέρεται, οφείλεται στην επαφή με όποιον διαθέτει αξιόλογα χαρακτηριστικά, σημαντικά για το κοινωνικό σύνολο. Η τιμή μεταφράζεται στον κοινωνικό σεβασμό τον οποίο απολαμβάνει κανείς, αυτό για το οποίο υπερηφανεύεται ο άνθρωπος, είναι η *εκτίμηση*, ο *θαυμασμός*, η *υπόληψη*, η *αξιοπρέπεια*⁵, το *κύρος*, η *φήμη*, το *καλό όνομα*.

Για τους ομιλητές της σύγχρονης ελληνικής, τα λεξιήματα *τιμή* και *δόξα* βρίσκονται σε σχέση συνωνυμίας. Η φράση '*τιμή και δόξα*' παρουσιάζει στοιχειά στερεοτυπικότητας⁶.

⁴ Η 'τιμή' ανήκει στις παλαιότερες, αλλά και στις σημαντικότερες έννοιες στη διαμόρφωση (παιδεία) του ανθρώπου στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό. Για τον αρχαίο άνθρωπο η τιμή σχετίζεται με τη *δόξα* (κλέος, κῦδος), το κοινωνικό *κύρος* και την *αναγνώριση*, την *αλήθεια* και τη *δικαιοσύνη*. Δικαίωμα στην *τιμή* έχουν οι «ελεύθεροι» και οι «άριστοι». Η σύνδεση της *τιμής* με την *αλήθεια*, τη *δικαιοσύνη* και τη *συχώρηση* / *έλεος* την καθιστούσε βασική προϋπόθεση της κοινωνικής ζωής. Η έννοια της *τιμής* συνδέεται επιπλέον με τις έννοιες της *ισοτιμίας*, αλλά και της *ατιμίας* [Korug 2017: 46]. Η έννοια της *τιμής* έχει εξέχουσα σημασία στην εποχή του φεουδαρχίας.

⁵ Το λέξημα *αξιοπρέπεια*, παράλληλα με το *καλό όνομα* φαίνεται να λειτουργούν ως πλέον συχνόχρηστα συνώνυμα της *τιμής* [Γενев-Пухалева, Минева 2017: 67]. Η *αξιοπρέπεια* διαφοροποιείται από την *τιμή*, καθώς δεν διαθέτει την «εξωτερική» διάστασή της, είναι ανεξάρτητη από τη γνώμη του συνόλου. Επίσης η *αξιοπρέπεια* αποτελεί καθολική αξία της ανθρώπινης προσωπικότητας, *αξιοπρέπεια* μπορεί να έχει ο καθένας [Санников 2006: 413-419].

⁶ Και οι δυο έννοιες — η *τιμή* και η *δόξα* — υποδηλώνουν διάκριση, αποτελούν σημάδι κοινωνικής αναγνώρισης, η φύση τους ωστόσο είναι διαφορετική. Η έννοια της *τιμής* σχετίζεται με τη *δόξα* από τους αρχαίους χρόνους και αποκτά εξαιρετική σημασία κατά τη φεουδαρχική εποχή. Η *τιμή* και η *δόξα*, σε άμεση εξάρτηση από την κοινωνική θέση, χαρακτήριζαν μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο, σε αντίθεση με την απουσία τους σε άλλες κοινωνικές ομάδες [Лотман 1992: 111]. Συχνά στις μεσαιωνικές ρωσικές μεταφράσεις η λέξη *честь* [čestʹ] χρησιμοποιείται για να αποδοσει το ελληνικό *γέρας*, *βραβείο*, *επαθλο*, ή *δόσις*, ή ακόμη *εὐφημία*. Αντιθέτως, η έννοια της *δόξας* συνδέεται με την απουσία της υλικής διάκρισης. Είναι άυλη και ως εκ τούτου, πολυτιμότερη στη φεουδαρχική κοινωνία. Συνιστά ιδιότητα του ατόμου που δεν χρειάζεται πλέον υλικά σημεία αναγνώρισης, καθώς η *δόξα* είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα ενός υψηλότερου επιπέδου στη φεουδαρχική ιεραρχία. Για τον ορθολογισμό του κλασικισμού η *τιμή* αποτελεί ένα από τα κύρια σημεία της ηθικής των ευγενών. Στην *τιμή* αποδίδεται σημειακή μη πρακτική αξία, η βάση της είναι η *ανιδιοτέλεια* και έλλειψη υλικής έκφρασης

Το γλωσσικό υλικό, το οποίο αξιοποιείται στην ανάλυση, περιλαμβάνει πρωτίστως σταθερούς συνδυασμούς που πληρούν τα κριτήρια ιδιοτυπικότητας (βλ. [Баранов, Добровольский 1996: 51–65]), αλλά και ρηματικές και ονοματικές πολυλεκτικές εκφράσεις με χαμηλότερο βαθμό παγίωσης. Ακολουθώντας τη «στενή» αντίληψη για τα όρια της φρασεολογίας, θα αποκλείσουμε από την ανάλυση τις παροιμίες.

Ο στόχος μας είναι να συγκεντρώσουμε το σύνολο των φρασεολογικών μονάδων (ΦΜ) που εμπίπτουν στο ιδεογραφικό πεδίο ‘τιμή’ και καλύπτουν το συγκεκριμένο τεμάχιο γνώσεων και αντιλήψεων, σχετιζόμενες με τα εννοιακά στοιχεία, βάσει των οποίων διαρθρώνεται η γλωσσο-πολιτισμική έννοια ‘τιμή’.

Η λεξικογραφική αποτύπωση προβάλλει το γενικό περιεχόμενο της έννοιας, περιγράφει τα όριά της και παρουσιάζει τις χαρακτηριστικές παραμέτρους της. Στο Λεξικό της νέας ελληνικής [Μπαμπινιώτης 2008: 1768] διαχωρίζονται οι δυο όψεις της έννοιας ‘τιμή’: α. η υπόληψη, η κοινωνική εκτίμηση που δικαιούται κάθε άνθρωπος ως κοινωνικό ον, δηλαδή η «εξωτερική» τιμή, β. το στοιχείο της προσωπικότητας του ατόμου, η κοινωνική και προσωπική του αξία, δηλαδή, η «εσωτερική» τιμή κατά την Tolstaya [Толстая 2013].

Στο Λεξικό της κοινής νεοελληνικής [ΛΚΝ] ως πρώτη και βασική σημασία της *τιμής* εμφανίζεται η σημασία ‘καλή φήμη’, δηλαδή η «εξωτερική τιμή». Ακολουθεί η *τιμή* ως αγνότητα, παρθενία, συζυγική πίστη, καθώς και η σημασία της *τιμής* ως «τρόπου συμπεριφοράς που εκδηλώνει το σεβασμό ή την εκτίμησή μας σε κπ.». Η «εσωτερική» διάσταση της *τιμής* ως στοιχείου της προσωπικότητας δεν αποτυπώνεται.

Για την επίτευξη της βέλτιστης ανάλυσης της έννοιας θα επιχειρήσουμε τη διαίρεση του ευρύτερου ιδεογραφικού πεδίου της *τιμής* σε υποσύνολα (υποπεδία) με βάση τις διαφορετικές υποέννοιες και τα εικονιστικά σχήματα (image schemata) [Баранов, Добровольский 2008: 156]. Οι φρασεολογισμοί με σημασία *τιμή* αναφέρονται σε διαφορετικές επιμέρους παραμέτρους της έννοιας, συνθέτοντας τις ετερογενείς πληροφορίες οι οποίες την ορίζουν. Η διάρθρωση του πεδίου σε υποπεδία πρέπει να αποτυπώνει και να αντανακλά τη σημασιολογική ετερογένεια των ΦΜ που εμπίπτουν σ’ αυτό, καθώς

[Лотман 1992: 119]. Έως και το 18ο και το 19ο αιώνα θεωρείται ότι το δικαίωμα στην τιμή ανήκει μόνο σε ορισμένες τάξεις. Στην ηθική του ρωσικού κλασικισμού του 18ου η έννοια της *τιμής* επίσης βασίζεται στην *ανιδιοτέλεια*. Με τη διάδοση και την παγίωση της εκκλησιαστικής ιδεολογίας ο συνδυασμός των δυο εννοιών γίνεται αντιληπτός πλέον ως ταυτολογικός [Лотман 1992: 114–120].

λαμβάνεται υπόψη και η «εικονιστική συνιστώσα» μαζί με τα υπόλοιπα συστατικά του σημασιολογικού περιεχομένου [Баранов, Добровольский 2008: 100]. Να υπενθυμίσουμε ότι η «εικονιστική συνιστώσα» επιτρέπει τη σημασιολογική διαφοροποίηση εντός του πεδίου στη βάση της υποκείμενης γνωσιακής δομής της εσωτερικής μορφής και λειτουργεί ως τροποποιητής (modifier) της σημασίας της εκάστοτε μονάδας.

2. Κατηγοριοποίηση και ανάλυση του φρασεολογικού υλικού

2.1. Η «εξωτερική» τιμή

Έχει παρατηρηθεί η τάση παγίωσης των λεξικών συνδυασμών όσων περιέχουν το λέξιμα *τιμή* και αναφέρονται στην «εξωτερική» διάσταση της τιμής⁷. Στη νέα ελληνική γλώσσα διαπιστώνεται η ύπαρξη παγιωμένων δομών — ονοματικών συνάψεων με ή χωρίς προθέσεις — που στην πλειονότητά τους αποτελούν μεταφραστικά δάνεια από τη γαλλική ή την αγγλική [Μπαμπινιώτης 2008: 1768], οι οποίες ανήκουν στο λόγιο επίπεδο της γλώσσας και χαρακτηρίζουν αντίστοιχα περιβάλλοντα τυποποιημένης χρήσης της γλώσσας:

τιμής ένεκεν (λόγ.), σε ένδειξη σεβασμού, εκτιμήσεως,
έντονης επιδοκμασίας
φόρος τιμής, εισφορά, υποχρέωση να τιμήσουμε κάποιον
*κώδικας τιμής*⁸, *ζήτημα τιμής*⁹, *χρέος τιμής*¹⁰
προς τιμήν κάποιου, για ενέργεια που προσδίδει αξία, υπόληψη σε αυτόν που την κάνει

Καταγράψαμε σημαντικό αριθμό λεξικών συνάψεων με διαφορετικό βαθμό στερεοτυπικότητας, απαρτιζόμενων από ρήμα και ορίσματα που υποχρεωτικά περιλαμβάνουν το λέξιμα *τιμή* ή συνώνυμά του, στον ενικό ή στον πληθυντικό αριθμό, στις οποίες συνάψεις δηλώνεται η «εξωτερική» διάσταση της έννοιας. Στη συνέχεια θα αναλύσουμε τις μονάδες που εμπίπτουν στο συγκεκριμένο υποπεδίο.

⁷ Στη ρωσική γλώσσα περιγράφεται μια σταδιακή αποδυνάμωση της «εξωτερικής» τιμής, σχετιζόμενης με την εκτίμηση και το σεβασμό, και η σύνδεσή της με τυποποιημένα συγκεκριμένα πλαίσια, με την παράλληλη ενίσχυση και ανάπτυξη των σημασιών της «εσωτερικής» τιμής [Толстая 2013: 8].

⁸ Μεταφραστικό δάνειο από τη γαλλ. (*code d'honneur*).

⁹ Μεταφραστικό δάνειο από τη γαλλ. (*point d'honneur*).

¹⁰ Μεταφραστικό δάνειο από την αγγλ. (*debt of honour*).

2.1.1. Η τιμή είναι πολύτιμο αντικείμενο

Μέσω της οντολογικής μεταφοράς, η έννοια ‘τιμή’ αποκτά φυσικά χαρακτηριστικά και γίνεται αντιληπτή ως αντικείμενο. Εννοιοποιείται ως ακριβό αντικείμενο, το οποίο δίδεται, προσφέρεται, απονέμεται, σε ένδειξη αναγνώρισης, θετικής αξιολόγησης και ιδιαίτερης προσοχής, ως εκδήλωση σεβασμού και εκτίμησης για πρόσωπο ή ομάδα προσώπων που ξεχώρισαν και διακρίθηκαν σε κάτι [Сотиров, Генев-Пухалева 2017: 330]. Το λέξημα *τιμή* εμφανίζεται ως όρισμα σε σταθερές ρηματικές συνάψεις με μορφή: ρήμα + ονοματικό σύνολο, με την *τιμή* να είναι στον ρόλο του αποδέκτη της ρηματικής ενέργειας. Τα ρήματα που συνήθως μετέχουν στις εν λόγω ρηματικές δομές είναι τα εξής: *αποδίδω*, *κάνω*, *αποτίνω*, *οφείλω*, *χάνω*, *προσβάλλω* κ.λπ. Στο πλαίσιο του παραγωγικού οντολογικού μεταφορικού σχήματος ‘η τιμή είναι αντικείμενο’ εντάσσονται διάφορα επιμέρους σχήματα:

α) δίδω τιμή¹¹

αποδίδω τιμές, τιμώ, εκφράζω την εκτίμησή μου, συνήθως με επίσημο τρόπο

β) οφείλω τιμή¹²

αποτίω / αποτίνω φόρο τιμής (λογ.)
οφείλω την τιμή (επίσημο, λογ.)

γ) κάνω τιμή

κάνω την τιμή σε κάποιον

Καθώς εννοιοποιείται και γίνεται αντιληπτή ως αντικείμενο αξίας, ακριβό κεκτημένο ή προνόμιο, η *τιμή* όχι μόνο προσφέρεται, αλλά και αποκτάται με την επαφή με πρόσωπα που το σύνολο θεωρεί άξια και σημαντικά· κατ’ αυτόν τον τρόπο αποτελεί τυχερό γεγονός για το πρόσωπο που τη λαμβάνει:

¹¹ Για να γίνουν κατανοητές οι εκφράσεις, πρέπει να θυμίσουμε ότι στην αρχαιότητα το να κατέχει κανείς τιμή του εξασφάλιζε τη λατρεία του συνόλου, υψηλό αξίωμα, εξουσία, αλλά και διάφορα προνόμια και δώρα που προσφέρονταν ως ένδειξη τιμής (βλ. [Liddell, Scott 2007]). Να επιστημόνουμε ότι η μεσαιωνική ερμηνεία της έννοιας *τιμή* ως ‘φειδωδάρχικη τιμή’ εννοείται, εκτός των άλλων, και ως υλική επιβράβευση, με επαίνους και δώρα που αποτελούν ένδειξη ορισμένων σχέσεων.

¹² Πρόκειται για μεταφραστικό δάνειο από τις ευρωπαϊκές γλώσσες, πρβλ. ‘owe the honour’ (αγγλ.), ‘dois-je l’honneur’ (γαλ.), ‘devo l’onore’ (ιταλ.).

δ) παίρνω τιμή
λαμβάνω την τιμή
μου έλαχε η τιμή

Η τιμή είναι δυνατόν επίσης να επαναφέρεται, να αποδίδεται ξανά στο άτομο που την στερήθηκε ή από το οποίο αφαιρέθηκε προηγουμένως: *αποκαθιστώ την τιμή*.

Η τιμή προσωποποιείται (βλ. [Lakoff, Johnson 2005: 69–71]) ως ευαίσθητη οντότητα–άνθρωπος και ως εκ τούτου είναι δυνατόν να θίγεται, προσβάλλεται, πληγώνεται: *θίγω / προσβάλλω την τιμή*.

Η τιμή επίσης προβάλλεται ως ηθικός και ψυχικός μηχανισμός που ο άνθρωπος διατηρεί και καλλιεργεί μέσα του: *τρέφω εκτίμηση*.

2.1.2. Η τιμή είναι ΕΠΑΝΩ

Η γενικότερη χωροαντιληπτική (προσανατολιστική) μεταφορά ΤΟ ΚΑΛΟ ΕΙΝΑΙ ΕΠΑΝΩ καθορίζει τον προσανατολισμό της γενικής θετικής κατάστασης των πραγμάτων στον δυτικό πολιτισμό (βλ. [Lakoff, Johnson 2005: 45])¹³ και δίνει έναν προσανατολισμό ΕΠΑΝΩ στη γενική ευδοκίμηση, ενώ ο προσανατολισμός αυτός έχει συνοχή με ιδιαίτερες περιπτώσεις [Lakoff, Johnson 2005: 48], όπως για παράδειγμα τη μεταφορά Η ΑΡΕΤΗ ΕΙΝΑΙ ΕΠΑΝΩ [Lakoff, Johnson 2005: 45]. Δεδομένου του γεγονότος ότι το εννοιολογικό σύστημα συνιστά έναν άρτια οργανωμένο και τακτοποιημένο ιστό και οι διάφορες μεταφορές συνδέονται μεταξύ τους με συνεκτικότητα και συνοχή, η μεταφορά ΤΟ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟ ΕΙΝΑΙ ΚΑΛΥΤΕΡΟ συνδυάζεται με τις μεταφορές ΤΟ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟ ΕΙΝΑΙ ΕΠΑΝΩ και ΤΟ ΚΑΛΟ ΕΙΝΑΙ ΕΠΑΝΩ [Lakoff, Johnson 2005: 43], δημιουργώντας ένα μεταφορικό δίκτυο, μέσα από το οποίο προβάλλεται το συνολικό ηθικό-αξιακό-αξιολογικό σύστημα¹⁴. Καθώς η *τιμή* αποτελεί θετική αξία στο ατομικό και κοινωνικό αξιακό σύστη-

¹³ Ως αποτέλεσμα της κατηγοριοποίησης των μεταφορικών σχημάτων κατά περιεχόμενο προκύπτει η διάκριση των μεταφορικών σχημάτων γενικού επιπέδου (generic — level) και ειδικού επιπέδου (specific — level) (βλ. [Δημοπούλου 2010: 121]). Το σχήμα ΤΟ ΚΑΛΟ ΕΙΝΑΙ ΕΠΑΝΩ αποτελεί ένα γενικότερο σχήμα το οποίο λειτουργεί ως υπόβαθρο αρκετών ειδικού επιπέδου μεταφορών.

¹⁴ Η αντίθεση ΕΠΑΝΩ-ΚΑΤΩ συσχετίζεται με άλλες σημαντικές αντιθέσεις όπως *ιερό-βέβηλο, καθαρό-ακάθαρτο, ευσέβεια-αμαρτία, πνεύμα-ύλη, φως-σκοτάδι, ζωή-θάνατος, σεβασμός-έλλειψη σεβασμού* [Μιχεβα 2015].

μα, τοποθετείται ΕΠΑΝΩ και η απόκτησή της μεταφοροποιείται ως κίνηση προς τα ΕΠΑΝΩ¹⁵.

Σ' αυτό το πλαίσιο η κατηγοριοποίηση της *τιμής* ως αφηρημένης οντότητας γίνεται μέσω της οριοθέτησής της στον χώρο: η απόλεια της κοινωνικής υπόληψης, η στέρση της τιμής μεταφορικά εκφράζεται με την καθοδική κίνηση και με την ποιοτική μείωση της αξίας — η κίνηση προς τα κάτω είναι ΚΑΚΟ. Η *τιμή* μεταφοροποιείται ως δράστης (agens) και όχι ως αποδέκτης (patients) της ανοδικής ή της καθοδικής κίνησης: *πέφτει η υπόληψή μου*¹⁶.

α) η τιμή ως περιέκτης

Η ρύθμιση της κοινωνίας επιβάλλει να καταχωρούνται ΕΠΑΝΩ αυτοί που απολαμβάνουν το σεβασμό και την εκτίμηση του κοινωνικού συνόλου [Генев-Пухалева, Минева 2017: 62]. Από το σύνολο των φρασεολογισμών στους οποίους η τιμή εννοιοποιείται μέσω της γενικότερης μεταφοράς ΤΟ ΚΑΛΟ ΕΙΝΑΙ ΕΠΑΝΩ [Lakoff, Johnson 2005: 43], διακρίνεται ένα υποσύνολο μονάδων, όπου η τιμή / εκτίμηση μεταφοροποιείται ως περιέκτης, μέσα στον οποίον το υποκείμενο μπορεί να πραγματοποιεί κινήσεις, προσανατολισμένες επάνω ή κάτω, ανάλογα με τον προερχόμενο από ένα άτομο ή από το σύνολο αξιολογικό χαρακτηρισμό της συμπεριφοράς του.

ανεβαίνω στην εκτίμηση κάποιου, κάποιος με εκτιμάει περισσότερο από πριν
πέφτω στην εκτίμηση κάποιου, αρχίζει να με υπολήπτει, να με εκτιμάει λιγότερο

β) η τιμή ως μάτια (περιέκτης)

Καταγράψαμε φρασεολογισμούς που βασίζονται στην μεταφοροποίηση των οφθαλμών ως αντικειμένου-περιέκτη (βλ. [Lakof, Johnson 2005: 63, Марку 2011: 408]¹⁷, στον οποίον κάποιος ή κάτι τοποθετούνται σε διαφορετικά επίπεδα και μπορούν να κινούνται ανοδικά ή καθοδικά (βλ.

¹⁵ Θα μπορούσε να ανιχνεύσει κανείς και το στοιχείο της αρχικής οικονομικής σημασίας της τιμής ως αντίτιμου, του δείκτη, δηλαδή, που όταν ανεβαίνει ταυτίζεται με την ποσότητα και το καλό.

¹⁶ Η *υπόληψη*, σε συνωνυμική σχέση με την τιμή — η βαθύτατη εκτίμηση και ο σεβασμός που έχουν οι άλλοι για κάποιον, καλή φήμη [ΛΚΝ].

¹⁷ Λαμβάνουμε υπόψη το ότι σε πολλές φρασεολογικές μονάδες ο άνθρωπος ταυτίζεται με τα μάτια σύμφωνα με το παραγωγικό μετωνυμικό σχήμα Όργανο αντί Άνθρωπος [Генев-Пухалева 2003].

πιο πάνω την εμπλοκή των μεταφορών ΤΟ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟ ΕΙΝΑΙ ΕΠΑΝΩ και ΤΟ ΚΑΛΟ ΕΙΝΑΙ ΕΠΑΝΩ), σε αναλογία με το αξιολογικό πρόσημο που τους προσδίδεται και τους χαρακτηρίζει.

ανεβαίνω στα μάτια κάποιου, γίνομαι αποδέκτης περισσότερης εκτίμησης, ιδιαίτερα από κάποια πράξη η ενέργειά μου

Η απώλεια της εκτίμησης μεταφοροποιείται με το μοντέλο της πτώσης από υψηλότερο σε χαμηλότερο επίπεδο στον περιέκτη ‘μάτια’:

πέφτω στα μάτια κάποιου, μειώνεται, χάνεται η εκτίμηση που κάποιος έχει για μένα, δε με εκτιμάει όπως πριν

γ) η απώλεια της τιμής — ντροπή

Η έλλειψη της τιμής, καθώς αξιολογείται αρνητικά από το σύνολο, συνδέεται με το συναίσθημα της ντροπής και τιμωρείται με δημόσια διαπόμπευση, με ντρόπιασμα. Καταγράψαμε δυο φρασεολογισμούς με έντονα μειωτικό χαρακτήρα, ανήκουν στον ανεπίσημο προφορικό λόγο και περιέχουν λεξικά δάνεια από την τουρκική και από την ιταλική:

*γίνομαι ρεζίλι (των σκυλιών)*¹⁸

*γίνομαι ρεντίκολο*¹⁹, χάνω κάθε αξιοπρέπεια, γελοιοποιούμαι, εξευτελίζομαι

2.1.3. ΦΜ με βάση χειρονομίες και κινήσεις του σώματος που δηλώνουν εκτίμηση

Εκτός από τις ημιπαγωμένες λεξιλογικές συνάψεις με συστατικό το λέξημα *τιμή* και σχετικά αναλύσιμη και διαφανή σημασιολογική δομή, στο πεδίο της έννοιας ‘τιμή’ εμπίπτει επίσης μεγάλος αριθμός ΦΜ με υψηλότερο βαθμό παγίωσης, με πλήρως επανερμηνευμένη, μερικώς διάφανη και αναλύσιμη σημασία, που βασίζονται σε χαρακτηριστικές στερεοτυποποιημένες σημειακές χειρονομίες, ενέργειες ή συνήθειες. Η δημιουργία αυτών των ΦΜ είναι αποτέλεσμα της μετωνυμικής επανερμηνείας των ελεύθερων συνδυασμών οι οποίοι περιγράφουν μια μη λεκτική συμπεριφορά σε συγκεκριμένη πρωτοτυπική περίπτωση, αποτελούσα συχνά μέρος μιας τελετουργικής διαδικασίας σχετικά με την έκφραση της αντίστοιχης επικοινωνιακής πρόθεσης (συμπεριλαμβανο-

¹⁸ Βλ. *ρεζίλι* από το τουρκ. *rezil* [Μπαμπινιώτης 2008: 1534].

¹⁹ Βλ. *ρεντίκολο* από το ιταλ. *ridicolo* [Μπαμπινιώτης 2008: 1536].

μένης της χειρονομίας, της κίνησης του σώματος, της έκφρασης του προσώπου) [Баранов, Добровольский 2008: 23–24]. Η σημασία των βασιζομένων σε χειρονομίες και σωματικές κινήσεις φρασεολογισμών προκύπτει από τη συμβατική σημασία των χειρονομιών και των ενεργειών που δηλώνουν, ως συστατικών στοιχείων ενός άλλου σημειακού συστήματος (βλ. [Βύτος 2004]). Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί ο ακόλουθος φρασεολογισμός στην ελληνική:

πίνω νερό στο όνομα κάποιου, εκτιμώ κάποιον, υπολήπτομαι απεριόριστα, δείχνω σεβασμό προς το πρόσωπο κάποιου

Τα υπόλοιπα παραδείγματα που παρατίθενται παρακάτω και εμπίπτουν στο ίδιο υποπεδίο, παρουσιάζουν συνήθως υψηλό βαθμό διαγλωσσικής φρασεολογικής ισοδυναμίας (βλ. [Μάρκου 2020: 63–64]). Αυτό οφείλεται κυρίως στον καθολικό χαρακτήρα των συμβολικών σημασιών του ανθρωπίνου σώματος και των μη λεκτικών σημειωτικών κωδίκων (του χειροφιλήματος, της υπόκλισης κ.λπ.) στον ευρωπαϊκό πολιτισμικό χώρο:

φιλώ το χέρι κάποιου, σε ένδειξη σεβασμού, εκτίμησης και ευγνωμοσύνης
κάνω υπόκλιση μπροστά σε κάποιον
προσκυνώ κάποιον, αναγνωρίζω την αξία ή την ανωτερότητα του, εκφράζω βαθύ σεβασμό
βγάζω το καπέλο σε κάποιον, εκδηλώνω το σεβασμό μου

Η αλληλεπίδραση της πολιτισμικής και της σωματικής εμπειρίας στην κινητροδότηση των μεταφορικών εκφράσεων παρατηρείται σε μια ευδιάκριτη υποκατηγορία φρασεολογισμών, βασιζομένων σε ενέργειες, συνδεδεμένες με τη φυσιολογία του σώματος, οι οποίες προσλαμβάνουν τη συμβατική πολιτισμική λειτουργία της ένδειξης περιφρόνησης, της έλλειψης εκτίμησης και της απώλειας της τιμής. Η πολιτισμική προέκταση της πράξης του εμπυσμού είναι δήλωση αποδοκμασίας, περιφρόνησης, έλλειψης σεβασμού ή εκτίμησης σε κάποιον.

φτύνω κάποιον, *κάποιος είναι για φτύσιμο*, *τον έχω φτυσμένο*²⁰, εκφράζω περιφρόνηση, αποστροφή, περιφρονώ, αποδοκιμάζω κάποιον, δηλώνω ότι δεν τον εκτιμώ
φτύνω στα μούτρα κάποιου

²⁰ Τα *δίσημα υγρά* (σάλιο, αίμα, σπέρμα=λευκασμένο αίμα κατά τους ανθρωπολόγους, ιδρώτας, ούρα) προκαλούν ταραχή και φόβο, είναι φορείς ζωτικής δύναμης (βασκανία, θεραπεία με σάλιο), αλλά και περιφρονητικής συμπεριφοράς (βλ. [Σέρρης 2008: 43]).

Σ' αυτήν την κατηγορία εμπίπτουν αρκετές ΦΜ που ανήκουν στο περιθωριακό λεξιλόγιο, χαρακτηρίζονται για το προφορικό υφος τους, είναι έντονα μαρκαρισμένες και έχουν χρήση υβριστική, προσβλητική ή απειλητική.

ποιος τον χέζει! έχω κάποιον χεσμένο, δεν υπολογίζω, υποτιμώ κάποιον, δεν τον σέβομαι καθόλου

2.2. Η «εσωτερική» τιμή

2.2.1. Η τιμή είναι κτήμα

Ως ηθική αξία και εσωτερικό γνώρισμα της προσωπικότητας, η τιμή στη φρασεολογία προβάλλεται ως ένα είδος κεκτημένου του ατόμου, καθώς συμμετέχει ως όρισμα σε ρηματικές εκφράσεις με τα ρήματα *έχω*, *κατέχω*, *κρατώ*, *φυλάω*. Σ' αυτές τις ημιπαγιωμένες ρηματικές συνάψεις στη θέση του αντικειμένου εμφανίζονται διάφορα συνώνυμα του λεξήματος *τιμή* — *υπόληψη*, *αξιοπρέπεια*, *φιλότιμο* — αλλά και λαϊκότροπα, όπως *μπέσα*, *τσίπα*. Οι εκφράσεις αυτές επιτελούν έντονη κοινωνική λειτουργία, καθώς δηλώνουν παραδοσιακές ρυθμιστικές αξίες και κανόνες. Να επισημάνουμε ότι οι παρακάτω εκφράσεις συναντώνται στον λόγο κυρίως σε παραλλαγές με δείκτη άρνησης: ωστόσο εξίστον συχνή είναι η χρήση τους με «παράβλεψη» της άρνησης οπότε κατ' αυτόν τον τρόπο εντάσσονται στους «ουδέτερους ως προς την άρνηση» φρασεολογισμούς, σύμφωνα με την ταξινόμηση των Α. Baranov & D. Dobrovol'skij [Баранов, Добровольский 2008: 294]:

(δεν) *έχω φιλότιμο*, *έχω* ευσυνειδησία, τιμή και υπόληψή, αξιοπρέπεια, περηφάνια, προσωπική τιμή

(δεν) *έχω μπέσα*²¹, κρατώ τον λόγο μου, είμαι τίμιος, αξιοπίστος

(δεν) *έχω τσίπα*²², *έχω* φιλότιμο, ντροπή

2.2.2. Η τιμή είναι κεφάλι / κούτελο / πρόσωπο ΕΠΑΝΩ

Όπως στην περίπτωση της «εξωτερικής» τιμής (βλ. και τα παραδείγματα στο 2.1.2.), έτσι και στην εννοιοποίηση της «εσωτερικής» τιμής, αξιοποιείται η εννοιολογική χωρική αντίθεση ΕΠΑΝΩ / ΚΑΤΩ, όπου το ΚΑΛΟ είναι ΕΠΑΝΩ [Lakoff, Johnson 2005: 45]. Οι φρασεολογισμοί που εμπίπτουν

²¹ Βλ. *μπέσα* από το αλβ. besë [Μπαμπινιώτης 2008: 1140]. Αναφέρεται σε εθιμοτυπικό κώδικα τιμής και καθορίζει συγκεκριμένο πρότυπο συμπεριφοράς. Το σημασιολογικό περιεχόμενο της *μπέσας* συγγενεύει με έννοιες όπως *αξιοπιστία*, *αξιοπρέπεια* και *φιλότιμο*.

²² Βλ. *τσίπα*, (λαϊκότρ.) πέτσα, κρούστα, ανάγεται σε σλαβ. tsipa [Μπαμπινιώτης 2008: 1811].

στο υποπεδίο αυτό είναι στο μεγαλύτερο μέρος τους αναλύσιμοι και διαφανείς. Σε μεταφορική επανερμηνεία υποβάλλεται η χαρακτηριστική κίνηση ή στάση του ανθρωπίνου σώματος, κυρίως του κεφαλιού ή του μετώπου: η όρθια και προσανατολισμένη επάνω θέση του κεφαλιού ή του μετώπου σχετίζεται με την υπερηφάνεια, την υπόληψη, το κύρος και την τιμή.

έχω / κρατώ το μέτωπο ψηλά, έχω καθαρή υπόληψη
με το κεφάλι / μέτωπο ψηλά, χωρίς να ντρέπομαι, με τιμή και αξιοπρέπεια

Αντίθετα, η ταπεινώση, η έλλειψη, η απώλεια και η στέρηση της τιμής δηλώνεται μεταφορικά ως πτώση της κεφαλής ή του μετώπου:

έριζα τα μούτρα μου (προφ.), ταπεινώθηκα, έχασα την αξιοπρέπείά μου
πέφτουν τα μούτρα μου, για έκφραση ταπεινώσεως και ντροπής

2.2.3. Η τιμή είναι καλό όνομα

Ευδιάκριτη καθίσταται η κατηγορία ΦΜ με συστατικό στοιχείο *όνομα*, η πλειονότητα των οποίων έχει βιβλική προέλευση (βλ. [Бѣтов 2002]). Το ουσιαστικό *όνομα* συμμετέχει ως συμπλήρωμα σε πολυλεκτικές ρηματικές συνάψεις, η σημασία των οποίων επανερμηνεύεται στη βάση της μεταφορικής σχέσης 'όνομα-φήμη, υπόληψη, δόξα'. Το γεγονός της κοινής βιβλικής προέλευσης δικαιώνει την προσδοκία για την ύπαρξη σχεδόν απόλυτης διαγλωσσικής συμμετρίας σε επίπεδο μορφής, σημασίας και χρήσης.

φτιάχνω / δημιουργώ όνομα, δημιουργώ καλή φήμη
βγάζω όνομα / μου βγαίνει το όνομα, αποκτώ κακή φήμη

2.2.4. Η τιμή είναι ΚΑΘΑΡΟΤΗΤΑ

Η σημασιολογική αξιολογική διπολική αντίθεση ΚΑΘΑΡΟΣ — ΑΚΑΘΑΡΤΟΣ — μια από τις θεμελιώδεις αρχετυπικές αντιθέσεις — αναλαμβάνει βασικό ρόλο στην εννοιοποίηση της *τιμής*. Η εννοιολογική μεταφορά Η ΗΘΙΚΗ ΕΙΝΑΙ ΚΑΘΑΡΟΤΗΤΑ [Lakoff, Johnson 1999: 307–308] μπορεί να θεωρηθεί γενικότερη και συνιστά τη βάση για τη διαμόρφωση μερικότερων σχημάτων που εμπίπτουν σ' αυτήν. Παράλληλα, αποτελεί αντίστιξη προς το μεταφορικό σχήμα ΤΟ ΑΝΗΘΙΚΟ ΕΙΝΑΙ ΒΡΩΜΙΚΟ. Στη βάση των σχημάτων αυτών βρίσκεται η υποκειμένη σύνδεση του καθαρού ως αποδεκτού και επιθυμητού και του βρώμικου ως απευκταίου. Στις επιμέρους και ειδικότερες επεκτάσεις

αξιοποιείται η σύνδεση της ΚΑΘΑΡΟΤΗΤΑΣ με την *τιμή*, και της ΒΡΩΜΙΑΣ με την *ατιμία* και κατ' επέκταση — με την *αμαρτία*. Ενώ ο *αγνός* ταυτίζεται με το *αναμάρτητος*, το βρώμικο και το ακάθαρμο συνδέεται με το σκοτεινό, το μαύρο, το χαμηλό (το ΚΑΤΩ) και ισούται με το *ακόλαστο*, το *αμαρτωλό*. Η σωματική αγνότητα, η παρθενία, εννοούμενη ως αρετή στη χριστιανική ηθική, συνιστά μια από τις σημασίες του λεξιήματος *τιμή* [Μιτσεβα-Πεύτσεβα 2011: 38]. Στον θρησκευτικό λόγο η έννοια της *τιμής* αποτελεί αντίβαρο της *αμαρτίας*. Εφόσον η αγνότητα είναι χριστιανική αρετή, η τιμή σχετίζεται επίσης και με τη *θεοσέβεια* (βλ. πιο κάτω, στο 2.3).

Στη βάση της γενικότερης μεταφοράς ΤΟ ΤΙΜΙΟ ΕΙΝΑΙ ΚΑΘΑΡΟ οργανώνονται τα επιμέρους μεταφορικά και μεταωνυμικά σχήματα, τα οποία λειτουργούν συνδυαζόμενα μεταξύ τους και απαρτιζόμενα σύνθετα σχήματα και ιεραρχίες.

α) η τιμή είναι καθαρό πρόσωπο

Στο υποπεδίο αυτό εντάσσονται ΦΜ που ανήκουν τόσο στο λόγο, όσο και στο λαϊκό επίπεδο λόγου. Η κυριότερη, ωστόσο, διαπίστωση είναι, ότι οι συγκεκριμένοι φρασεολογισμοί εμπίπτουν ταυτόχρονα και στο πεδίο της 'ντροπής', καθώς η έννοια αυτή συσχετίζεται με την έννοια της 'τιμής' ως αντώνυμο της. Εξάλλου η κατανομή των φρασεολογισμών σε διαφορετικά πεδία (taxon), συνιστά σημαντική, αλλά και δύσκολη διαδικασία, δεδομένης της ύπαρξης διαφορετικών επιμέρους στοιχείων στη σημασιολογική δομή των μονάδων, που καθορίζουν τη σχέση, τη διαπλοκή και την ιεραρχία μεταξύ των διαφορετικών πεδίων [Баранов, Добровольский 2008: 366].

Ένα από τα συχνά μοντέλα που γλωσσικά πραγματώνεται από διαγλωσσικά συμμετρικές εκφράσεις, είναι ο καθαρισμός του προσώπου από την ντροπή η οποία το κηλιδώνει: η τιμή αποκαθίσταται με το καθάρισμα-ξέπλυμα: *ξεπλένω τη ντροπή από το πρόσωπο κάποιου*, αποκαθιστώ την χαμένη τιμή κάποιου.

Υποστηρίζεται ότι το λευκό χρώμα είναι πρωτοτυπικός φορέας της καθαρότητας / αγνότητας: η σημασία της αγνότητας προβάλλεται ως αρχετυπική σημασία του 'λευκού' [Алмалех 2006: 17, Μιτσεβα-Πεύτσεβα 2011: 13–14]²³. Το ακόλουθο παράδειγμα στην ελληνική αποτελεί τυπική μετωνυμική δομή, αναλύσιμη και διαφανής. Έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι στη βουλγαρική δεν καταγράφτηκε φρασεολογισμός με την αντίστοιχη επανερμηνεία

²³ Σχετικά με τα σχήματα στον εννοιολογικό τομέα της 'λευκότητας' στις στερεότερες εκφράσεις της ελληνικής βλ. [Δημοπούλου 2010: 277–279].

του ‘άσπρου’ ως ‘τίμιου’: *βγαίνω ασπροπρόσωπος*, περνώ με επιτυχία από κάποια δοκιμασία, χωρίς να χάσω την καλή φήμη που έχω, χωρίς να ντροπιαστώ, αποδεικνύω την τιμιότητά μου.

β) η τιμή είναι καθαρό μέτωπο

Στην συγκεκριμένη υποκατηγορία παρατηρούμε σχήματα που προκύπτουν βάσει της μετωνυμικής σύνδεσης ανάμεσα σε στενότερες και ευρύτερες οντότητες εντός του ιδίου γνωστικού τομέα (‘μέτωπο αντί για άνθρωπο’) και μέσω της διαπλοκής τους με τους μηχανισμούς της μεταφορικής σχέσης ‘η τιμή είναι καθαρότητα’ παίρνουν τη μορφή αναλύσιμων και διαφανών φρασεολογισμών:

έχω το κούτελό / μέτωπό μου καθαρό, έχω τιμή, υπόληψη
έχω το μέτωπό μου λευκό, αγνό, καθαρό, ανεπίληπτο

γ) η τιμή είναι καθαρό όνομα

Με βάση το μοντέλο αυτό διαμορφώνεται μια αριθμητικά σημαντική υποκατηγορία ΦΜ με συστατικό το ουσιαστικό *όνομα*, το οποίο επί τη βάση της τυπικά μετωνυμικής σχέσης ‘άνθρωπος — όνομα — τιμή, υποκαθιστά την *τιμή*. Το καθαρό όνομα είναι ταυτόσημο με το τίμιο, το άξιο εκτίμησης και σεβασμού. Η κανονική και αποδεκτή από το σύνολο κατάσταση της τιμής είναι να παραμένει καθαρή και ακηλιδωτή. Η μη καθαρή (λερωμένη, κηλιδωμένη) τιμή αποτελεί απόκλιση από τη νόρμα και ως γνωστόν, ο αρνητικός πόλος των διπολικών αντιθέσεων γίνεται αντικείμενο εντατικότερης επεξεργασίας στη γλώσσα και ιδιαίτερα στη φρασεολογία. Η απώλεια της τιμής εκφράζεται από σειρά φρασεολογικών παραλλαγών υψηλής συχνότητας, αναλυσιμότητας και διαφάνειας, η εικονιστική κινητροδότηση των οποίων οφείλεται στην ενέργεια που περιγράφεται από το ρήμα, το οποίο δηλώνει διαφορετικό τρόπο «προσβολής» της καθαρότητας: *κηλιδώνω, αμαυρώνω, λασπώνω*. Όπως ήδη τονίσαμε, το ‘άσπρο’ σηματοδοτεί το καθαρό και το τίμιο, παράλληλα το ‘μαύρο’ λειτουργεί ως μεταφορική έκφραση του σκοτεινού, του βρώμικου και κατ’ επέκταση δηλώνει την μείωση ή την απώλεια της τιμής: *αμαυρώνω / κηλιδώνω / σπιλώνω το όνομα*, καταστρέφω, χαλά την καλή φήμη κάποιου.

2.3. Η τιμή είναι θεοσέβεια

Έχει ενδιαφέρον να αναζητήσουμε τους τρόπους με τους οποίους μπορούν να ανιχνευτούν οι σημασιολογικές μεταβολές της έννοιας, πως προβάλλονται

κωδικοποιημένες στη φρασεολογία σημασίες σε ιστορική προοπτική. Στα παλαιότερα μνημεία του λόγου το επίθετο *τίμιος* χρησιμοποιείται με τη σημασία του *ευσεβούς, θεοσεβούς*. Γενικότερα, όλα τα λεξήματα με ρίζα ‘τιμή’ σχετίζονται με τους χριστιανικούς κανόνες συμπεριφοράς [Сотиров, Генев-Пухалева 2017: 308–309]. Στο πλαίσιο του χριστιανικού παραδείγματος η διπολική αντίθεση ΚΑΘΑΡΟ — ΑΚΑΘΑΡΤΟ γίνεται αντιληπτό ως τμήμα της ευρύτερης αντίθεσης ΙΕΡΟ — ΒΕΒΗΛΟ [Мичева-Пейчева 2011: 42]. Στον θρησκευτικό λόγο ανήκουν οι σταθερές ονοματικές λεξικές συνάψεις, στις οποίες ενεργοποιείται η σημασία ‘ιερός, άγιος’: *Τίμιος σταυρός, τίμιο ξύλο, τίμια δώρα, τίμια ζώνη* (η ζώνη τής Θεοτόκου).

2.4. Η τιμή σε ομοτικές εκφράσεις

Το λέξημα *τιμή* αποτελεί συστατικό στοιχείο μιας σειράς από ομοτικές εκφράσεις, ρητά αναφερόμενες στην «εσωτερική» διάσταση της έννοιας ‘τιμή’, η οποία στην προκειμένη περίπτωση συνδέεται με την αξιοπρέπεια και την υπευθυνότητα του ατόμου:

*λόγος τιμής, στον λόγο τής τιμής μου / λόγω τιμής, δίνω τον λόγο τής τιμής μου*²⁴, βασίζεται στην επίκληση τής προσωπικής αξιοπρέπειας και χρησιμοποιείται για προφορική υπόσχεση, διαβεβαίωση, εγγύηση *μπέσα για μπέσα, λόγος τιμής*

3. Επίλογος

Οι φρασεολογικές μονάδες που παρουσιάστηκαν συγκροτούν ένα εκτεταμένο και ποικίλο σύνολο διαφορετικά εστιασμένων σημασιών οι οποίες διαμορφώνουν το περιεχόμενο της έννοιας *τιμή*. Διαιρέσαμε το ευρύτερο πεδίο της *τιμής* σε υποπεδία με βάση τις διαφορετικές υποέννοιες που εκφράζουν, καθώς λάβαμε υπόψη επίσης και τα εικονιστικά σχήματα (image schemata) [Баранов, Добровольский 2008: 156]. Η διάρθρωση του πεδίου σε υποπεδία αποτυπώνει τη σημασιολογική ετερογένεια των φρασεολογικών μονάδων που εμπίπτουν σε αυτό. Όπως διαπιστώνουμε, το φρασεολογικό υλικό επίσης αντανακλά τη γενικότερη σημασιολογική διάκριση της «εσωτερικής» και της «εξωτερικής» διάστασης της τιμής.

Δεδομένου του αξιολογικού χαρακτήρα της τιμής, η εννοιοποίησή της βασίζεται σε ένα πολύπλοκο μεταφορικό σύστημα θετικής αξιολόγησης, βασι-

²⁴ Πρόκειται για μεταφραστικό δάνειο (γαλλ. *Donner ma parole d'honneur*) [Μπαμπινιώτης 2008: 1768].

σμένο σε διάφορα αξιολογικά σχήματα, όπως για παράδειγμα στη λευκότητα και στην καθαρότητα, στον χωρικό προσανατολισμό ΕΠΑΝΩ και ΚΑΤΩ, στη συμβατική σημασία των χειρονομιών και των κινήσεων του σώματος κ.λπ.

Τα περισσότερα στοιχεία της «πολιτισμικής ιδιαιτερότητας» φαίνεται να εμφανίζονται στη σημασιολογική δομή των φρασεολογικών μονάδων, βασισμένων σε χειρονομίες, και ιδιαίτερα στις μονάδες που ανήκουν στη λαϊκή γλώσσα και είναι έντονα χαρακτηρισμένα με τα στοιχεία της προφορικότητας. Οι ιδιαιτερότητες εκδηλώνονται στην ύπαρξη και την έκφραση διαφορετικών στερεοτύπων, χαρακτηριστικών για την εκάστοτε γλωσσική κοινότητα [Баранов, Добровольский 2008: 251–272].

Βιβλιογραφία

- Δημοπούλου Β.* Το λεξιλόγιο της φύσεως στις στερεότυπες εκφράσεις και στους ιδιοματισμούς: σημασιολογική ανάλυση και εφαρμογή στη διδασκαλία της νέας ελληνικής ως ξένης γλώσσας. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2010.
- Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής.* Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη, 2002.
- Μάρκου Χ.* Ζητήματα αντιπαραβολικής φρασεολογίας (βουλγαρικής και ελληνικής). Ισοδυναμίες και διαφοροποιήσεις. Θεσσαλονίκη: Εκδ. οίκος Κ. & Μ. Σταμούλη, 2020.
- Μπαμπανιώτης Γ.* Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 2008.
- Σέρρης Μ. Γ.* Διαβατήριες τελετουργίες στον μικρασιατικό Πόντο. Αθήνα: Ηρόδοτος, 2008.
- Korus K.* TIMÉ (GODNOSC, HONOR) w starozytniej kulturze greckiej // J. Bartmiński (red.). Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów. Tom 5: Honor. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2017. P. 27–51.
- Lakoff G., Johnson M.* Philosophy in the flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought. Chicago: University of Chicago Press, 1999.
- Lakoff G., Johnson M.* Ο μεταφορικός λόγος. Ο ρόλος της μεταφοράς στην καθημερινή μας ζωή. Θεσσαλονίκη: Εκδ. Πανεπιστημίου, 2005.
- Liddell H., Scott R.* Επιτομή του Μεγάλου Λεξικού της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας. Αθήνα: Πελεκάνος, 2007.
- Алмалех М.* Корени. Семиотика на цвета. София: Велес, 2006.
- Баранов А., Добровольский Д.* Идиоматичность и идиомы // Вопросы языкознания 5, 1996. С. 51–65.
- Баранов А., Добровольский Д.* Аспекты теории фразеологии. Москва: Знак, 2008.
- Вътов В.* Старобългарските корени на фразеологизми с компонент «глава» // Състояние и проблеми на българската ономастика. Т. 6. Велико Търново: УИ «Св. св. Кирил и Методий», 2002. С. 56–67.
- Вътов В.* Към въпроса за българските разговорни фразеологизми, мотивирани от жестове // Проблеми на българската разговорна реч. Т. 6. Велико Търново: УИ «Св. св. Кирил и Методий», 2004. С. 75–84.

- Генев-Пухалева И.* Оценъчни фразеологични единици в български, новогръцки и полски език. Автореферат на дисертация. София: СУ „Св. Климент Охридски“, 2003.
- Генев-Пухалева И, Минева Е.* Концепт «τιμή» в новогръцеском языке // J. Bartmiński (red.). *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*. Tom 5: Honor. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2017. P. 51–88.
- Лотман Ю. М.* Об оппозиции «честь» — «слава» в светских текстах киевского периода // Ю. М. Лотман. Избранные статьи. В 3-х т. Том II. Таллинн: Александра, 1992. С. 111–126.
- Марку Х.* Фразеологични единици с компонент „око-очи“ в български и новогръцки език — опит за съпоставителен анализ // Балканите — език, история, култура II, 2011. С. 417–426.
- Мичева-Пейчева К.* Семантичните опозиции в българския език и техните културни конотации (чист — нечист). Автореферат на дисертация. София: СУ „Св. Климент Охридски“, 2011.
- Мичева В.* Лингвокултурните концепти горе и долу в езика на новобългарските дамаскини // СЪЛЮ. Електронно списание в областта на хуманитаристиката III(5), 2015. Available at: http://www.abcdar.com/magazine/V/Micheva_1314-9067_V.pdf.
- Санников А. В.* Понятие достоинства // Ю. Д. Апресян (ред.). Языковая картина мира и системная лексикография. Москва: Языки славянских культур, 2006. С. 413–451.
- Сотиров П., Генев-Пухалева И.* Понятието ЧЕСТ в българския език // J. Bartmiński (red.). *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*. Tom 5: Honor. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2017. P. 307–346.
- Толстая С.* Русская честь и польский HONOR // *Etnolingwistyka* 25, 2013. P. 9–22.

The phraseology of *honor* in Modern Greek

Ch. Markou

Democritus University of Thrace, Komotini, Greece
cmarkou@bscc.duth.gr

This paper focuses on the concept of *honor* as it is expressed in the phraseology of the Modern Greek Language. The main goal is to collect the phraseological units that are included in the semantic field of *honor*, as well as to present and analyze the ways of metaphorical conceptualization of the concept of *honor*. The classification of the phraseological units and the configuration

of the sub-fields is done on the basis of the underlying cognitive structure of the phraseological units. We found both universality and cultural specificity in the linguistic expression of the concept of *honor*.

Keywords: *phraseology, concept, honor, value, Modern Greek*

References

- Dimopoulou V.* To lexilogio tis fyseos stis stereotypes ekfraseis kai stous idiomatismous: simasiologiki analysi kai efarmogi sti didaskalia tis neas ellinikis os xenis glossas. Doctoral Dissertation. Athens: National and Kapodistrian University of Athens, 2010.
- Lexiko tis Koinis Neoellinikis.* Thessaloniki: Idryma Triantafyllidi, 2002.
- Markou Ch.* Zitimata antiparavolikis fraseologias (voulgarikis kai ellinikis). Isodynamiies kai diaforopoiiseis. Thessaloniki: K. & M. Stamouli, 2020.
- Bampiniotis G.* Lexiko tis Neas Ellinikis Glossas. Athens: Kentro Lexikologias, 2008.
- Sergis M. G.* Diavatries teletourgies ston mikrasiatiko Ponto. Athens: Irodotos, 2008.
- Korus K.* TIMÉ (GODNOSC, HONOR) w starozytnej kulturze greckiej // J. Bartmiński (red.). Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów. Tom 5: Honor. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2017. P. 27–51.
- Lakoff G., Johnson M.* Philosophy in the flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought. Chicago: University of Chicago Press, 1999.
- Lakoff G., Johnson M.* O metaforikos logos. O rolos tis metaforas stin kathimerini mas zoi. Thessaloniki: Ekdoseis Panepistimiou, 2005.
- Liddell H., Scott R.* Epitomi tou Megalou Lexikou tis Archaiais Ellinikis Glossas. Athens: Pelekanos, 2007.
- Almalech M.* Koreni. Semiotika na tsveta. Sofia: Veles, 2006.
- Baranov A., Dobrovol'skij D.* Idiomaticnost i idiomy // Voprosy yazykoznanija 5, 1996. P. 51–65.
- Baranov A., Dobrovol'skij D.* Aspekty teorii frazeologii. Moscow: Znak, 2008.
- Vatov V.* Starobalgarskite koreni na frazeologizmi s komponent «glava» // Sastoyanie i problemi na balgarskata onomastika. Vol. 6. Veliko Tarnovo: Sv. sv. Kiril i Metodiy, 2002. P. 56–67.
- Vatov V.* Kam vaprosa za balgarskite razgovorni frazeologizmi, motivirani ot zhestove // Problemi na balgarskata razgovorna rech. T. 6. Veliko Tarnovo: Sv. sv. Kiril i Metodiy, 2004. P. 75–84.
- Genew-Puchalewa I.* Otsenachni frazeologichni edinitsi v balgarski, novogratski i polski ezik. Dissertation Abstract. Sofia: Sofia University “St. Kliment Ohridski”, 2003.

- Genew-Puchalewa I., Minewa E.* Kontsept «timi» v novogrecheskom yazyke // J. Bartmiński (red.). Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów. Tom 5: Honor. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2017. P. 51–88.
- Lotman Yu. M.* Ob oppozitsii «chest» — «slava» v svetskikh tekstakh kiyevskogo perioda // Yu. M. Lotman. Izbrannyye stati. In 3 vols. Vol. 2. Tallinn: Aleksandra, 1992. P. 111–126.
- Markou Ch.* Frazеologichni ediniti s komponent „okoochi” v balgarski i novogratski ezik — opit za sapostavitelen analiz // *Balkanite — ezik, istoriya, kultura II*, 2011. P. 417–426.
- Micheva-Pejcheva K.* Semantichnite opozitsii v balgarskiya ezik i tehните kulturni konotatsii (chist — nechist). Dissertation Abstract. Sofia: Sofia University “St. Kliment Ohridski”, 2011.
- Micheva V.* Lingvokulturnite kontsepti gore i dolu v ezika na novobalgarskite damaskini // *SŁLO. Elektronno spisanie v oblastta na humanitaristikata III(5)*, 2015. Available at: http://www.abcdar.com/magazine/V/Micheva_1314-9067_V.pdf.
- Sannikov A. V.* Ponyatiye dostoinstva // Yu. D. Apresyan (ed.). *Yazykovaya kartina mira i sistemnaya leksikografiya*. Moscow: Yazyki slavyanskikh kultur, 2006. P. 413–451.
- Sotirov P., Genew-Puchalewa I.* Ponyatiето CHEST v balgarskiya ezik // J. Bartmiński (red.). Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów. Tom 5: Honor. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2017. P. 307–346.
- Tolstaya S.* Russkaya chest i polskiy HONOR // *Etnolingwistyka* 25, 2013. P. 9–22.

ΤΑ ΖΕΪΜΠΕΚΙΑ ΤΟΤΕ ΚΑΙ ΤΩΡΑ

Δ. Μαρούλης, Ι. Δαμοράκης

*Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Αθήνα, Ελλάδα
Madion1@yahoo.gr*

Η Σύρος αποτέλεσε σημαντικό εμπορικό σταυροδρόμι από τον 19^ο αιώνα φέρνοντας σε επαφή λαούς και πολιτισμούς, γεγονός που άφησε τα αποτυπώματά του σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής του νησιού. Μάλιστα, η έλευση των προσφύγων μετά το 1821 είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση διαφόρων δρώμενων. Ένα τέτοιο πολύ σημαντικό δρώμενο των προσφύγων της Μ. Ασίας είναι τα Ζεϊμπέκια το οποίο τελείται την περίοδο της αποκριάς και διατηρείται ζωντανό ως τις μέρες μας. Το έθιμο των Ζεϊμπεκιών παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον σε επίπεδο λαογραφίας, εθνομουσικολογίας και δραματικής τέχνης. Λειτουργεί ως σύνδεσμος με το ιστορικό παρελθόν της Σύρου και αποτυπώνει τον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα της πρωτεύουσας των Κυκλάδων.

Λέξεις-κλειδιά: Μικρά Ασία, Σύρος, Ζεϊμπέκια, αποκριές, λαογραφία

1. Εισαγωγή

Οι Ζεϊμπέκοι αποτελούσαν μικρές ομάδες¹ ατόμων με δικά τους ιδιότυπα κοινωνικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά που έδρασαν στην περιοχή της αιγιακής Μ. Ασίας από τον 13^ο αιώνα μ.Χ. μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ού} αιώνα. Κύριες περιοχές δράσης τους ήταν τα Δαρδανέλια, η Σμύρνη, το Αϊδίνιο, η Προύσα κ.ά. Κατά την επικρατέστερη άποψη προέρχονται από επιμειξία φρυγικών φύλων με Θράκες μετανάστες [Κοροβίνης 2005: 51]. Βάσει της τουρκικής βιβλιογραφίας αρχικά προέκυψαν ως ελαφρά οπλισμένοι στρατιώτες

¹ Δεν μπορούν να χαρακτηριστούν εθνότητα, γιατί δε διακρίνονται από σαφή εθνικά χαρακτηριστικά, ούτε φυλετική μειονότητα, εφόσον δεν έχουν αμιγή χαρακτηριστικά [Κοροβίνης 2005: 50].

με στόχο την τήρηση της τάξης [Κοροβίνης 2005: 56]. Στη συνέχεια όμως, αυτονομούνται, στρέφονται κατά της κακής διοίκησης και μάλιστα φτάνουν να οργανώνουν και λαϊκές εξεγέρσεις. Ακτήμονες, ιδεολόγοι, χωρικοί, προλετάριοι, χαμηλόμισθοι υπάλληλοι, παραβάτες του νόμου αποτελούν τον πυρήνα ενός Ζεϊμπέκ. Μάλιστα, κατά τον Πολίτη η μεταμόρφωση του απλού αγρότη σε ληστή ή αντάρτη είναι φυσικό επακόλουθο της καταπίεσης της τουρκικής εξουσίας σε όλες τις χώρες των κατακτημένων Βαλκανίων [Πολίτης 1920: 287]. Στη λαϊκή συνείδηση πέρασαν ως γενναία παλικάρια που εξηγείρονται κατά της αδικίας και προστάτευαν τον λαό ο οποίος τους αποδίδει ηρωικές ιδιότητες². Ως ξεχωριστή κοινωνική ομάδα είχαν τις δικές τους παραδόσεις, γιορτές, ιδιαίτερη ενδυμασία³, δικά τους τραγούδια και χορούς⁴. Χαρακτηριστικά ο Στρατής Μυριβήλης αναφέρει στην νουβέλα *Βασίλης Ο Αρβανίτης* [1978: 87]: «φορούσαν πολύ κοντές γαλάζιες βράκες, μια πιθαμή πράμα ρούχο. Αρχινούσε από το μερί, τέλειωνε πάνω από το γόνατο. Χαμηλά, από τον αφαλό ως κατ' απ τις μασκάλες ήταν φασκιωμένοι μέσα σ' ένα ατέλειωτο κόκκινο ζου-

² Το Ζορμπάλικι μπορεί να θεωρηθεί μια πρωτογενής και προδρομική μορφή. Είναι ένας συγκεκριμένος τρόπος ζωής και ο Ζορμπάς ένας λαϊκός ήρωας που στο πρόσωπο του τα λαϊκά στρώματά ανακαλύπτουν τον πιο αυθόρμητο και θαρραλέο εκφραστή των οικονομικών και πολιτιστικών διαφορών τους με τους εκπροσώπους της φεουδαρχικής οθωμανικής εξουσίας. Ζορμπάς σημαίνει παλικαράς, τίμιος, αντίθετος με την εξουσία, περήφανος, ελεύθερος, ανεξάρτητος, ανδρείος, ανυπότακτος, εκδικητής [Κοροβίνης 2005: 35]. Ο Αλέξης Ζορμπάς του Καζαντζάκη μπορεί να θεωρεί ως το αποκορύφωμα της αποτύπωσης τους.

³ Εξαιρετικά πλούσια και εντυπωσιακή ενδυμασία, η πιο υποβλητική σε σχέση με τις ποικίλες ενδυμασίες των άλλων λαών και φυλών, που συμβιώνουν στους κόλπους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κι έπειτα του νέου τουρκικού κράτους [Κοροβίνης 2005: 65]. Αποτελείται από τρία βασικά μέρη: τον κεφαλόδεσμο, τη ζώνη και την περισκελίδα. Άλλα σημαντικά στοιχεία ήταν: γιλέκο, αλυσίδες, φυλακτά, διακοσμημένες μπότες, μάλλινες κάλτσες, κεντητές περικνημίδες. Υπάρχουν τοπικές παραλλαγές. Συχνά οι στολές αυτές έχουν γίνει μοτίβο των ζωγράφων της Ανατολής.

⁴ Κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα, όταν η ιστορική παρουσία των Ζεϊμπέκων γίνεται γνωστή έξω από τα όρια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (ιδίως τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα με την έντονη αντιεξουσιαστική δράση του κοινωνικού ληστή και λαϊκού ηρώα Τακιτζή Εφέ, που του δίνεται από τους δυτικούς η ονομασία Ρομπέν των Δασών της Ανατολής), παρατηρείται ζωηρό ενδιαφέρον στους κύκλους των Ευρωπαίων διανοουμένων για τους Ζεϊμπέκους. Επιφανείς δυτικοί, λόγιοι, διπλωμάτες, καλλιτέχνες, δημοσιογράφοι κ.ά., οι οποίοι, συνήθως, φαίνεται να κατέχονται από διάθεση φολκλορικής αντιμετώπισης των ανατολικών πολιτισμών, καθώς είναι επηρεασμένοι από ένα ρεύμα οριενταλισμού εντυπωσιάζονται από την επιβλητική στολή των Εφεδών και των Ζεϊμπέκων [Κοροβίνης 2005: 66].

νάρι. Πάνω, φορούσαν μεταξωτό γελεκάκι ριγωτό πολύ κοντό, όπως απίστευτα κοντό ήταν και το βρακί τους. Είχαν ζωσμένο στην μέση και το μεγάλο πετσένο σελάχι κι αναμεσά στα θηλυκωτήρια του περνούσαν σταυρωτά τις 'κουτσούδες', κάτι τουμπανόζυλα γυριστά στην άκρη σαν ρόπαλα. Περνούσαν και τις μακριές τους πίπες, την πετσένια καπνοσακούλα με τα τασκμάκια και το μαχαίρι τους, με το θηκάρι ντυμένο στο κατσικίσιο πετσί»⁵. Συνήθως, ζουν σε βουνά στο ζεϊμπεκλίκι και έχουν ανάρτικη δράση⁶. Διακρίνονται τρεις βαθμοί της ζεϊμπεκικής ιεραρχίας: το Κιζάνι (ο νεαρός, ο κατώτερος), ο Ζεϊμπέκης (στη μέση) και ο Εφές (ο ανώτερος, ο αγάς) [Κοροβίνης 2005: 37]. Η οθωμανική, μάλιστα, εξουσία προσπάθησε με διάφορους τρόπους να τους εξαφανίσει όπως δωροδοκίες και θανατώσεις κι όντως το πέτυχε, αφού τελικά αφομοιωθήκαν πλήρως. Κατά τον Κοροβίνη πέρα από τους Ζεϊμπέκους που είχαν τον ρόλο του κοινωνικού ληστή που προστατεύει τους αδυνάμους, υπήρχε και μια δεύτερη κατηγορία Ζεϊμπέκων, αυτή των κοινών ληστών προς τους οποίους η πρώτη κατηγορία επιδεικνύει εχθρική στάση [Κοροβίνης 2005: 129]. Η λέξη Ζεϊμπέκ έχει υποστηριχθεί ότι ίσως έχει θρακική⁷, φρυγική⁸ ή περσοαραβική⁹ προέλευση χωρίς να έχει επιλυθεί το ζήτημα. Η κοινή σημασία που απέκτησε είναι αυτή του «κύριος» και στα ελληνικά¹⁰ θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποδίδει την έννοια λεβέντης / παλικάρι. Όσοι Τούρκοι γνωρίζουν τη σημασία παλικάρι στην ελληνική γλώσσα την ταυτίζουν με τη γενικότερη σημασία της λέξης Zeybek στην τουρκική γλώσσα και «για τους Έλληνες κάτοικους της περιοχής

⁵ Αναφορές υπάρχουν σε αρκετά λογοτεχνικά έργα: *Λουκής Λάρας* του Δημητρίου Βικέλα, *Η Παναγιά η Γοργόνα* του Στρατή Μυριβήλη, στα αυτοβιογραφικά τετράδια της Αντζέλ Κουρτιάν, στο μυθιστόρημα του Τάσου Αθανασιάδη *Τα παιδιά της Νιόβης*, στα μυθιστορήματα της Διδώς Σωτηρίου *Ματώμενα Χώματα* και *Οι νεκροί περιμένουν* κ.ά. Επίσης, σε διάφορα δοκίμια, άρθρα και λαογραφικά μελετήματα, όπως του Ιωάννη Σιδέρη, του Κίτσου Μακρή και του Θάνου Βελλοϋδίου, του Γιάννη Τσαρούχη και του Κώστα Ταχτσή [Κοροβίνης 2005: 343].

⁶ Χαρακτηρίζονται ως Τσέτης = επιδρομέας, συμμορίτης, ως χαιντούτης = παράνομος, ως εσκινιά = ανάρτης [Κοροβίνης 2005: 30].

⁷ Δεν απαντάται το όνομα καθαυτό αλλά ονόματα που πιθανώς προέρχονται από την ίδια ρίζα π.χ. Ζείπας, Ζιπαίβης [Κοροβίνης 2005: 16].

⁸ Ο Βελλοϋδίδης Θ. συνδέει το όνομα ως εξής: Ζεϋς + Μπέκος (=άρτος) και συμβολίζει την ένωση του πνεύματος με το σώμα [Κοροβίνης 2005: 18].

⁹ Σημαίνει γυμνός ως τη μέση [Κοροβίνης 2005: 25].

¹⁰ Στα ελληνικά απαντώνται επώνυμα όπως Ζεϊμπέκης, Ζεϊμπεκάκης, Ζεμπεκόγλου κ.ά. [Τομπαΐδης 1990: 75].

του Αϊδινίου στις αρχές του αιώνα μας η λέξη Ζεϊμπέκης σημαίνει παλικάρι» [Κοροβίνης 2005: 26].

2. Συριανό καρναβάλι και Ζεϊμπέκια

Το καρναβάλι αποτελεί σημαντικό δρώμενο της συριανής κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα, όπως αποτυπώνεται στον τύπο της εποχής όπου υπάρχουν συνεχείς αναφορές στις μεταμφιέσεις ή στη θεσμοθέτηση υψηλών χρηματικών βραβείων για τις καλύτερες εμφανίσεις: «Οι αποκρίες εκεί κρατάνε σαράντα μέρες. Όλος ο κόσμος εόρταζε τις αποκρίες με τράπεζα, με χαρές, με παιχνίδια, με χίλια δυο. Εγώ τότε ήμουν μικρός και χόρευα καλά» [Βαμβακάρης 1978: 58]. «Όταν πέρναγε η αποκρία πάγαινε κάθε κατεργάρης στον πάγκο του. Π.χ. έπλεκε κοφίνια, πήγαινε στο κάρβουνο, διάφορες χειρωνακτικές δουλειές» [Βαμβακάρης 1978: 62]. Οι Ζεϊμπέκοι της Μ. Ασίας ξεχώριζαν για την πλούσια αμφίεσή¹¹ τους. Εντυπωσιακή, πολύχρωμη, συνθέτη, επιβλητική. Το να μεταμφιέζεται ο κόσμος σε Ζεϊμπέκους στις αποκρίες επικράτησε σε πολλές ελληνικές περιοχές μεταξύ των οποίων και η Σύρος¹². Οι εντυπωσιακές φορεσίες των αυθεντικών Ζεϊμπέκ που σίγουρα θα ξεχώριζαν σε ένα καρναβαλικό δρώμενο, αλλά και το γεγονός ότι η Σύρος βρέθηκε κάτω από τον οθωμανικό

¹¹ Η στολή των συριανών Ζεϊμπεκίων περιλάμβανε: ένα σαλβάρι (περισκελίδα), ένα είδος νησιώτικης βράκας με παρδαλά χρώματα, άσπρο πουκάμισο με φαρδιά μανίκια, μια μεταξωτή στηθιά γεμάτη κοσμήματα, αλυσίδες αργυρές ή χρυσές, ένα κοτογούνι (γιλέκο) με μανίκια ριγμένα πίσω στην πλάτη, Κιουζουλούκια ή τουζλούκια (περικνημίδες) που ήταν γεμάτα κουδουνάκια για να κάνουν θόρυβο, όταν χορεύουν, ζωνάρι χρωματιστό, μεταξωτό μαντίλι στο λαιμό, πολλά μεταξωτά μαντίλια διαφόρων χρωμάτων στο στήθος, στη μέση στο πίσω μέρος του γιλέκου και στις λαβές των όπλων και των μαχαιριών. Στο κεφάλι φορούσαν ένα καλλάκι κόκκινο γεμάτο πούλιες, χάντρες και στο μπροστινό μέρος ένα σταυρό με πούλιες. Η νύφη φορούσε λευκό νυφικό φόρεμα. Στο στήθος έφερε πολλά φλουριά, στο κεφάλι στέφανο με άνθη, στο μέτωπο μια σειρά από φλουριά, τα χέρια γεμάτα βραχιόλια και στο ένα χέρι κρατούσε ανθοδέσμη. Ο Αράπης φορούσε ένα άσπρο χιτώνα και στα αυτιά του είχε κρίκους μεταλλικούς.

¹² «Με την απότομη συρροή των ορθοδόξων εξ αίτιας των διωγμών που ακολουθήσαν την είδηση της κήρυξης της επανάστασης του 1821, κάτι καινούργιο και πρωτόγνωρο συμβαίνει στην Σύρα. Πρωτόγνωρο όχι μόνο για το νησί αλλά για όλη την Ελλάδα. Οι πρόσφυγες έμποροι και επιχειρηματίες από την Μ. Ασία δημιουργούν στην Ερμούπολη μια κοινότητα αφιερωμένη στο εμπόριο, που ξεπήδησε πάνοπλη από την αστικο-εμπορική τάξη των Ελλήνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της διασποράς, σαν την Αθηνά από το κεφάλι του Δία» [Βαμβακάρης 1978: 21].

ζυγό από τον 16^ο αιώνα ως το 1821 και το ότι δέχτηκε πλήθος προσφυγών¹³ που κατέφυγαν στο νησί από περιοχές της Μ. Ασίας, κάνει την εμφάνιση του εθίμου να μεταμφιέζονται σε Ζεϊμπέκους κατά την περίοδο των αποκριών εύλογη. Ίσως θυμίζει και ξορκίζει τα δεινά του Ελληνισμού επί Τουρκοκρατίας ή δηλώνει ότι οι αναμνήσεις από τους Ζεϊμπέκους ασκήσαν επίδραση στη διαμόρφωση του πολιτισμού των προσφυγών.

Τα συριανά Ζεϊμπέκια αποτελούν μία αποκριάτικη παράσταση, ένα μιμόδραμα με θέμα την απαγωγή της νύφης (αρχιχανούμισας) που είναι η γυναίκα του καπετάνιου. Το έθιμο τελούταν από την δεύτερη μέχρι την τελευταία Κυριακή των αποκριών τόσο στην Ερμούπολη όσο και στην Ανω Σύρο. Κάθε ομάδα Ζεϊμπέκ αποτελούταν από 20–30 άτομα μεταξύ των οποίων ξεχώριζαν ο πρώτος, ο δεύτερος και ο τρίτος καπετάνιος, η γυναίκα του καπετάνιου, ρόλο που υποδυόταν συνήθως άντρας. Τον όμιλο του Ζεϊμπέκιου ακολουθούσαν δυο λόρδοι κι ένας αράπης ως έμπιστος υπηρέτης τους. Μάλιστα, μπαϊράκι των ομάδων Ζεϊμπέκ ήταν η ημισέληνος που για την χρήση της έπρεπε να δοθεί άδεια από την τουρκική πρεσβεία στην Σύρο [Σιδέρης 1914: 563]. Τον ρόλο του πρώτου καπετάνιου αναλάμβανε ο καλύτερος χορευτής. Όλες αυτές οι ομάδες την τελευταία Κυριακή των αποκριών ενώνονταν σε μία και κατέληγαν στην κεντρική πλατεία της Σύρου, την πλατεία Μιαούλη. Μετά τους χορούς πηγαίνανε στην περιοχή Λαζαρέτα όπου έτρωγαν αρνί και έπιναν άφθονο κρασί χορευοντας μέχρι τα ξημερώματα της Καθαράς Δευτέρας, όταν και ξανακατέβαιναν στην πόλη να παρελάσουν υπό την αρχηγεία του καλύτερου καπετάνιου.

Κατά την έναρξη της περιφοράς της κάθε ομάδας στην πόλη λάμβανε χώρα η εξής στιχομυθία:

– Καπετάνιος: *«Διαταγή σας δίδω να προσέξετε καλά,
Όταν πάμε στην πλατεία να χορέψετε καλά.
Κι όταν πάμε στην πλατεία και αρχίσει ο χορός*

¹³ «Οι πρώτοι οικισταί της Ερμούπολεως κατά την Επανάσταση του 1821, φυγάδες από την Σμύρνην και άλλας ελληνικάς πόλεις της Ιωνίας και πρόσφυγες εκ Χίου, Κυδωνιών, Ψαρρών, Κρήτης, Υδρας, εγκατασταθέντες στον λιμένα της κομποπόλεως της Σύρας, όπου εδημιούργησαν την ονομαστικήν πόλιν της ελευθέρας Ελλάδος Ερμούπολιν, διτήρησαν τα ηρωικά έθιμα και τας συνήθειας των τόπων της καταγωγής των. Μια από τας πλέον παλαιάς και παραστατικάς εορτάς, ήτο ο χορός με τα ζεϊμπέκια, που εδίδετο την τελευταίαν Κυριακήν των Αποκρέω στην Πλατείαν Μιαούλη, και εσυνεχίζετο με κοσμοσυρροήν όλων σχεδόν των κάτοικων, συν γυναιξί και τέκνοις στην βουνοπλαγιά των Λαζαρέτων, την Καθαράν Δευτέραν, όπου ετελούντο τα Κούλουμα» [Ελευθερίου 2013: 368].

Τ' άρματα σας να προσέχτε μη μας γίνει ρεμπελιό».

– Πρωτοπαλίκαρα: *«Διαταγή από τον καπετάνιο*

Για προσέξτε καλά,

Μην μας πιάσουν το κιρβάνι

Και μας πάρουν τα φλουργιά».

– Χορός όλοι μαζί: *«Τ' άρματα δεν τα δίνουμε
το αίμα μας το χύνουμε».*

Μάλιστα, το τελευταίο δίστιχο υποδηλώνει ότι στην πρώτη περίοδο του εθίμου οι Ζεϊμπέκ ήταν ένοπλοι. Φτάνοντας στο κεντρικό σημείο του καρναβαλιού οι Ζεϊμπέκ δημιουργούσαν ένα κύκλο μέσα στον οποίο είχαν την νύφη, τον καπετάνιο και το πρωτοπαλίκαρα του και εν συνεχεία ο καπετάνιος καλούσε κάποιον από τους Ζεϊμπέκ να μπει στον κύκλο και να χορέψει. Αυτός πρώτα υποκλίνεται στον καπετάνιο και τη νύφη και στη συνέχεια στους υπόλοιπους Ζεϊμπέκ και με την εντολή του καπετάνιου ξεκινά τον χορό. Οι συνηθέστεροι χοροί ήταν το ζεϊμπέκικο, το χασάπικο και το χασαποσέρβικο, ενώ τραγούδαγαν στίχους όπως:

«Ποιος ασίκης ποιος λεβέντης

(γκελ χανούμ γκελ)

στο παζα- (ωχ αμάν) στο παζάρι περπατεί

με κουμπούρια δυό στην μέση, με γαρύφαλλο στ' αυτί;»

ή

«Της μελαχροινής το γέλιο της ζανθής το γνέψιμο,

μες 'ς τη φυλακή με ρήζαν δίχως να χω φταίξιμο».

Συνήθως, τραγουδούσαν κατά τη διάρκεια της περιόδους και όχι κατά την διάρκεια του χορού. Τα συνηθέστερα όργανα ήταν δύο κιντέλια (είδος μπουζουκιού με δυο χορδές), μια τραμπούκα-ντουμπελέκι (είδος πηλίνου τυμπάνου) κι ένα ντέφι. Στον χορό κρατούσαν μαχαίρια ή πιστόλια στα δύο χέρια. Τελευταίος χορεύει πάντα ο καπετάνιος.

Οι δυο λόρδοι στέκονται πιο πέρα από την ομάδα Ζεϊμπέκ παρατηρώντας δήθεν κάποιο αρχοντικό ή κατάσταση, όταν όμως γίνονται αντιληπτοί από την ομάδα Ζεϊμπέκ κατ' εντολή του καπετάνιου γίνονται θύματα απαγωγής. Η ομάδα τους απαγάγει, τους δένει, ενώ ο αράπης προσπαθεί να τους

βοηθήσει. Τελικώς και ο αράπης απαγάγεται από την ομάδα, ο καπετάνιος όμως τον συγχωράει και τον προσλαμβάνει στην ομάδα. Από τους λόρδους ζητούνται λύτρα και, όταν τα δώσουν, αφήνονται ελεύθεροι. Αρχίζει και πάλι ο χορός. Του καπετάνιου τον χορό κανείς δεν μπορεί να διακόψει πάρα μόνο η αρχιχανούμισα η οποία όντως του ζητά να χορέψουν μαζί. Ο καπετάνιος τότε επιδεικνύοντας μεγαλοψυχία δίνει την θέση του στον αράπη για να χορέψει με τη γυναίκα του. Ο αράπης, όμως κατά τη διάρκεια του χορού φιλάει την αρχιχανούμισα με αποτέλεσμα να καταδικαστεί σε θάνατο στην πυρά. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η μαρτυρία του Βαμβακάρη: «...Μόνο εγώ από την οικογένειά μου εχόρευα στα ζεϊμπέκια. Δεν ξέρω αν γίνονταν τώρα στη Σύρα, πάντως από κει ήλθαν. [...] Ο καθένας καθόταν στη δικιά του τη συνοικία με τους καπετανέους τους, με όλα τους εντάξει. Έπρεπε να δείχνουμε σεβασμό στον καπετάνιο, να υπακούουμε τι μας λέει και να μάθουμε χορό. Αυτός μας δίδασκε. Χορεύαμε και όλος ο κόσμος μας καμάρωνε. Τι θέλεις να δεις μασκαράδες ή αυτά τα πράματα που σου συζητάω, όλο μετάξι. Ωραία πράματα. Τι κοντογούνια, τι τουζλούκια, τι παπούτσια, τι ανθός, ανθός! Δεν ξέρω πώς άρχισαν τα ζεϊμπέκια. Μέσα στη Σύρα άρχισαν. Τώρα στην Απάνω Χώρα, στην κάτω, δεν ξέρω...» [Βαμβακάρης 1978: 60–61].

Το 1920¹⁴ ήρθαν στα χέρια βασιλικοί με βενιζελικούς και υπήρξαν τραυματισμοί από μαχαριές. Απαγορεύτηκε τότε τα Ζεϊμπέκια να φέρουν οπλισμό και ουσιαστικά σταμάτησαν να γίνονται. Τα Ζεϊμπέκια μέσα από τις προσπάθειες του συριανού χοροδιδασκάλου Ν. Σολάρη αναβιώνονται κάθε χρόνο

¹⁴ «Η τελευταία εορτή έγινε το 1920. Όταν εκατέβηκε η ισχυρά ομάς Βροντάδου στην Πλατεία και ήρχισεν ο χορός, τότε ο ταραξίας και φανατικός βασιλόφρων Γ. Δ. Μπέρτος, ετραγουδισεν ένα ποίημα ιδικής του συνθέσεως, χορευών ζεϊμπέκικόν: *Δνο βοννά παραμερίζουν / δυο ποταμιά σταματούν / και δυο πλάτανοι γυρίζουν / δίπλα και σε χαιρετούν. / Σε γνωρίζω εισ' Εκείνος / που βαδίζεις πάντα 'μπρος / των Ελλήνων Κωσταντίνος / Βασιλιάς ο λατρευτός*. Επακολούθησε πανζουρλισμός. Οι βασιλικοί εξητοκραύγαζαν, οι Βενιζελικοί εγιουχάζαν. Ο Διευθυντής του «Πανθέου» (καφενείο του «καλού κόσμου»), βασιλόφρων Ζήσης Γιαννίρης, προσεκάλεσε την ομάδα Βροντάδου, με τον Μπέρτον και τους προσέφερε μύρες και ποτά, και δημιουργήθηκε φασαρία στην πλατεία. Τότε η ομάς Πέτρας, θεωρήσασα εαυτήν προσβεβλημένη από την συμπεριφορά της ομάδος του Βροντάδου, επετέθη κατά των Ζεϊμπεκίων του Βροντάδου, και συνήφθη μάχη με τραυματίας από μαχαριές και με αποτέλεσμα να επέμβη η Χωροφυλακή δια να διαχωρίσει τους μαχόμενους. Έκτοτε η αστυνομία απηγόρευσε τα Ζεϊμπέκια να οπλοφορούν, και με την εξέλιξιν των πολιτικών γεγονότων, και την επικράτησιν των Ευρωπαϊκών εθίμων, εξηφανίσθησαν τα Ζεϊμπέκια από την Ερμούπολιν, και μόνο ως αφήγησις των παλαιότερων διατηρείται το ηρωικόν αυτό Συριανόν Έθιμον της Αποκρηάς» [Ελευθερίου 2013: 371, 372].

στην Άνω Σύρο από το 1983¹⁵, όταν ξεκίνησε και το καρναβάλι εκεί. Από συνεντεύξεις που πήραμε ξεχωρίζει η εξέχης παρατήρηση της καθηγήτριας Γαλλικής Φιλολογίας Μοναστηριδού Μ.: «Όσο έμπαινα στο κλίμα του συγκεκριμένου δρώμενου διαισθανόμουν ότι κάτι διαφορετικό από αυτό που αρχικά φαντάστηκα επρόκειτο να συμβεί. Η αγάπη του δασκάλου Σολάρη για την παράδοση και ο τρόπος που έχει να την μεταδίδει με έβαλε στο κλίμα της εποχής εκείνης με τρόπο μεθοδικό και εμπνευσμένο: ο Καπετάνιος, η Νύφη, ο Αράπης μαυροφορεμένοι άνδρες, πολεμικός χορός, ο χορός των Ζεϊμπέκ, τα σπαθιά & τα πιστόλια συνέθεσαν στο μυαλό μου μια εικόνα πρωτόγονη που με γοήτευε ωστόσο! Ανυπομονούσα. Αφού προετοιμαστήκαμε περίπου ενάμιση μήνα ετοιμάζοντας τις στολές και τους χορούς, βρεθήκαμε 9 του Μάρτη όλες οι χορευτικές ομάδες στο χώρο που μας παραχώρησε το ΚΑΠΗ Άνω Σύρου, όπου μέσα σε κλίμα ενθουσιασμού και χαράς ντυθήκαμε, βαφτήκαμε και μπήκαμε μ' έναν μαγικό, τελετουργικό τρόπο στο σώμα των Ζεϊμπέκ. Ακολουθώντας τελευταίοι τις ομάδες του καρναβαλιού το έθιμο-δρώμενο αναπτύχθηκε στην πλατεία της Άνω Σύρου. Η μικρή πλατεία δεν χώρεσε τον ενθουσιασμό και τη χαρά των Ζεϊμπέκ ούτε των επισκεπτών που το παρακολούθησαν! Η μουσική, τα λόγια, τα επιφωνήματα, ο χορός, οι εικόνες ακόμα είναι ζωντανά στη μνήμη μου. Δεν ήταν μόνο ένα γλέντι όπως το εξέλαβα στην αρχή, ήταν και γλέντι! Ήταν όμως κι ένα κομμάτι παράδοσης καθαρά ελληνικής, που με συγκίνησε και το οποίο ένιωσα να με συνδέει με τους ανθρώπους εκείνους που, αν και ξεριζωμένοι από την πατρίδα τους, ήξεραν να διακωμωδούν και να γλεντούν αυθεντικά. Όσοι άλλωστε από εμάς έχουμε δεσμούς με τα χόματα της Μικράς Ασίας έχουμε κι ένα λόγο παραπάνω!».

3. Τα συριανά Ζεϊμπέκια και η αυθεντική ζωή των Ζεϊμπέκ

Αν και στις περισσότερες περιπτώσεις οι Ζεϊμπέκ της Μ. Ασίας ζούσαν σε βουνά, υπάρχουν αναφορές και για Ζεϊμπέκ που είχαν σχέση με τη θάλασσα [Κοροβίνης 2005: 26]. Λαμβάνοντας υπ' όψιν ότι η Σύρος είναι νησί και μάλιστα αποτέλεσε για δεκαετίες σημαντικό λιμάνι, η επιλογή ενός δρώμενου με καπετάνιο ως αρχηγό στις ομάδες Ζεϊμπέκ φαίνεται εύλογη κι εύστοχη. Επιπλέον, σημαντικότετος υπήρχε για την κοινωνία των αυθεντικών Ζεϊμπέκ ο γάμος κι άρα η σκηνοθεσία του συριανού δρώμενου απηχεί ακριβώς αυτή την υψηλή αξιακή θέση που είχε ο γάμος για αυτούς. Οι αυθεντικοί Ζεϊμπέκ λειτουργούσαν ως κοινωνικοί ληστές που συχνά απίγαγαν πλούσιους και ζητούσαν λύτρα κι άρα το δρώμενο με τους

¹⁵ Στον ακόλουθο σύνδεσμο μπορεί κάποιος να παρακολουθήσει την αναπαράσταση: [<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=UqmEDINDSn0>].

δύο λόρδους δηλώνει τη στάση σύγκρουσης των Ζεϊμπέκ με την καθεστηκία τάξη. Αξίζει να ειπωθεί πως και η τότε συριανή κοινωνία διακρινόταν για την ξεκάθαρη ταξική της ιεραρχία. «*Ακριβώς στην άλλη άκρη του νησιού, οι καθωσπρέπει Συριανοί, αντί να ντυθούν και να μοιάσουν με τις λαϊκατζούρες, τα ζεϊμπέκια, προτιμούσαν να ντυθούν ως ήρωες των μελοδραμάτων, αφού τα είχαν παρακολουθήσει στην Ευρώπη είτε τα έβλεπαν τακτικά στο θέατρο Απόλλων της Ερμούπολης από τους περιοδεύοντες ιταλικούς μελοδραματικούς θιάσους*» [Ελευθερίου 2013: 21]. Βασικό χαρακτηριστικό ακόμα των Ζεϊμπέκ ήταν η στήριξή τους προς τους πιο αδύναμους κι ίσως η συγχώρεση του αράπη, η εισαγωγή του στην ομάδα και ο τιμητικός ρόλος να χορεύει με τη γυναίκα του καπετάνιου αντικατοπτρίζει το ζεϊμπέκικο κοσμοείδωλο στο οποίο η έννοια της τιμής και της αξιοπρέπειας πρωταγωνιστεί και για αυτό, όταν ο αράπης ατιμάζει τη γυναίκα τιμωρείται με θάνατο. Τέλος, η μουσική, ο χορός, το τραγούδι ήταν δομικά στοιχεία της ζωής των αυθεντικών Ζεϊμπέκ κι άρα η δημιουργία ενός δρώμενου που στηρίζεται σε αυτά τα στοιχεία απηχεί τον τρόπο ζωής των αυθεντικών Ζεϊμπέκ.

4. Συμπέρασμα

Θεωρούμε ότι η πρώτη εμφάνιση των Ζεϊμπεκίων κατά τον 19^ο και τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} στη Σύρο λειτουργεί στο πλαίσιο της ενεργής και γνήσιας παράδοσης, ενώ η αναβίωση του 1983 αποτελεί περισσότερο στοιχείο φολκλορισμού που δημιουργεί ευθυμία στους συμμετέχοντες και τους θεατές χωρίς όμως να γίνεται κάποια πραγματική ενεργοποίηση της παράδοσης, αφού λόγω της διακοπής του 1920 το έθιμο δεν εξελίχτηκε μαζί με την κοινωνία, αλλά επανασυστήθηκε χωρίς η κοινωνία του 1983 να έχει σύνδεση με την πολιτισμική ατμόσφαιρα του 19^{ου} αιώνα. Μάλιστα, σε συνέντευξη που μας παραχώρησε ο κύριος Σολάρης δήλωσε ότι κάθε χρόνο γίνεται όλο και πιο δύσκολο να συγκεντρωθούν άτομα για να δημιουργηθούν οι ομάδες Ζεϊμπέκ, γεγονός που υποδεικνύει ότι το δρώμενο αρχίζει να φθίνει.

Βιβλιογραφία

- Βαμβακάρης Μ.* Αυτοβιογραφία. Επιμ.: Α. Βέλλου-Καίλ. Αθήνα: Παπαζήση, 1978.
Ελευθερίου Μ. Μαύρα μάτια. Ο Μάρκος Βαμβακάρης και η συριανή κοινωνία στα χρόνια 1905–1920. Αθήνα: Μεταίχμιο, 2013.
Κοροβίνης Θ. Οι Ζεϊμπέκ της Μικράς Ασίας. Αθήνα: Άγρα, 2005.
Πολίτης Ν. Γ. Λαογραφικά σύμμεκτα. Τ. 1. Αθήνα: Τυπογραφείο Λεωνή Π., 1920.
Σιδέρης Ι. Οι Ζεϊμπέκ (Εθίμα των αποκρεών εν Σύρω) // Δελτίο Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, τ. 'Δ, τεύχος Γ–Δ, 1914. Σ. 560–571.

Zeibekia then and now

D. Maroulis, I. Damorakis

*Ministry of Education and Religions, Athens, Greece
Madion1@yahoo.gr*

Syros has been an important commercial crossroads since the 19th century, bringing people and cultures together, a fact that has left its mark on all aspects of the island's life. In fact, the arrival of refugees after 1821 resulted in the appearance of various events. One such very important event of the refugees of Asia is Zeibekia which is celebrated during the carnival period and is kept alive to this day. The Zeibek custom is of great interest in terms of folklore, ethnomusicology and dramatic art. It functions as a link with the historical past of Syros and reflects the multicultural character of the capital of the Cyclades.

Keywords: *Asia Minor, Syros, Zeibekia, carnival, folklore*

References

- Vamvakaris M.* Aftoviografia. Ed.: A. Vellou-Kail. Athens: Papazisi, 1978.
Eleftheriou M. Mavra matia. O Markos Vamvakaris kai i syriani koinonia sta chronia 1905–1920. Athens: Metaichmio, 2013.
Korovinis Th. Oi Zeimpek tis Mikras Asias. Athens: Agra, 2005.
Politis N. G. Laografika symmeikta. Vol. 1. Athens: Typografeio Leoni P., 1920.
Sideris I. Oi Zeimpek (Ethima ton apokreon en Syro) // Deltio Ellinikis Laografikis Etaireias, vol. 4, issues 3–4, 1914. P. 560–571.

**ΤΡΑΥΜΑΤΙΚΕΣ ΥΛΙΚΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ
ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ: Ο ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΙΝΗΤΗΣ
ΕΚΘΕΣΗΣ «ΜΝΗΜΕΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ
ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ ΤΑΞΙΔΕΥΟΥΝ
ΣΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΟΥ ΑΙΓΑΛΕΩ»**

***N. Μαχά-Μπιζούμη, Φ. Εγγλέζου, Χ. Κονδύλη, Μ. Λογιώτη,
Ε. Παπανικολαΐδου***

*Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνή, Ελλάδα / Π.Ε. Καβάλας, Καβάλα, Ελλάδα / XPLORE, Lamda Development, Αθήνα, Ελλάδα / Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα, Ελλάδα / Δ.Ε. Δυτικής Αττικής, Μέγαρα, Ελλάδα
nantia.macha@gmail.com / phaedraeg@yahoo.com / xristinakondyli@gmail.com /
mlogiotti@outlook.com / evgenia.papanikolidou@gmail.com*

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτελεί ο σχεδιασμός ενός project εκ μέρους του Μουσείου Μικρασιατικού Πολιτισμού Αιγάλεω, που εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Μαθήματος «Μελέτες Ειδικών Περιπτώσεων Μουσείων και Μνημείων» Γ' εξαμήνου του ΔΠΜΣ «Μουσειακές Σπουδές» του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών από την ομάδα εργασίας σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής. Το project αφορά στον σχεδιασμό μιας κινητής έκθεσης με θέμα «Μνήμες και αντικείμενα από τη Μικρά Ασία ταξιδεύουν στα σχολεία του Αιγάλεω», που θα αφήσει πίσω της τους τέσσερις τοίχους του μουσείου και θα μεταφερθεί στα δημοτικά σχολεία του Αιγάλεω, με αφορμή την επέτειο των εκατό χρόνων από τη Μικρασιατική Καταστροφή (1922). Πρόκειται για μια πρωτοβουλία του Μουσείου Μικρασιατικού Πολιτισμού σε συνεννόηση με τη Διεύθυνση Π.Ε. Γ' Αθήνας και τον Δήμο Αιγάλεω. Πυρήνας της δράσης αυτής είναι το ιστορικό γεγονός της Μικρασιατικής Καταστροφής και οι τρόποι με τους οποίους επηρέασε και διαμόρφωσε τον χα-

ρακτήρα της σύγχρονης ελληνικής πραγματικότητας, τις παραδόσεις και τη συλλογική μνήμη του τόπου μας. Βασικός στόχος είναι να καλλιεργηθεί η ιστορική σκέψη και συνείδηση των μικρών μαθητών, αλλά και να γνωρίσουν τα παιδιά τα προβλήματα αποκατάστασης και ενσωμάτωσης των Μικρασιατών προσφύγων στον ελλαδικό χώρο, γεγονός που θα συμβάλλει στην ανάπτυξη της ενσυναίσθησης απέναντι στους μετανάστες και τους πρόσφυγες της σύγχρονης πολυπολιτισμικής πραγματικότητας.

Λέξεις-κλειδιά: Μικρασιατική Καταστροφή, μνήμη, μουσείο, σχολείο, κινητή έκθεση

1. Εισαγωγή

Η μνήμη των Μικρασιατών πηγάζει από τα γεγονότα που βίωσαν πριν και μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, η οποία σηματοδότησε το τέλος τριών χιλιετιών ελληνικής παρουσίας στη Μικρά Ασία [Hirschon 2004: 45], και αποτέλεσε αναμφισβήτητο σημείο αναφοράς με κοινωνικές, πολιτικές, πολιτισμικές και οικονομικές επιπτώσεις για το σύγχρονο ελληνικό έθνος. Η εγκατάσταση των προσφύγων στον ελλαδικό χώρο — ως επακόλουθο του ξεριζωμού — επηρέασε και διαμόρφωσε σημαντικά την ιστορική και συλλογική μνήμη της χώρας [Σαλβάνου 2018: 11]. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες συνιστούν μία ετερογενή ομάδα της οποίας η ταυτότητα θεμελιώθηκε και συγκροτήθηκε με την πάροδο του χρόνου μέσα από τις αναμνήσεις της [Assmann 2017: 7]. Η συγκρότηση της συλλογικής της μνήμης — έπειτα από την τραυματική εμπειρία του διωγμού — καθιστά βιώσιμη την προσφυγική της ταυτότητα, μεταφέροντας μνήμες στις επόμενες γενιές, παρέχοντας ένα ευρύ πλαίσιο αναφοράς, το οποίο εξυπηρετεί στην ερμηνεία κατοπινών εμπειριών των ίδιων, αλλά και των απογόνων τους [Hirschon 2004]. Η αίσθηση της ιδιαίτερης πολιτισμικής ταυτότητας των Μικρασιατών προσφύγων διατηρήθηκε και προβλήθηκε συνειδητά από τους ίδιους μέσω μνημονικών πρακτικών, καθώς τόνιζε το στοιχείο της συνέχειάς τους [Σαλβάνου 2018]. Τα αντικείμενα, τα οποία συνιστούν φορείς μνήμης, καθώς μετατρέπονται σε σύμβολα, υπερβαίνοντας τον πρακτικό τους χαρακτήρα [Assmann 2017], αποτελούν μέρος της προσφυγικής ταυτότητας, η οποία μεταξύ άλλων χαρακτηρίζεται από το αίσθημα της νοσταλγίας για τις χαμένες πατρίδες [Ανδριώτης 2020: 301–302].

Με βάση το παραπάνω θεωρητικό πλαίσιο, αξιοποιώντας ως μελέτη περίπτωσης τις συλλογές του Μουσείου Μικρασιατικού Πολιτισμού Αιγάλεω, η ομάδα εργασίας αποτελούμενη από τις μεταπτυχιακές φοιτήτριες της Μουσειολογίας, Φαίδρα Εγγλέζου, Χριστίνα Κονδύλη, Μαίρη Λογιώτη και Ευγενία Παπανικολαΐδου, με την καθοδήγηση και επιστημονική εποπτεία της Επίκουρης Καθηγήτριας Ν. Μαχά, οργάνωσε και σχεδίασε κινητή έκθεση με θέμα «Μνήμες και αντικείμενα από τη Μικρά Ασία ταξιδεύουν στα σχολεία του Αιγάλεω», στήνοντας ένα αφήγημα στηριγμένο σε αντικείμενα καθημερινής χρήσης, πλούσιο φωτογραφικό υλικό και προσωπικές μαρτυρίες.

Η εργασία φιλοδοξεί να συμβάλλει στην επιστημονική συζήτηση που έχει ανοίξει εδώ και πολλά χρόνια, για τον τρόπο διαχείρισης των τραυματικών υλικοτήτων στον μουσειακό χώρο, και την «κατασκευή» μνήμης μέσω αυτών. Έχει δε ως στόχο να ευαισθητοποιήσει τους μαθητές/τριες σχετικά με το ιστορικό γεγονός της Μικρασιατικής Καταστροφής και να ενισχύσει την επαφή τους με τις ρίζες τους, καθώς ένα μεγάλο ποσοστό από αυτούς είναι απόγονοι Μικρασιατών. Πιο συγκεκριμένα, η βασική επιδίωξη του όλου εγχειρήματος είναι μέσα από τη μουσειακή αναπαράσταση των τραυματικών υλικοτήτων να συμβάλει στη διατήρηση της προσφυγικής μνήμης και να προσεγγίσει ανθρωποκεντρικά τη λαογραφική συλλογή του Μουσείου, ενισχύοντας τη συμμετοχικότητα και το ομαδικό / συνεργατικό πνεύμα.

2. Μεθοδολογία

Για τον σχεδιασμό της έκθεσης λήφθηκαν υπόψη οι ιδιαιτερότητες, οι δυνατότητες και οι περιορισμοί που υπάρχουν, καθώς πρόκειται για μια έκθεση που θα μεταφέρεται σε δημοτικά σχολεία για μικρό χρονικό διάστημα και συνεπώς δεν θα περιλαμβάνει τα γνήσια αντικείμενα, αλλά εναλλακτικούς τρόπους παρουσίασης και ένταξής τους στο πλαίσιο της έκθεσης. Επιπλέον, η ηλικιακή ομάδα στην οποία θα απευθύνεται η έκθεση διαμόρφωσε και τον τρόπο παρουσίασης των γεγονότων και των ιστοριών των ανθρώπων που σχετίζονται με την Μικρασιατική Καταστροφή. Γι' αυτόν τον σκοπό, επιλέχθηκε η παρουσίαση διαφόρων πτυχών του παρελθόντος των ανθρώπων αυτών μέσω μιας εκθεσιακής γλώσσας ειδικής για παιδιά μικρής ηλικίας, προκειμένου να κατανοήσουν το χρονολογικό, ιστορικό, και κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο [Γκαζή 2012: 254].

Αναφορικά με τον τρόπο έκθεσης, βασική σκέψη ήταν να δημιουργηθεί εντός της εκάστοτε αίθουσας που θα στηθεί η έκθεση, το λεγόμενο «μικροπεριβάλλον» ώστε να εξυπηρετηθεί η ροή της και τα διάφορα επίπεδα συ-

νεργασίας και πρόσβασης στη γνώση, με μικρές τροποποιήσεις — αν χρειαστεί — στη διαρρύθμιση του χώρου [Γερμανός 2010: 293–295]. Πρόκειται μάλιστα, για μια έκθεση που θα λάβει χώρα στα δημοτικά σχολεία με την παρουσία μόνο των εκπαιδευτικών και όχι ανθρώπων από το χώρο του Μουσείου. Για τον λόγο αυτό, θα διατίθενται από πριν στους εκπαιδευτικούς οι απαραίτητες πληροφορίες — οδηγίες ώστε να λειτουργούν καθοδηγητικά και υποστηρικτικά κατά την υλοποίησή της. Τέλος, μέσα από τη συγκεκριμένη έκθεση επιδιώκεται πέρα από την παροχή γνώσης, η ενεργή συμμετοχή του παιδιού, η ανάπτυξη συνεργατικότητας, η εισαγωγή της διαθεματικότητας και η δημιουργία ερεθισμάτων για περαιτέρω συζήτηση. Επισημαίνουμε ότι αν και η χρήση νέων τεχνολογιών στις μέρες μας είναι πια κοινός τόπος για τα περισσότερα μουσεία, εντούτοις η χρήση τους στον σχεδιασμό και στην οργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων είναι πολύ περιορισμένη [Μπούνια et al. 2010: 338–340]. Αναμφισβήτητα, όμως, η χρήση υψηλής τεχνολογίας συμβάλλει καθοριστικά στην ενδυνάμωση της εμπειρίας του επισκέπτη [Γκαζή, Νικηφορίδου 2008: 380], «ζωντανεύει» την έκθεση και την κάνει πιο ελκυστική μέσω του συνδυασμού μάθησης και ψυχαγωγίας [Caulton 1998: 21], λειτουργώντας είτε ως βοηθητικό εργαλείο είτε ως ερμηνευτικό μέσο στη διοργάνωση των εκθέσεων. Η επίδρασή της στην ποιότητα της μάθησης είναι καθοριστική [Μπούνια et al. 2010: 337], ειδικά στην περίπτωση της ψηφιακής γενιάς, καθώς με αυτόν τον τρόπο μπορούν να κατανοήσουν καλύτερα ένα θέμα και να βελτιώσουν τις γνώσεις τους, να αναπτύξουν συλλογισμούς και συναισθήματα, κριτική σκέψη και να παρατηρήσουν καλύτερα, μιας και προσελκύουν την προσοχή και επηρεάζουν τη διαδικασία σκέψης και μνήμης [Λάγκαρη 2012: 51–53]. Τα πολυμέσα, συνεπώς, συμβάλλουν σε μια πιο ολοκληρωμένη εμπειρία του επισκέπτη μέσα από την παρουσίαση του αντικειμένου ενταγμένου στο ευρύτερο κοινωνικοπολιτιστικό και ιστορικό περιβάλλον στο οποίο ανήκει. Διασώζεται η σημασία, η πολιτιστική φόρτιση των αντικειμένων πέραν της φυσικής ύπαρξής τους [Μπούνια 2004].

Με βάση το παραπάνω σκεπτικό συναποφασίστηκε από τα μέλη της ομάδας ότι η έκθεση θα δομείται γύρω από ένα video¹, που αποτελεί το βασικό έκθεμα. Στο video αυτό, τα αντικείμενα του Μουσείου που επιλέχθηκαν θα δομήσουν και θα ξετυλίξουν την αφήγηση πλαισιωμένα από μαρτυρίες ανθρώπων που σχετίζονται με τους πρόσφυγες της Μ. Ασίας. Επιπλέον,

¹ [<https://www.youtube.com/watch?v=JRu7P3YgtJs>].

πραγματοποιήθηκε και η συνέντευξη με την εικαστικό Δήμητρα Σιατερλή, μέρος της οποίας θα προβάλλεται στο πλαίσιο της έκθεσης εξυπηρετώντας τη ροή της αφήγησης. Γι' αυτόν τον σκοπό, συντάχθηκε προσωποποιημένος οδηγός συνέντευξης. Μέσα από τη συζήτηση που προέκυψε γύρω από τη ζωή, τα βιώματα και το εργόχειρο στο οποίο έκανε τη δική της παρέμβαση-προσθήκη, διαφαίνεται η σύνδεση του παρόντος με το παρελθόν και η ανάγκη σύνδεσης με τις ρίζες, αποδεικνύοντας περίτρανα αυτό που έχει διατυπώσει ο Lowenthal: «Η γνώση του παρελθόντος είναι με μύριους τρόπους απαραίτητη για την ευζωία μας» [Lowenthal 1985: 185]. Ένα μήνυμα που επιδιώκει η ομάδα του συγκεκριμένου project να περάσει μέσα από την έκθεση.

Ο άξονας γύρω από τον οποίο θα δομηθεί η αφήγηση είναι ένα φόρεμα του Μουσείου Μικρασιατικού Πολιτισμού, το οποίο συνδέει και τα υπόλοιπα αντικείμενα ξετυλίγοντας το νήμα της ιστορίας. Αυτό μας οδήγησε στη δημιουργία μιας μακέτας-φόρεμα, που θυμίζει το φόρεμα-έκθεμα του Μουσείου, σε μορφή παζλ και θα αποτελεί μέρος της αφήγησης της έκθεσης, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια. Τέλος, οι μαθητές θα συμμετέχουν ενεργά φτιάχνοντας κάτι δικό τους ως ενθύμιο, που θα συνδέεται και με την έκθεση. Συνοψίζοντας, η σκέψη της ομάδας ήταν να παρουσιάσει τα αντικείμενα-εκθέματα του Μουσείου και τις ιστορίες των ανθρώπων πίσω από αυτά σε ψηφιακή μορφή μέσω video, δημιουργώντας μια ενιαία αφήγηση που θα τα συνδέει μεταξύ τους. Επιπλέον, θέλοντας να δοθεί έμφαση στο αντικείμενο-πυρήνα της ιστορίας επιχειρήθηκε η αναπαράσταση του με κάποιες τροποποιήσεις στο μέγεθος, στον σχεδιασμό και στον τελικό σκοπό που εξυπηρετεί την έκθεση. Τέλος, ενσωματώθηκε στο πλαίσιο της έκθεσης ένα workshop, αμέσως μετά την προβολή ενός σχετικού video. Πρόκειται για την τελική φάση της έκθεσης, που θα αξιοποιηθεί τόσο από το Μουσείο όσο και από τους μαθητές ως ενθύμιο, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια.

Αξιοποιήθηκαν, συνεπώς, διάφορα μέσα και τεχνικές κατά τον σχεδιασμό της συγκεκριμένης έκθεσης. Για τη διαμόρφωση της αφήγησης του βασικού video της έκθεσης μελετήθηκαν το σχολικό εγχειρίδιο Ιστορίας της ΣΤ΄ Δημοτικού, σχετική βιβλιογραφία και άρθρα, αξιοποιήθηκαν οι μαρτυρίες συγγενών των προσφύγων και πληροφορίες σχετικά με τα αντικείμενα-εκθέματα, που παραχωρήθηκαν από τους υπεύθυνους του Μουσείου. Ο συνδυασμός, λοιπόν, οπτικοακουστικού υλικού, παιχνιδιού σε μορφή quiz και ενός workshop, όπου οι μαθητές θα μπορούν να εμπλακούν ενεργά διαμορφώνουν την κινητή έκθεση «Μνήμες μέσα από αντικείμενα προσφύγων της Μικράς Ασίας», που θα ταξιδέψει στα Δημοτικά Σχολεία του Αιγάλω.

3. Μικρασιατική Καταστροφή και μνήμη

Κατά τη μαζική έξοδο του 1922, οι εκατοντάδες χιλιάδες Χριστιανοί Ορθόδοξοι που κατέφτασαν στην Ελλάδα από τη Μικρά Ασία — της οποίας ο ελληνικός πληθυσμός ανερχόταν σε ενάμιση εκατομμύριο — βρέθηκαν αντιμέτωποι με εξαιρετικά δυσμενείς συνθήκες, που αφορούσαν κυρίως στη στέγαση και στη διατροφή τους. Οι ίδιοι ωστόσο, διατήρησαν στη μνήμη την πατρίδα τους, αλλά και την ελπίδα επιστροφής σε αυτήν, θεωρώντας έτσι προσωρινά, τα προβλήματα διαβίωσης αλλά και κοινωνικής και πολιτικής περιθωριοποίησης που βίωναν. Η Συνθήκη της Λωζάνης το 1923 ωστόσο, σήμανε — εκτός από την έναρξη του δεύτερου κύματος προσφύγων προς την Ελλάδα — και το τέλος του ονείρου της επιστροφής [Hirschon 2004: 48–49]. Το ελληνικό κράτος, παρά τις αντικειμενικές δυσχέρειες που αντιμετώπιζε, κατάφερε με πολλές δυσκολίες και έπειτα από αρκετό καιρό, να αποκαταστήσει και να αφομοιώσει τον προσφυγικό πληθυσμό. Ο ίδιος ωστόσο, αν και μοιραζόταν βασικά κοινά στοιχεία με το γηγενή — όπως θρησκεία, γλώσσα και καταγωγή — παρουσίαζε έκδηλη την ανάγκη για προβολή της ιδιαίτερης πολιτισμικής του ταυτότητας, βασικά στοιχεία της οποίας ήταν η πλούσια γλωσσική, πολιτισμική και ιδεολογική παράδοση, αλλά και η θέση που κατείχαν οι Έλληνες, ως Ορθόδοξοι Χριστιανοί, στην Οθωμανική κοινωνία [Hirschon 2004: 41, 63]. Η διατήρηση και ανασυγκρότηση αυτής της ταυτότητας, επιτεύχθηκε, μέσω της συλλογικής μνήμης, που αφορούσε στις εμπειρίες του παρελθόντος, με αποτέλεσμα την πολιτισμική επιβίωση, παρά τις δυσκολίες της κοινωνικής ενσωμάτωσης στην Ελλάδα [Hirschon 2004: 59]. Ο τρόπος που οι ίδιοι οι πρόσφυγες, αντιλαμβάνονταν τους εαυτούς τους, επηρέασε εκτός των άλλων, την κοινωνική τους προσαρμογή, καθώς ευνοήθηκαν από την εμπειρία που είχαν ήδη αποκομίσει ως μέλη μίας πολυπολιτισμικής κοινωνίας, της οθωμανικής — συνέχεια της προγενέστερης κοινωνίας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Η συνύπαρξη των εθνοτικών μειονοτήτων, ενίσχυσε την αίσθηση πολιτικής και πολιτισμικής αυτονομίας, η οποία τους χρησίμευσε στη νέα συνθήκη [Hirschon 2004: 50]. Βασικό πυλώνα της έκθεσης αποτέλεσε η μνήμη, καθώς θεωρείται πως διαφύλαξε την πολυπόθητη συνέχεια του πολιτισμού των προσφύγων. Η συλλογική μνήμη και η ταυτότητά τους διαμορφώθηκε από τις ατομικές αναμνήσεις, ενώ οι εκφάνσεις της καθημερινής ζωής των προσφύγων λειτούργησαν ως τεκμήρια μνήμης. Άλλωστε, όπως επισημαίνει σε σχετικό της άρθρο η Βασιλική Κράββα [2010: 135], οι ομάδες για να κατασκευάζουν και να προβάλλουν ρητορικές συνέχειας και ενότητας επιδιώκουν να έχουν ή να αποκτήσουν συλλογικές μνήμες.

Η μνήμη στις πρώτες προσφυγικές κοινότητες μεταδόθηκε ως γνώση εντός της ομάδας και συνέβαλε στη διατήρηση, ενίσχυση και ακρίβεια των προσωπικών αφηγήσεων, καθώς και στην απαλλαγή από τον φόβο της απόλυτης αφομοίωσης από το νέο περιβάλλον. Αντίστοιχα, μέσω της μνήμης, οι απόγονοί τους αναγνωρίζουν το κοινό τους παρελθόν, επανακτώντας τη χαμένη συλλογική ταυτότητα και τη συνεκτική δομή του πολιτισμού τους [Halbwachs 2013: 47, 75].

Η ατομική και η κοινωνική μνήμη μιας ομάδας δύναται να δημιουργηθεί μέσα από τα εκθέματα ενός μουσείου, καθώς αυτό λειτουργεί ως χώρος μετάδοσης της συλλογικής μνήμης. Στο πλαίσιο αυτό, τα αντικείμενα νοηματοδοτούνται εκ νέου και μετασχηματίζονται σε σύμβολα εμπειριών και ταυτοτήτων [Assmann 2017: 39–41, 71]. Παράλληλα, ο τρόπος έκθεσης τους κατασκευάζει τη μνήμη και την ταυτότητα της κοινότητας την οποία προβάλλει [Χανιώτης 2017: xix].

Μία τέτοια κοινότητα είναι και οι Μικρασιάτες που βίωσαν τη Μικρασιατική Καταστροφή ως ένα έντονα τραυματικό γεγονός που διαμόρφωσε την προσφυγική τους ταυτότητα. Αρχικά, στην προσπάθειά τους να διαχειριστούν το τραύμα, επέλεξαν τη λήθη [Μαντόγλου 2020: 264–266]. Αργότερα, ωστόσο, ακολούθησε η υιοθέτηση μνημονικών πρακτικών, ώστε να το αποδεχτούν και να το διαχειριστούν προκειμένου να το ξεπεράσουν. Οι απόγονοί τους ακολούθησαν αντίστοιχες μνημονικές πρακτικές, με την ίδρυση συλλόγων και μουσείων να είναι μία από αυτές, καθώς συμβάλλει καθοριστικά στη γνωστοποίηση και μετάδοση του μικρασιατικού παρελθόντος, μέσω υλικών και άυλων τεκμηρίων [Σαλβάνου 2018: 11, 19].

3.1. Ο ρόλος των Μουσείων Προσφυγιάς στη διατήρηση της μνήμης

Με την άφιξή τους στην Ελλάδα, οι πρόσφυγες δυσκολεύτηκαν σε μεγάλο βαθμό να ενσωματωθούν στην ελληνική κοινωνία. Πέρα από τις δυσκολίες σχετικά με την εγκατάσταση και τη διαβίωσή τους, είχαν να αντιμετωπίσουν και τη δυσπιστία των γηγενών κατοίκων. Πάνω απ' όλα, ωστόσο, είχαν να αντιπαλέψουν το τραύμα του εκτοπισμού από τις πατρογονικές εστίες τους και την ανάγκη για επαναπροσδιορισμό της ταυτότητάς τους μέσα στη νέα κοινότητα στην οποία κλήθηκαν να ζήσουν. Θέλοντας λοιπόν να κρατήσουν ζωντανή τη μνήμη του τόπου τους, τις παραδόσεις και τα έθιμά τους, είτε γιατί πίστευαν πως μια μέρα θα επιστρέψουν στη Μικρά Ασία είτε γιατί ήθελαν να τις μεταλαμπαδεύσουν στις επόμενες γενιές, προχώρησαν στη σύσταση συλλόγων [Κουτούλιας 2019: 27]. Σταδιακά, οι σύλλογοι αυτοί

επιδόθηκαν στη συγκέντρωση κειμηλίων από τις χαμένες πατρίδες, προσωπικών αντικειμένων που δήλωναν για εκείνους την ελληνικότητα και την έντονη θρησκευτικότητά τους με στόχο τη διαφύλαξή τους για τις επόμενες γενιές και την ανάδειξή τους ως μαρτυρίες του πρότερου βίου τους. Μέσα από τους προσφυγικούς συλλόγους ξεπήδησαν τα πρώτα Μουσεία Μικρασιατικού Πολιτισμού. Οι ιδρυτές τους στόχευαν στη δημιουργία μιας παρακαταθήκης για τις μελλοντικές γενιές και στην εξασφάλιση της «επιβίωσης» της μνήμης τους. Τρανά παραδείγματα τέτοιων μουσείων — που θέτουν ως στόχο τη διατήρηση της ιστορίας και της μνήμης των αλησμόνητων πατρίδων όλης της Μικράς Ασίας — αποτελούν το Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού, το οποίο εδρεύει στη Νέα Φιλαδέλφεια και ιδρύθηκε από τη γνωστή σε όλους Φιλώ Χαϊδεμένου, αλλά και το Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού Αιγάλεω (αντικείμενο μελέτης της παρούσας εργασίας) που ιδρύθηκε με πρωτοβουλία του Συλλόγου Μικρασιατών Αιγάλεω «Νέες Κυδωνίες» (Αϊβαλί).

4. Η έκθεση

Για την έκθεσή μας επιλέξαμε ορισμένα αντικείμενα καθημερινής χρήσης από το Μουσείο, τα οποία ως σύμβολα πια, αποτέλεσαν τους τέσσερις βασικούς άξονες της αφήγησης του video της έκθεσης. Σήμερα, τα συγκεκριμένα αντικείμενα δεν έχουν κάποια χρηστική αξία, ωστόσο «μαρτυρούν» την ιστορία και τη ζωή μιας ολόκληρης κοινωνίας που ξεριζώθηκε. Αυτό είναι και το μήνυμα προς τους μαθητές-αποδέκτες της έκθεσης: πάντα ένα αντικείμενο μπορεί να μας «πει» κάτι για τον κάτοχό του. Η ιστορία δε δημιουργείται αποκλειστικά και μόνο από τους ανθρώπους.

Το φόρεμα δεν ήταν πιθανότατα παρά ένα στοιχείο της ένδυσης κάποιας Μικρασιάτισσας. Το κλειδί ήταν απλά το μέσο για να μαινοβγαίνουν οι άνθρωποι στα σπίτια τους. Η ραπτομηχανή χρησιμοποιούταν για να ράβουν τα ρούχα τους και το μπαούλο πιθανόν για να αποθηκεύουν τα πράγματά τους. Η Μικρασιατική Καταστροφή, ωστόσο, ήταν το γεγονός που άλλαξε την πορεία της «ζωής» των αντικειμένων αυτών. Έγιναν σύμβολα μνήμης και ελπίδας, όπως το κλειδί που πήρε μαζί του κάποιος Μικρασιάτης, πιστεύοντας πως θα επιστρέψει στην πατρίδα του, ή το φόρεμα που έμεινε πίσω «περιμένοντας» καρτερικά να γυρίσει στα χέρια των νόμιμων κατόχων του. Όταν λοιπόν μελετάμε όλες τις πτυχές της ιστορίας ενός αντικειμένου, μιλάμε για τον βιογραφικό τους λόγο [Korytoff 1986: 66].

Το πρώτο έκθεμα στο οποίο δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα καθ' όλη τη διάρκεια της έκθεσης, είναι ένα ροζ φόρεμα (εικ. 1). Είναι χειροποίητο, και αξιό-

ποιήθηκε προκειμένου να τονιστεί η ιστορία του, όπως την αφηγείται η Μαρία Σοφιανού από την Πέργαμο και δόθηκε στην ομάδα εργασίας από το Μουσείο: *Στη Νέα Σμύρνη υπάρχει ένας Σύλλογος Περγαμηνών. Όταν λοιπόν αποφάσισαν να επισκεφθούν τη Μικρά Ασία και συγκεκριμένα την Πέργαμο, πριν χρόνια περπατούσαν στους δρόμους της πόλης για να δουν από κοντά τα σπίτια, τους κατοίκους και ότι άλλο ήταν ενδιαφέρον για αυτούς. Πρόεδρος του Συλλόγου αυτού ήταν η Μαρία Φιλιόγλου Σοφιανού (μακαρίτισσα σήμερα) κάτοικος Αιγάλεω. Περνώντας λοιπόν από έναν δρόμο όλο το γκρουπ των Ελλήνων στην πόρτα κάποιου σπιτιού στεκόταν ένας Τούρκος. Ρώτησε από που ήταν το γκρουπ και όταν του είπαν πως είναι Έλληνες, τους λέει περιμένετε: Έφυγε, μπήκε στο σπίτι του και βγαίνοντας κρατούσε αυτό το φουστάνι. Οι Έλληνες στάθηκαν για να ακούσουν τι ήθελε να τους πει. «Στο σπίτι αυτό που μένω όταν το αγόρασα βρήκα μέσα αυτό το φόρεμα. Σκέφθηκα λοιπόν πως θα ήταν του Έλληνα ιδιοκτήτη, για αυτό το φύλαξα και έτσι ήρθε η ώρα τώρα να το παραδώσω στα χέρια σας. Σας ανήκει.» Όπως καταλαβαίνετε η συγκίνηση μεγάλη και δική σας η εκτίμηση της κίνησης αυτής. Με την προσθήκη αυτού του αντικείμενου στην έκθεση, εκτός από την τέχνη των γυναικών που το κέντησαν, τονίζεται και η πολύ καλή σχέση που υπήρχε ανάμεσα στους Τούρκους και τους Έλληνες της Μικράς Ασίας.*

Εικόνα 1 — Χειροποίητο φόρεμα, Πέργαμος, πριν το 1922

Το επόμενο αντικείμενο που θα συναντήσουν οι μαθητές στην έκθεση είναι το κλειδί (εικ. 2). Οι πρόσφυγες που εκδιώχθηκαν κατά τη Μικρασιατική Καταστροφή, έφυγαν αφήνοντας τα πάντα πίσω τους — τη γη τους, τα ζώα τους, το σπίτι τους. Έκρυψαν θησαυρούς στις αυλές τους με την ελπίδα ότι θα ξαναγυρίσουν, και μόνο ορισμένοι κατάφεραν να πάρουν μαζί τους λίρες, ώστε να βοηθηθούν στο νέο τους ξεκίνημα. Ωστόσο, αυτό που δεν παρέλειψαν

να πάρουν, είναι το βασικότερο αντικείμενο για εκείνους — σύμβολο της ελπίδας για επιστροφή στις χαμένες πατρίδες — το κλειδί του σπιτιού τους. Το κλειδί έχει διττή σημασία, καθώς αποτελεί αφενός το σύμβολο της ελπίδας των προσφύγων για επιστροφή στις πατρογονικές εστίες, και αφετέρου το μέσο που θα «ανοίξει» την πόρτα προς τη νέα τους ζωή στο ελληνικό έδαφος. Αυτός ο διττός συμβολισμός είναι που καταδεικνύει πώς ένα τόσο απλό αντικείμενο καθημερινής χρήσης, αποκτά συναισθηματική φόρτιση και μπορεί να αποτελέσει φάρο ελπίδας για πολλούς ανθρώπους που ξεριζώθηκαν από τον τόπο τους.

Εικόνα 2 — Κλειδί από σιταποθήκη ελληνικού σπιτιού, Συνασσός Καπαδοκίας

Το τρίτο αντικείμενο που επιλέχθηκε για να προβληθεί είναι το μπαούλο (εικ. 3). Οι άνθρωποι που έφυγαν αργότερα (με την ανταλλαγή των πληθυσμών το 1923) — έχοντας λίγο περισσότερο χρόνο — έβαλαν μέσα σε ένα μπαούλο, τα αντικείμενα που συγκροτούσαν την ταυτότητά τους, και τα οποία θα τους έδιναν μία νέα ζωή στον νέο τόπο. Το μπαούλο, λειτουργεί ως σύμβολο της αλλαγής που βίωσαν, καθώς κλήθηκαν να χωρέσουν τη ζωή τους μέσα σε αυτό, γεμίζοντάς το με αντικείμενα μνήμης, αλλά και με εργαλεία βιοπορισμού.

Εικόνα 3 — Μπαούλο που ανήκε στην οικογένεια της Μ. Βαμβάκου ή Μπαριμπάκου, Μάκρη Μ. Ασία

Το επόμενο αντικείμενο που επιλέχθηκε, είναι η κλασική ραπτομηχανή (εικ. 4). Αποτελούσε ένα από τα πιο σημαντικά εργαλεία βιοπορισμού στη νέα πατρίδα, καθώς με αυτήν έφτιαχναν τα ενδύματά τους — είτε για τις κοινωνικές εκδηλώσεις στις οποίες τα φορούσαν είτε για την καθημερινότητά τους — τα προικιά τους για το γάμο και τα εργόχειρά τους. Στη νέα πατρίδα θα χρησιμοποιούσαν αυτή τους την εμπειρία για να μπο-

ρέσουν να εργαστούν, αλλά και να μάθουν την τέχνη τους στους γηγενείς. Η ραπτομηχανή αποτελεί τεκμήριο απόδειξης της προσπάθειας ενσωμάτωσης των γυναικών προσφύγων στην ελληνική κοινωνία και κατ' επέκταση στον εργασιακό τομέα, που μέχρι τότε ήταν έντονα ανδροκρατούμενος.

Εικόνα 4 — Ραπτομηχανή από το Αϊβαλί

Η αφήγησή μας ενισχύεται μέσω της αξιοποίησης ορισμένων ακόμη αντικειμένων, όπως είναι η μαύρη ποδιά (εικ. 5) την οποία — σύμφωνα με μαρτυρίες που μας δόθηκαν από το Μουσείο — *την φορούσαν όταν δέχονταν στο σπίτι φίλες ή γειτόνισσες για καφέ ή τσάι (συνήθως πιο πολύ τσάι). Αυτή η ποδιά γινόταν με κέντημα από καλό ύφασμα και την φορούσαν πάνω από φόρεμα ή φούστα πάντα μακριά μέχρι τον αστράγαλο, με αντίθετα χρώματα. Η ποδιά μαύρη με κέντημα βεραμάν, το δε φόρεμα ή φούστα βεραμάν με τα κεντήματα μαύρα. Αυτά ήταν κεντημένα από τη γιαγιά.*

Εικόνα 5 — Ποδιά κουζίνας

Αξιοποιήθηκε ακόμα ένα ιδιαίτερο εργόχειρο (εικ.6) — δωρεά της Δήμητρας Σιατερλή στο Μουσείο — το οποίο έχει δημιουργηθεί με ραπτομηχανή και αποτελείται από διάφορα μπαλώματα. Η ίδια διηγείται: *Το εργόχειρο της γιαγιάς μου, Βαρβάρας Ιωαννίδου-Πενιάδου από το Ζόγκουλδακ (Νέα Ηράκλεια), κράτησε μέσα του, σφιχτά φυλαγμένη, τη μικρή προσφυγική περιουσία της οικογένειας κι έφτασε απ' την Κωνσταντινούπολη ως τη Θεσσα-*

λονίκη το 1924. Καταχωνιασμένο στο υπόγειο του σπιτιού της θείας Ελευθερίας το εργόχειρο, ποτέ δεν είδε το φώς του ήλιου μέχρι που εκείνες, η γιαγιά, η θεία μου και η Φρόσω η μάννα μου, έφυγαν απ' τη ζωή και το υπόγειο έπρεπε να αδειάσει για να νοικιαστεί. Δε κατάφεραν να ζαναπιάσουν το νήμα της δικής τους μικροϊστορίας θάβοντας βαθιά τη μνήμη που πονούσε.

Εικόνα 6 — Το εργόχειρο με τίτλο «Χρωματιστά Μπαλώματα»

Ένα ακόμη αντικείμενο που ενισχύει την αφήγησή μας είναι το κοντογούνι, ένα μανικωτό ζακέτο (εικ. 7), κομμάτι παραδοσιακής μικρασιατικής φορεσιάς, συγκεκριμένα από την Τραπεζούντα [Δασκαλάκη, Κουτούλιας 2016–2017: 15]. Τέλος, για τη δημιουργία του video αξιοποιήθηκε φωτογραφικό υλικό από ανθρώπους που φορούσαν ενδύματα κατασκευασμένα με ραπτομηχανή, από την περίοδο του μεγάλου ξεριζωμού, και από τη Σμύρνη πριν και κατά τη διάρκεια της Μικρασιατικής Καταστροφής. Κάποιες από αυτές ήταν ευγενική παραχώρηση του ίδιου του Μουσείου Μικρασιατικού Πολιτισμού Αιγάλω, ενώ άλλες ανακτήθηκαν μέσω διαδικτύου. Αξίζει να σημειωθεί πως τα αντικείμενα που έχουν δοθεί ως δωρεά στο Μουσείο από τους απογόνους των Μικρασιατών προσφύγων, συνοδεύονται από μαρτυρίες, τμήμα των οποίων παρουσιάζεται στο video.

Εικόνα 7 — Ζακέτο παραδοσιακής φορεσιάς από την Τραπεζούντα (κοντογούνι)

Συνοψίζοντας:

- με το κλειδί, υπογραμμίζεται αρχικά ο βίαιος τρόπος με τον οποίο διώχθηκαν οι Μικρασιάτες από την πατρίδα τους, αλλά ταυτόχρονα τονίζεται και η ελπίδα που οι ίδιοι έτρεφαν για την επιστροφή τους σε αυτήν·
- με το μπαούλο, γίνεται αναφορά σε εκείνους που κατάφεραν να πάρουν μαζί τους ορισμένα από τα υπάρχοντά τους, αλλά και στους ανταλλάξιμους·
- με τη ραπτομηχανή τονίζεται η ανάγκη των Μικρασιατών για μία νέα αρχή στο νέο τόπο·
- ενώ, μέσω του φορέματος, αναδεικνύεται η σχέση μεταξύ των δύο λαών.
- Τέλος, το ζακέτο παραδοσιακής φορεσιάς αλλά και το εργόχειρο, χρησιμοποιούνται ως αντικείμενα μνήμης που ενισχύουν τη σύνδεση των ανθρώπων με το παρελθόν τους, αλλά και των γενεών μεταξύ τους, ενώ η ποδιά εξυπηρετεί στο να αναφερθούμε στον τρόπο ζωής των Μικρασιατών.

5. Οι θεματικές ενότητες της έκθεσης

Στη συνέχεια ακολουθούν οι τέσσερις θεματικές ενότητες της έκθεσής μας. Η πρώτη ξεκινά με το video που προβάλλεται στην αρχή της παρουσίασης, που σκοπό έχει να τονίσει — εκτός από τα ίδια τα μουσειακά αντικείμενα — τη σημασία της Προφορικής Ιστορίας αλλά και την έννοια της προσφυγικής ταυτότητας. Βασικό ζητούμενο αποτελεί η ευαισθητοποίηση των μαθητών σχετικά με την προσφυγική εμπειρία.

Η δεύτερη ενότητα αφορά στη μακέτα που σχεδιάστηκε με βάση το φόρεμα που προβάλλεται στο video, το οποίο αποτέλεσε και την αφορμή να δημιουργηθεί ένα κουίζ ερωτήσεων, με τις απαντήσεις του να επαληθεύονται γραπτώς στην πίσω όψη της μακέτας-φόρεμα η οποία αποτελείται από κομμάτια παζλ. Τα δύο τελευταία κομμάτια που βρίσκονται στο κάτω μέρος της αφέθηκαν λευκά, προκειμένου να συμπληρωθούν από τους μαθητές με τη χρήση *Post-It* για την επίτευξη διάδρασης.

Στην τρίτη ενότητα της έκθεσης προβάλλεται ένα video στο οποίο παρουσιάζεται η διαδικασία δημιουργίας ενός χαρακτηριστικού έργου από την εικαστικό Δήμητρα Σιατερλή — που αρχικά τυπώθηκε σε αντικείμενο που σήμερα ανήκει στο Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού Αιγάλεω. Το τελικό αποτέλεσμα της διαδικασίας δόθηκε στην ομάδα από την ίδια για τις ανάγκες της έκθεσης,

προκειμένου να αποτελέσει μέρος της εφόσον θα βρίσκεται στη σχολική αίθουσα. Σκοπός σε αυτό το σημείο είναι να τονιστεί η σύνδεση παρελθόντος-παρόντος μέσα από τη διατήρηση της μνήμης και της ταυτότητας.

Η τέταρτη και τελευταία ενότητα αφορά στην ενθάρρυνση της δημιουργίας ενός ομαδικού εικαστικού έργου — με αφορμή το έργο της Δήμητρας Σιατερλή — με τους μαθητές να καλούνται να δημιουργήσουν το κολάζ των δικών τους αναμνήσεων και των οικογενειών τους, μέσα από φωτογραφίες που θα τους έχει ζητηθεί να φέρουν μαζί τους σε πρωτότερο χρόνο από το σπίτι τους. Σκοπός είναι να έρθουν οι μαθητές σε επαφή με τις ρίζες τους και να προωθηθεί η συμμετοχικότητα και η συνεργασία μεταξύ τους. Μάλιστα, για την παρουσίαση της έκθεσης και για το στήσιμό της εντός της σχολικής αίθουσας, προτείνονται και τα υλικά που χρειάζεται να αγοραστούν.

6. Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, η κινητή αυτή έκθεση αναδεικνύει τον σύγχρονο τρόπο διαχείρισης του λαϊκού πολιτισμού. Η προβολή του γεγονότος αυτού που αποτελεί μέρος της πρόσφατης ελληνικής ιστορίας, ενθαρρύνει την ιστορική σκέψη και συνείδηση, καθώς και τη σύνδεση των μαθητών με τις οικογενειακές τους ρίζες. Μέρος αυτών δύναται να ταυτιστεί με το περιεχόμενο, λόγω των προσωπικών τους βιωμάτων — δεδομένου του ότι η χώρα μας είναι πύλη εισόδου, ακόμη και σήμερα, για πολλές οικογένειες προσφύγων. Ακόμη και στους μαθητές που δεν έχουν οι ίδιοι βιώσει την προσφυγιά, καλλιεργείται η ενσυναίσθηση. Τα αντικείμενα της έκθεσης αλλά και οι προφορικές μαρτυρίες, λειτουργούν ως γέφυρα με το παρελθόν και αναδεικνύουν την προσφυγική ταυτότητα και τη συλλογική μνήμη.

Βιβλιογραφία

- Ανδριώτης Ν.* Πρόσφυγες στην Ελλάδα 1821–1940. Αφιξη, περίθαλψη, αποκατάσταση. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2020.
- Γερμανός Δ.* Το Μουσείο «πάει σχολείο;» // Μ. Βέμη, Ε. Νάκου (επιμ.). Μουσείο και Εκπαίδευση. Αθήνα: Νήσος, 2010. Σ. 287–297.
- Γκαζή Α.* Εκθέτοντας τα παιδιά στο παρελθόν // Ν. Γαλανίδου, L. Helga Dommasnes (επιμ.). Μιλώντας στα παιδιά για το παρελθόν. Αθήνα: Καλειδοσκόπιο, 2012. Σ. 232–260.
- Γκαζή Α., Νικηφορίδου Α.* Η χρήση νέων τεχνολογιών στις εκθέσεις μουσείων: ένα μέσον ερμηνείας // Α. Μπούνια, Ν. Νικονάνου, Μ. Οικονόμου (επιμ.). Η Τεχνολογία στην υπηρεσία της πολιτιστικής κληρονομιάς: διαχείριση, εκπαίδευση, επικοινωνία. Αθήνα: Καλειδοσκόπιο, 2008. Σ. 373–385.

- Δασκαλάκη Α., Κουτούλιας Ι.* Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού Αιγάλω: Σύντομος Οδηγός. Αθήνα: Σύλλογος Μικρασιατών Αιγάλω «Νέες Κυδωνίες», 2016–2017.
- Κουτούλιας Ι.* Βιώσιμη ανάπτυξη και επικοινωνία στους πολιτιστικούς οργανισμούς. Τα παραδείγματα του Μουσείου Μικρασιατικού Πολιτισμού Αιγάλω και του Ψηφιακού Μουσείου Νέας Σμύρνης. Διπλωματική Εργασία. Αθήνα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2019.
- Κράββα Β.* Οι Σεφαραδίτες Εβραίοι της Θεσσαλονίκης: Διατροφή & συλλογική μνήμη // Χ. Γκατζόλης (επιμ.). Ο πολιτισμός στο τραπέζι. Θεσσαλονίκη: Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 2010. Σ. 133-145.
- Λάγκρη Ε.* Η χρήση νέων τεχνολογιών στις εκπαιδευτικές δράσεις των μουσείων. Διπλωματική Εργασία. Αθήνα: Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, 2012.
- Μαντόγλου Α.* Greece, a stake for memory and oblivion: pride, trauma and sham // Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society 21(3), 2020. P. 262–285.
- Μπούνια Α.* Τα πολυμέσα ως ερμηνευτικά εργαλεία στα ελληνικά μουσεία: γενικές αρχές και προβληματισμοί // Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Συνεδρίου Μουσειολογίας (31 Μαΐου —2 Ιουνίου 2002). Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 2004. Σ. 17–24.
- Μπούνια Α., Οικονόμου Μ., Πιτσιάβα Ε. Μ.* Η χρήση νέων τεχνολογιών σε μουσειακά εκπαιδευτικά προγράμματα: αποτελέσματα έρευνας στα ελληνικά μουσεία // Μ. Βέμη, Ε. Νάκου (επιμ.). Μουσείο και Εκπαίδευση. Αθήνα: Νήσος, 2010. Σ. 335–347.
- Σαλβάνου Α.* Η συγκρότηση της προσφυγικής μνήμης. Το παρελθόν ως ιστορία και πρακτική. Αθήνα: Νεφέλη, 2018.
- Χανιώτης Α.* Παιχνίδια Μνήμης // Δ. Παναγιωτόπουλος, Ε. Λυδάκη (επιμ.). Η Πολιτισμική Μνήμη: Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρώιμους ανώτερους πολιτισμούς. Μτφρ.: Δ. Παναγιωτόπουλος. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017.
- Assmann J.* Η Πολιτισμική Μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρώιμους ανώτερους πολιτισμούς. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017.
- Caulton T.* Hands-on Exhibitions: Interactive Museums and Science Centers. London: Routledge, 1998.
- Halbwachs M.* Η συλλογική μνήμη. Μτφρ.: Τ. Πλυτά. Αθήνα: Παπαζήση, 2013.
- Hirschon R.* Κληρονόμοι της Μικρασιατικής Καταστροφής. Η κοινωνική ζωή των Μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά. Μτφρ.: Κ. Κουρεμένος. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2004.
- Kopytoff I.* The cultural biography of things: Commoditization as Process // A. Appadurai (ed.). The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective. Cambridge: Cambridge University Press, 1986. P. 64–91.
- Lowenthal D.* The Past is a Foreign Country. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

Traumatic materialities and museum representations: The design of the travelling exhibition “Memories through objects of refugees from Asia Minor travel to the schools of Egaleo”

N. Macha-Bizoumi, Ph. Englezou, Ch. Kondyli, M. Logioti, E. Papanikolaidou

Democritus University of Thrace, Komotini, Greece / Primary Education of Kavala, Kavala, Greece / XPLORE, Lamda Development, Athens, Greece / University of Western Macedonia, Florina, Greece / Secondary Education of Western Attica, Megara, Greece

nantia.macha@gmail.com / phaedraeg@yahoo.com / xristinakondyli@gmail.com / mlogioti@outlook.com / evgenia.papanikolaidou@gmail.com

The subject of this paper is the design of a project on behalf of the Museum of Asia Minor Culture of Egaleo, which was developed in the context of the course “Special Case Studies of Museums and Monuments” of the third semester of the MSc “Museum Studies” of the National and Kapodistrian University of Athens by the working group in collaboration with the University of West Attica. The project concerns the design of a mobile exhibition on the theme “Memories and objects from Asia Minor travel to the schools of Egaleo”, which will leave behind the four walls of the museum and will be transferred to the primary schools of Egaleo, on the occasion of the centenary of the Asia Minor Catastrophe (1922). This is an initiative of the Museum of Asia Minor Culture in consultation with the Directorate of Education of the 3rd Athens Region and the Municipality of Egaleo. The core of this action is the historical event of the Asia Minor Catastrophe and the ways in which it influenced and shaped the character of modern Greek reality, the traditions and the collective memory of our country. The main objective is to cultivate the historical thinking and consciousness of young students, but also to familiarize children with the problems of rehabilitation and integration of the Asia Minor

refugees in Greece, which will contribute to the development of empathy towards immigrants and refugees in the modern multicultural reality.

Keywords: *Asia Minor Catastrophe, memory, museum, school, travelling exhibition*

References

- Andriotis N.* *Prosfyges stin Ellada 1821–1940. Afixi, perithalpsi, apokatastasi.* Athens: Idryma tis Voulis ton Ellinon, 2020.
- Germanos D.* *To Mouseio «paei scholeio;»* // M. Vemi, E. Nakou (eds.). *Mouseio kai Ekpaidefsi.* Athens: Nisos, 2010. P. 287–297.
- Gkazi A.* *Ekthetontas ta paidia sto parelthon* // N. Galanidou, L. Helga Dommasnes (eds.). *Milontas sta paidia gia to parelthon.* Athens: Kaleidoskopio, 2012. P. 232–260.
- Gkazi A., Nikiforidou A.* *I chrisi neon technologion stis ektheseis mouseion: ena meson ermineias* // A. Bounia, N. Nikonanou, M. Oikonomou (eds.). *I Technologia stin ypiresia tis politistikis klironomias: diacheirisi, ekpaidefsi, epikoinonia.* Athens: Kaleidoskopio, 2008. P. 373–385.
- Daskalaki A., Koutoulis I.* *Mouseio Mikrasiatikou Politismou Aigaleo: Syntomos Odigos.* Athens: Syllogos Mikrasiaton Aigaleo «Nees Kydonies», 2016–2017.
- Koutoulis I.* *Viosimi anaptyxi kai epikoinonia stous politistikous organismous. Ta paradeigmata tou Mouseiou Mikrasiatikou Politismou Aigaleo kai tou Psifiakou Mouseiou Neas Smyrnis.* Graduate Research. Athens: Hellenic Open University, 2019.
- Kravva V.* *Oi Sefaradites Evraioi tis Thessalonikis: Diatrofi & syllogiki mnimi* // Ch. Gkatzolis (ed.). *O politismos sto trapezi.* Thessaloniki: Ypourgeio Politismou kai Tourismou, Archaialogiko Mouseio Thessalonikis, 2010. P. 133–145.
- Lagkari E.* *I chrisi neon technologion stis ekpaideftikes draseis ton mouseion.* Graduate Research. Athens: Harokopio University, 2012.
- Mantoglou A.* *Greece, a stake for memory and oblivion: pride, trauma and sham* // *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society* 21(3), 2020. P. 262–285.
- Bounia A.* *Ta polymesa os ermineftika ergaleia sta ellinika mouseia: genikes arches kai provlimatismoi* // *Proceedings of the 1st International Conference on Museology (May 31 — June 2, 2002).* Mytilene: Aegean University, 2004. P. 17–24.
- Bounia A., Oikonomou M., Pitsiava E. M.* *I chrisi neon technologion se mouseiaka ekpaideftika programmata: apotelesmata erevnas sta ellinika mouseia* // M. Vemi, E. Nakou (eds.). *Mouseio kai Ekpaidefsi.* Athens: Nisos, 2010. P. 335–347.

- Salvanou A.* I sygkrotisi tis prosfygikis mnimis. To parelthon os istoria kai praktiki. Athens: Nefeli, 2018.
- Chaniotis A.* Paichnidia Mnimis // D. Panagiotopoulos, E. Lydaki (eds.). I Politismiki Mnimi: Grafi, anamnisi kai politiki taftotita stous proimous anoterous politismous. Transl.: D. Panagiotopoulos. Iraklion: Crete University Press, 2017.
- Assmann J.* I Politismiki Mnimi. Grafi, anamnisi kai politiki taftotita stous proimous anoterous politismous. Iraklion: Crete University Press, 2017.
- Caulton T.* Hands-on Exhibitions: Interactive Museums and Science Centers. London: Routledge, 1998.
- Halbwachs M.* I syllogiki mnimi. Transl.: T. Plyta. Athens: Papazisi, 2013.
- Hirschon R.* Klironomoi tis Mikrasiatikis Katastrofis. I koinoniki zoi ton Mikrasiaton prosfygon ston Peiraia. Transl.: K. Kouremenos. Athens: National Bank of Greece Cultural Foundation, 2004.
- Kopytoff I.* The cultural biography of things: Commoditization as Process // A. Appadurai (ed.). The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective. Cambridge: Cambridge University Press, 1986. P. 64–91.
- Lowenthal D.* The Past is a Foreign Country. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

ΚΑΤΣΑΝΟΧΩΡΙΑ, ΤΑ ΠΑΛΑΙ ΠΟΤΕ ΕΝΔΟΞΑ ΧΩΡΙΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

N. Ρουμπής

Διδασκαλείο Νέας Ελληνικής Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα, Ελλάδα
rouniko@gmail.com

Διαβάζοντας κανείς τον τίτλο της παρούσας ανακοίνωσης πιθανόν να υποθέσει ότι πρόκειται για μια ακόμα τετριμμένη αναφορά εθίμων και ιστοριών για μια περιοχή με τα κάποτε δοξασμένα χωριά της, ξεχασμένη στα βουνά των Ιωαννίνων. Με αφετηρία τη μελέτη δύο σημαντικών λαογραφικών μελετών της περιοχής, τις *Χωρίον Νίστορα Κατσανοχωρίων Ιωαννίνων* του Κ. Φράγκου (έκδοση το 2000, στηριζόμενη σε υλικό του 1954) και *Ιστορικά των Κατσανοχωρίων Ηπείρου*, μια συλλογή κειμένων που εκδόθηκε το 1969, με μέρος της συγγραφής και την εξ ολοκλήρου επιμέλεια της από τον Β. Μυλωνά, θα προσπαθήσουμε να ταξιδέψουμε νοερά σε μια αλλοτινή εποχή, «βιώνοντας» όσα ανήκουν στο απώτερο παρελθόν. Οι ίδιες οι πρωταρχικές πηγές αποτελούν από μόνες τους ένα σημαντικό γεγονός και εκδοτικό συνάμα επίτευγμα, αφού ως επί το πλείστον καταγράφουν πραγματικά βιώματα και εμπειρίες των συντακτών τους και δεν αποτελούν απλώς μια συλλογή αληθοφανών πληροφοριών. Οι γράφοντες, μαζί με τους αφανείς πρωταγωνιστές των σελίδων τους, τους απλούς κατοίκους της περιοχής, προβαίνουν σε καταθέσεις ψυχής, σκιαγραφώντας τον τρόπο ζωής του τότε. Γεγονότα του γάμου, της ταφής, συνήθειες των παιδιών, αλλά και πιο σύνθετα θέματα, όπως η θέση της γυναίκας, το δίκαιο, η κοινωνική οργάνωση, οι τοπικές γιορτές, είναι μερικά από τα ζητήματα που θίγονται σε αυτό το υλικό. Είναι πιθανό οι πιο ώριμοι να επι-

στρέφουν πολλά χρόνια πίσω, ενθυμούμενοι δικές τους όμοιες ή παραπλήσιες ιστορίες, ενώ οι νεότεροι έχουν την ευκαιρία να γνωρίσουν μια άλλη εποχή, που ίσως ούτε την είχαν φανταστεί, έναν κόσμο, που «απειλούμενος» έντονα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, πιθανόν θα τους ξαφνιάσει και συνάμα θα τους μαγέψει.

Λέξεις-κλειδιά: λαογραφία, ιστορία, Κατσανοχώρια, Ιωάννινα, Ήπειρος, Ελλάδα

1. Εισαγωγή

Τα δύο βιβλία εστιάζουν, όπως προδήλως διαφαίνεται και από τον τίτλο τους, στα Κατσανοχώρια, μια συστάδα χωριών στο νότιο τμήμα του νομού Ιωαννίνων, με πιο γνωστά τα κεφαλοχώρια Καλέντζι και Ελληνικό — φημισμένο για την ιστορική μονή της Τζούκας — και ακολούθως την Αετορράχη, τη Λάζαινα, τη Κορίτιανη, το Μονολίθι, τον Άγιο Γεώργιο, το Ξηροβούνι, τα Πηγάδια, τα Πλαίσια, την Πλατανούσσα, τη Δάφνη, τη Ζωοδόχο Πηγή, το Φορτόσι, το Κωστήτσι, το Πάτερο και τη Νίστορα (εκεί έγιναν οι πρώτες εκλογές της Ηπείρου το 1914, όταν αυτή απελευθερώθηκε από τους Τούρκους¹). Οι συγγραφείς Φράγκος και Μυλωνάς, αμφότεροι δάσκαλοι, ακολουθώντας τη γλώσσα της εποχής τους, τη μείξη της καθαρεύουσας με τη δημοτική² ένιωσαν την ανάγκη να αφιερώσουν σημαντικό χρόνο προκειμένου να καταγράψουν την ηθογραφία της γενέτειράς τους, με τον δικό τους τρόπο και τα μέσα που διέθεταν, αποδεικνύοντας συγκινητικό πατριωτισμό και την αγνή τους πρόθεση. Με μόχθο συγκέντρωσαν — το όποιο — υλικό, μια ενέργεια που εκ φύσεως καθίστατο δύσκολη, καθώς τα τεχνολογικά μέσα της εποχής ήταν ανύπαρκτα και πέρα από τις προφορικές μαρτυρίες που μπορούσαν να έχουν στη διάθεσή τους ή την προσωπική τους εμπειρία μέσω της δικής τους παρουσίας, δεν μπορούσαν να έχουν άλλες πηγές. Αμφότεροι επισημαίνουν τη δυσκολία αυτή στην αρχή του έργου τους, ζητώντας μάλιστα

¹ Εντοπίζουμε σχετικώς στις σελίδες του Μυλωνά [1969: 182]: «...εκείνη την ημέρα τα ψητά έδιναν και έπαιρναν, των διάφορων υποψηφίων, δια να υποχρεώσουν τους ψηφοφόρους. Σωστό δηλαδή πανηγύρι, ήταν οι εκλογές αυτές για τους Κατσάνους γιατί ήταν οι πρώτες που γινόταν...».

² Αποτυπώνουν με αυτόν τον τρόπο και τον απόηχο της έντονης περιόδου του περιφημου «γλωσσικού ζητήματος». Οι ίδιοι κινούνται προς την τάση του «φιλελεύθερου δημοτικισμού», που χαρακτηρίζεται από φιλική θεώρηση στην καθαρεύουσα, τη «γλώσσα της παράδοσης» κατά τους υποστηρικτές της, εμπεριέχοντας αρκετά στοιχεία — κυρίως καταλήξεις — από αυτήν στη δημοτική τους γενικά γραφή.

την επιείκεια των αναγνωστών, ειδικά των μελλοντικών, τους οποίους ταυτόχρονα καλούν, οραματιζόμενοι προφανώς την τεχνολογική εξέλιξη, να συνεχίσουν τη δική τους προσπάθεια με τις επερχόμενες νέες δυνατότητες, ώστε να καταστήσουν τα Κατσανοχώρια κτήμα ες αεί στην ιστορική μνήμη.

2. Προσεγγίζοντας τις λαογραφικές πηγές

Διατρέχοντας τις σελίδες αρχικά μας κάνει εντύπωση ο τρόπος που ήταν οργανωμένη η τοπική κοινωνία στα χωριά αυτά. Μπορεί σήμερα οι κάτοικοί τους, οι Κατσανοί, να αριθμούνται σε μερικές δεκάδες, ή έστω εκατοντάδες κατά τους θερινούς μήνες, ωστόσο, ως τα μέσα του προηγούμενου αιώνα, πριν η αστικοποίηση αναδειχθεί σε μια από τις κυρίαρχες τάσεις της εποχής, ο εκεί τόπος έβριθε από ζωή. Οι κοινοτικοί άρχοντες είχαν τριετή θητεία και αποκαλούνταν προεστοί. Στο αξίωμα αυτό μπορούσε να εκλεγεί οποιοσδήποτε άνω των 21 ετών, ωστόσο, συνήθως εκλέγονταν οι γηραιότεροι του χωριού και πληρώνονταν από τους κατοίκους³. Έργο τους ήταν να κατανέμουν τους φόρους — ή να τους αποδίδουν κατά την τουρκική κυριαρχία στον «ταουτάρχη», τον Τούρκο εισπράκτορα —, ενώ παράλληλα διηύθυναν τις εσωτερικές υποθέσεις του χωριού, όπως ο διορισμός του δασκάλου, του ιερέα, του αγροφύλακα, τις επιτροπές σχολείων, ενώ επέλυναν και διαμάχες ανάμεσα σε οικογένειες. Οι άρχοντες και οι κάτοικοι συνέρχονταν σε κοινή συνέλευση στην κεντρική πλατεία του χωριού (μεσοχώρι) σε τακτά χρονικά διαστήματα. Γενικότερα οι σχέσεις ανάμεσα στον πληθυσμό διακρίνονταν από διάθεση αλληλοβοήθειας — λόγου χάρι κατά το κτίσιμο του σπιτιού ή στο όργωμα — και συνεργασίας — προκειμένου για παράδειγμα να ανοιχτεί ένα πηγάδι ή να καθαριστεί ένας δημόσιος δρόμος —, ενώ τονίζεται το χαρακτηριστικό της φιλοξενίας, αλλά και εκείνο της οξυδέρκειάς τους [Φράγκος 2020: 14, Μυλωνάς 1969: 22]. Αρκετά συχνά γίνονταν επιδρομές από ληστές, για αυτό στα περισσότερα χωριά υπήρχαν οχυρά στα οποία έσπευδαν οι κάτοικοι την ώρα του κινδύνου, ενώ υπήρχε και ειδικό πρόσωπο ο «φυλαχτής», που χτυπούσε την καμπάνα δίνοντας έτσι το σύνθημα του συναγερμού [Φράγκος 2020: 9, Μυλωνάς 1969: 62]⁴.

³ Η αμοιβή τους λεγόταν «χαράμι» και αυτοί «χαραμοφάδες», λέξη που στην κυριολεκτική της σημασία, όπως και σήμερα, σημαίνει αυτοί που ζουν σε βάρος των άλλων, χωρίς οι ίδιοι να παράγουν κάποιο έργο.

⁴ Στις σελίδες του Μυλωνά [1969: 209–212] καταγράφεται εκτενώς και παραστατικά μια ιστορική ληστεία που έλαβε χώρα το 1880 με αιχμαλώτους, λύτρα και λοιπές σχετικές πληροφορίες.

Μέσα στην οικογένεια κυρίαρχη είναι η μορφή του άντρα-πατέρα. Όταν μια γυναίκα παντρευόταν, σχεδόν αμέσως μετά την ενηλικίωσή της, έκτοτε την προσφωνούσαν με το όνομα του συζύγου της π.χ. Κώσταινα, Γεώργαινα. Βασικό της χρέος της ήταν να φέρει στον κόσμο παιδιά («προκομμένη» καλούνταν τότε, «γρουσουζα» στην αντίθετη περίπτωση).

Αρκετές είναι οι λεπτομερειακές πληροφορίες που αντλούνται για ζητήματα λαϊκής παράδοσης, θα σταθούμε σε μερικές μόνο από αυτές, κατά την κρίση μας τις πιο σημαντικές και ευρέως επαναλαμβανόμενες, κυρίως για να συνειδητοποιήσουμε τη διαφορετικότητα των εποχών.

Εντύπωση λοιπόν προκαλεί το γεγονός ότι ο γάμος ήταν ως επί το πλείστον αποτέλεσμα προξενιού, ενώ υπήρχε ακόμα και η συνήθεια οι χωρικοί της περιοχής να «λογοδίνουν» τα παιδιά τους από τη νηπιακή τους κιόλας ηλικία. Προτιμότερο ήταν η νύφη να είναι μεγαλύτερη από τον γαμπρό, γιατί τότε αυτή αποτελούσε ένδειξη καλής νοικοκυράς, ενώ έπρεπε απαραίτητως να συνοδεύεται από προίκα (χρήματα, χωράφια, σπίτια, ζώα), την οποία η οικογένεια άρχιζε να προετοιμάζει από το 12^ο έτος της ηλικίας της κοπέλας. Πριν την τελετή υπογραφόταν προικοσύμφωνο, γεγονός για το οποίο υπάρχει εκτενής αναφορά και στα δύο έργα, αποδεικνύοντας τη σημασία του [Φράγκος 2020: 18, 31, Μυλωνάς 1969: 96–98]. Γενικότερα ο γάμος ως μυστήριο ήταν μια πολυήμερη διαδικασία με συγκεκριμένο τυπικό (καλέσματα, ετοιμασίες, τελετή, συμπόσιο, περίοδος που ακολουθεί) και αποτελούσε μια από τις πλέον σημαντικές στιγμές όπου συμμετείχε ολόκληρο το χωριό.

Σε ένα ολότελα διαφορετικό γεγονός, τον θάνατο, εντύπωση μας προκαλεί το έθιμο της έκθεσης τους νεκρού στο χειμωνιάτικο δωμάτιο του σπιτιού, το λεγόμενο μαντζάτο. Εκεί προσέρχονταν όλοι για να (απο)χαιρετήσουν τον νεκρό, φέρνοντάς του μάλιστα δώρα, όπως άνθη, μυρωδικά φρούτα, θυμίζοντας μας εικόνες αντίστοιχες με εκείνες που περιγράφει ο Θουκυδίδης στον *Επιτάφιο*, αναφερόμενος στη διαδικασία και τα στάδια της ταφής [Σπυρόπουλος 1985: 10]. Σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζαν οι μοιρολογίστρες, οι οποίες θρηνούσαν με μεγάλη ένταση, σκίζοντας μάλιστα τα ρούχα τους [Φράγκος 2020: 36]. Το σώμα του νεκρού οδηγούνταν δια πομπής στον χώρο του νεκροταφείου, ενώ ενδιαφέρον δημιουργεί η πίστη ότι τρεις μέρες μετά τον θάνατο ο νεκρός θα παρουσιαστεί στους οικείους του την ώρα του ύπνου τους ως οπτασία⁵. Αν δεν συνέβαινε αυτό τότε καλούσαν τον ιερέα, προκειμένου

⁵ Έδιναν ιδιαίτερη εντύπωση στα όνειρα και την ερμηνεία τους, καθώς και σε άλλους οίονους, όπως στις κινήσεις των ζώων, στις αντιδράσεις του σώματος, στη θέση αστερισμών, στα μετεωρολογικά φαινόμενα [Φράγκος 2020: 43–50].

να κάνει παράκληση για την ανάπαυση της ταραγμένης — όπως πίστευαν — ψυχής του νεκρού [Φράγκος 2021: 39].

Ενδιαφέρουσες είναι οι πληροφορίες που λαμβάνουμε και για τις λατρευτικές συνήθειες, οι οποίες υπήρχαν στο πλαίσιο θρησκευτικών γιορτών⁶. Ξεχωρίζουμε το ζώσιμο της εκκλησίας από όσους έχουν λάβει χάρη από έναν Άγιο, έθιμο που διατηρείται ακόμα και σήμερα σε ορισμένα από τα εν λόγω χωριά (π.χ. στην ιστορική μονή της Τζούκας στο Ελληνικό⁷), τη φωτιά στο τζάκι με κλαδιά από κάθε είδους δέντρο της περιοχής την ημέρα των Χριστουγέννων, καθώς μόνο έτσι έφευγαν τα κακά πνεύματα. Ομοίως την Πρωτοχρονιά η πρώτη που έβγαине από το σπίτι ήταν η νοικοκυρά, ενώ δεν εξερχόταν κανείς εκτός οίκου νηστικός, γιατί μπορεί να τον νικούσε ο κούκος. Επίσης, οι βοσκοί, τη μέρα αυτή, αναποδογύριζαν πέτρες, γιατί αυτός που θα κατάφερνε να περιστρέψει την πιο μεγάλη θα είχε τη μεγαλύτερη παραγωγή βουτύρου και τυριού. Τέλος, την ημέρα του Ευαγγελισμού, χτυπούσαν δυνατά τα άδεια ταμιά και τα καζάνια, για να φύγουν από το σπίτι τα ερπετά και οι πονηρές δυνάμεις.

Αξιοσημείωτα είναι και τα αγροτικά έθιμα που σχετίζονταν με τον θερισμό (π.χ. για να ξορκιστούν οι κακές δυνάμεις δεν θερίζονταν ένα κομμάτι του χωραφιού που βρισκόταν στην ανατολή, ομοίως ένα μίγμα το άφηναν χωρίς επεξεργασία προκειμένου να το εκμεταλλευτούν οι φτωχοί), τον τρύγο (η έναρξη του συνοδευόταν από μεγάλο γλέντι), το αλώνισμα (εκεί για παράδειγμα ο σωρός με τα σιτηρά σταυρωνόταν), ενώ και οι δύο συγγραφείς δίνουν έμφαση σε μια ιδιαίτερη υπαίθρια γιορτή, τη λεγόμενη «Μπερμπερίτσα», κατά την οποία πρωταγωνιστούσαν τα παιδιά [Φράγκος 2020: 26, Μυλωνάς 1969: 227]⁸.

⁶ Η εκκλησία της Παναγίας της Φανερωμένης βρίσκεται στη μέση των Κατσανοχωριών και καθότι αποτελεί πέρασμα για αυτά, αποτελεί ιστορικό σταυροδρόμι. Μεγάλο πανηγύρι διεξάγεται ακόμα και σήμερα με αφορμή τον εορτασμό της (Κοίμησις της Θεοτόκου) τον Δεκαπενταύγουστο.

⁷ Συναντάμε τη χαρακτηριστική αναφορά στις σελίδες του Μυλωνά [1969: 132]: «...στο μοναστήρι συρρέει πλήθος πιστών και τελείται εσπερινός και ολονύχτια λειτουργία κάθε βράδυ. Άρρωστοι, κουτσοί, τυφλοί, παράφρονες βρίσκουν τη θεραπεία στη μεγάλη Χάρη της, που ξέρει να παρηγορεί τις πονεμένες καρδιές...».

⁸ Με το ξημέρωμα της 29ης Ιουνίου όλα τα παιδιά του χωριού συγκεντρώνονται στο προαύλιο της εκκλησίας, στολίζουν ένα από αυτά με ανθισμένες αγράμπελες και το αποκαλούν «μπερμπερίτσα». Στη συνέχεια με εκείνο να προτάσσεται γυρίζουν όλα τα σπίτια του χωριού και μαζεύουν κάθε είδους τρόφιμα, κρέας, γάλα, τυρί, αβγά, τραγουδώντας τους εξής στίχους «Μπερμπερίτσα περπατεί, τον Θεόν παρακαλεί, για να πιάσει μια βροχή, να γίνουν τα στάρια, τα κριθάρια του Θεού, τα περισπόρια». Αφού γίνει η συγκέντρωση

Παρά τη δυσκολία των τεχνικών μέσων αμφοτέρα τα βιβλία συνοδεύονται από πλούσιο — αν και ερασιτεχνικό — φωτογραφικό υλικό, ενώ σε αυτά συναντάμε και τους στίχους τραγουδιών που συντρόφευαν τις στιγμές της χαράς, του πένθους, τον πόνο της ξενιτιάς, πολύτιμα δηλαδή λαογραφικά στοιχεία των πάλοι ποτέ ένδοξων Κατσανοχωριών⁹.

3. Συμπεράσματα

Αμφοτέρα τα εγχειρίδια, με τον δικό τους ιδιαίτερο και χαρακτηριστικό τρόπο, με το προσωπικό στυλ του συντάκτη τους, διαθέτουν κοινό παρονομαστή, που δεν είναι άλλος από τη φλόγα της αγάπης για την πατρική γη, πολύπαθη εν προκειμένω. Οι συγγραφείς τους ορμώμενοι από αυτή θέλησαν τόσο να διατηρήσουν ζωντανά στη μνήμη τη δική τους, αλλά και των συγχρόνων τους — πολλοί από τους οποίους πρωταγωνιστούν στις ιστορίες τους — όλα εκείνα τα στοιχεία που πλάθουν την ταυτότητα ενός τόπου και του λαού του, αλλά και ταυτόχρονα να καταστήσουν κτήμα ες αεί και να ενημερώσουν τους μεταγενέστερους για μια εποχή και κοινωνία που και μεν έχουν διέλθει ανεπιστρεπτί, ωστόσο όμως αποτελούν τον θεμέλιο λίθο για τις σημερινές, «υψηλότερες» κοινωνίες. Το «μεράκι» για την αποτύπωση του τότε εξασφάλισε δύο πολύτιμες πηγές, που για τον χρόνο εκείνο και τις συνθήκες συγγραφής τους ήταν πολύτιμα έργα τέχνης, παραμένουν ωστόσο σπουδαία τεκμήρια πολιτιστικής κληρονομιάς, ανεξίτηλα στον χρόνο, σπουδαία παρακαταθήκη που δεν γνωρίζει πάσης φύσεως περιορισμούς.

των τροφίμων, επιστρέφουν όλα μαζί στην εξοχή, τρώνε, παίζουν και τα μεγαλύτερα από αυτά στήνουν ένα γλέντι με τραγούδι και χορό που κρατάει ως τη δύση του ηλίου. Η γιορτή είχε καθαρά συμβολικό χαρακτήρα και γίνεται ως παράκληση στον Θεό για να ρίξει νερό, μιας και εκείνη την εποχή συνήθως δεν βρέχει και τα σπαρτά έχουν την ανάγκη ποτίσματος. Οι ντόπιοι πίστευαν ότι ο Θεός ακούει την παράκληση, διότι αυτή προερχόταν από τις αθώες ψυχές των παιδιών.

⁹ Καταγράφουμε το πιο ξεχωριστό για το διαχρονικό του χαρακτήρα, καθώς ακόμα και σήμερα πρωτοστατεί στα τοπικά πανηγύρια:

*«Σε τούτην τάβλα που είμαστε, σε τούτο το τραπέζι,
τον Άγγελο φιλεύουμε, και τον Χριστό κερνούμε.
Και την κυρά την Παναγιά, τη διπλοπροσκυνάμε.
Να μας χαρίσει τα κλειδιά, κλειδιά του παραδείσου.
Ν' ανοίξω τον παράδεισο, να μπω να σεργιανίσω.
Να ιδώ που κάθονται οι φτωχοί, που κάθονται κι οι πλούσιοι.
Δεξιά μεριά είν' οι φτωχοί, κι αριστερά είν' οι πλούσιοι.
Και κράταγαν στα χέρια τους, λαμπάδες αναμμένες».*

Βιβλιογραφία

Μυλωνάς Β. Ιστορικά των Κατσανοχωρίων Ηπείρου. Αθήνα: Σύλλογος Κατσάνων «Η Αετορράχη», 1969.

Σπυρόπουλος Η. Θουκυδίδης Περικλέους Επιτάφιος. Αθήνα: ΟΕΔΒ, 1985.

Φράγκος Κ. Χωρίον Νίστορα Κατσανοχωρίων Ιωαννίνων. Αθήνα: ι.έ., 2020 (υλικό 1954).

Katsanochoria, the once glorious villages of the prefecture of Ioannina

N. Roubis

*Greek Language Center of the University of Athens, Athens, Greece
rouniko@gmail.com*

Reading the title of this announcement, one can probably assume that this is another trivial reference to customs and stories about an area with its once glorious villages, now forgotten somewhere in the mountains of Ioannina. Starting from the study of two important folklore research projects regarding the area of Katsanochoria, we will try to travel mentally to a bygone era, “experiencing” what belongs to the distant past. The primary sources by themselves are an important publishing and historical achievement at the same time, since for the most part they record real-life moments and experiences of their authors and are not just a collection of plausible information. The authors, along with the invisible protagonists of their pages, the ordinary inhabitants of the area, make a soul statement, outlining the way of life at that time. Events of marriage and burial, habits of children, but also more complex topics, such as the position of women, the law and social organization are some of the issues raised in this case. It is possible for the more mature people to go back many years, remembering their own similar or familiar stories, somewhat sidelined from their thinking, while the younger ones, like the writer, have the opportunity to meet another era, which they may not have even imagined, a world

that, “threatened” strongly in the age of globalization, will probably surprise them and at the same time enchant them.

Keywords: *folklore, history, Katsanochoria, Ioannina, Epirus, Greece*

References

- Mylonas V.* Istorika ton Katsanochorion Ipeirou. Athens: Syllogos Katsanon «I Aetor-rachi», 1969.
- Spyropoulos I.* Thoukydidis Perikleous Epitafios. Athens: OEDV, 1985.
- Fragkos K.* Chorion Nistora Katsanochorion Ioanninon. Athens: n.e., 2020 (material of 1954).

Η ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ: ΔΗΜΟΣΙΑ ΤΑΞΗ ΚΑΙ ΚΡΑΤΙΚΗ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ¹

Α. Φωτάκης, Γ. Γκολφινόπουλος, Δ. Λαμπροπούλου

*Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, Ελλάδα
afotakis@yahoo.com / y_golfin@hotmail.com / dlampprop@arch.uoa.gr*

Το παρόν άρθρο εξετάζει την αστυνομική δραστηριότητα και τις τεχνολογίες ελέγχου της κινητικότητας στην Ελλάδα από το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1950. Μελετώντας τον τύπο, αρχαιικά τεκμήρια και τον νομικό λόγο της εποχής, επιχειρούμε να συμβάλουμε στην ιστορική κατανόηση των τρόπων με τους οποίους ανασυγκροτήθηκε το ελληνικό κράτος μεταπολεμικά. Η βασική θέση που υποστηρίζεται στο κείμενο είναι ότι οι πολιτικές ασφάλειας και πειθάρχησης αποτέλεσαν έναν αποφασιστικής βαρύτητας παράγοντα για την (ανα)δι-αμόρφωση του κοινωνικού πεδίου και σφράγισαν, κατ' αυτόν τον τρόπο, τη μεταπολεμική ελληνική κοινωνία.

Λέξεις-κλειδιά: ασφάλεια, δημόσια τάξη, αστυνομία, εμφύλιος πόλεμος, μεταπολεμική Ελλάδα

1. Εισαγωγή

Με την ευκαιρία της συμπλήρωσης των 200 χρόνων από την Ελληνική Επανάσταση το 1821, δόθηκε η ευκαιρία για δημόσιες συζητήσεις και αναστοχασμό πάνω στο ζήτημα της συγκρότησης και της εξέλιξης του ελληνικού κράτους. Η περίοδος με την οποία καταπιάνεται το παρόν κείμενο, ωστόσο, δεν αφορά τον 19^ο αλλά τον 20^ο αιώνα. Πρόκειται, πιο συγκεκριμένα, για την περίο-

¹ Η εργασία υλοποιήθηκε στο πλαίσιο της Δράσης «Υποστήριξη ερευνητών με έμφαση στους νέους ερευνητές — κύκλος Β'» και συγχρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση και Εθνικούς Πόρους μέσω του Ε. Π. «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» (κωδικός έργου: 16590).

δο που εκτείνεται από το τέλος της γερμανικής κατοχής και φτάνει, διαμέσου του εμφυλίου πολέμου, μέχρι τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια της δεκαετίας του 1950. Το συγκεκριμένο διάστημα τέμνει, κατά κάποιον τρόπο, τον 20^ο αιώνα στη μέση σηματοδοτώντας μια κρίσιμη διαδικασία ανασυγκρότησης του ελληνικού κράτους, που σφράγισε την ελληνική κοινωνία για δεκαετίες.

Κατά τη δεκαετία του 1940, το ελληνικό κράτος — όπως άλλωστε και όλα τα κατεχόμενα από τις δυνάμεις του Άξονα εδάφη — διήλθε μια κατάσταση γενικευμένης αποσταθεροποίησης και διαρκών αναδιατάξεων καθώς διαφορετικές δυνάμεις διεκδικούσαν τον έλεγχο διαφορετικών περιοχών. Η κατεχόμενη επικράτεια διαιρέθηκε σε τρεις διαφορετικές ζώνες ελέγχου (γερμανική, ιταλική, βουλγαρική), η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση παρακολουθούσε και παρενέβαινε στα ελληνικά πράγματα από την εκτός συνόρων συμμαχική έδρα της, πολιτικές δυνάμεις στο εσωτερικό ανασυγκροτούνταν μέσα από τη συνεργασία με τις δυνάμεις κατοχής ή την αντίσταση εναντίον τους. Ο αντιστασιακός αγώνας διαμόρφωσε μια «επικράτεια» διοικούμενη από το ΕΑΜ (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο) σε ένα μεγάλο μέρος της ελληνικής υπαίθρου και εκτεταμένους θύλακες εαμικής επιρροής στις πόλεις, ιδιαίτερα στις λαϊκές συνοικίες των μεγαλύτερων ανάμεσά τους, όπως ήταν η Αθήνα και η Θεσσαλονίκη. Ο πολιτικός ανταγωνισμός οξύνθηκε μετά την απελευθέρωση και κορυφώθηκε στο νέο διεθνές πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου. Από το 1946 έως το 1949, το υπό ανασυγκρότηση ελληνικό κράτος συγκρούστηκε με και κατέστειλε ανελέητα τον ΔΣΕ (Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας), που βρισκόταν υπό την καθοδήγηση του κομμουνιστικού κόμματος, αλλά και όσους θεωρήθηκαν «συνοδοιπόροι» των κομμουνιστών. Καθ' όλη τη δεκαετία του 1940, τα πολιτικά διακυβεύματα συνυφάνθηκαν με τα κοινωνικά προβλήματα της πείνας, της μετακίνησης ποικίλων ομάδων πληθυσμού με σκοπό την επιβίωση ή/και τη διάσωση, αλλά και του μαζικού εκτοπισμού, του απορφανισμού, της σχεδόν καθολικής ένδειας, των υλικών και ψυχικών επιπτώσεων που είχε η αποδιάρθρωση των κοινωνικών σχέσεων. Σε αυτό το τοπίο, απέκτησαν έναν επείγοντα χαρακτήρα τα ερωτήματα που αφορούσαν το ποιος ήλεγχε την παραγωγή και τη διανομή των εμπορευμάτων, ποιος μπορούσε ελεύθερος να κυκλοφορεί και πού, αλλά και, εντέλει, ποιος είχε την (ένοπλη) δύναμη να επιβάλει όλα τα παραπάνω, να επιβάλει, με άλλα λόγια, την τάξη. Οι τεχνολογίες αστυνόμευσης που στόχευαν στον έλεγχο της κινητικότητας αναδείχθηκαν σε πρωτεύουσας σημασίας στόχο για την ανασυγκρότηση του ελληνικού κράτους κατά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια και η αντίχρευσή τους θα μας απασχολήσει στο παρόν κείμενο.

Μολονότι η διάσταση της στρατιωτικής δράσης και της διεκδίκησης εδαφών στο πλαίσιο του εμφυλίου πολέμου έχει απασχολήσει την ελληνική ιστοριογραφία [Laiou 1987: 76–77, Van Boeschoten 2003] και οι χωρικές διαστάσεις έχουν αποτελέσει αντικείμενο συστηματικής εστίασης [Λάζου 2016, Σαράφη 2004: 231–241], μέχρι σήμερα δεν έχει αναλυθεί επαρκώς η αστυνομική δραστηριότητα των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων ως παράγοντας διαμόρφωσης του κοινωνικού πεδίου επί του οποίου αυτή ασκήθηκε. Η υπόθεση εργασίας στην οποία βασίζεται η ανάλυσή μας είναι πως ο γνώμονας της αστυνομικής δράσης δεν αφορούσε μόνο τον επίσημα ανακηρυγμένο ως «εχθρό τους πολιτεύματος», δηλαδή τους κομμουνιστές, αλλά δυναμικά επεκτεινόταν στο σύνολο του πληθυσμού, καθώς αποτελούσε το εργαλείο για την εφαρμογή μιας διαρετικής διαδικασίας η οποία ξεχώριζε τον «υγιή εθνικό κορμό» από τα στοιχεία εκείνα που αναγνωρίζονταν, για διάφορους λόγους, ως απειλητικά για τη μεταπολεμική προσπάθεια ανασυγκρότησης του έθνους. Οι πολιτικές ελέγχου και καταστολής, την περίοδο αυτή, εγκαθιδρύοντας μορφές επιτρεπτής και μη επιτρεπτής κινητικότητας, αναδιέταξαν και διέυρυναν το πεδίο της παρανομίας, συνάρθρωσαν προγενέστερα με νέα περιεχόμενα της έννοιας και απέδωσαν, με αυτόν τον τρόπο, σχήμα όχι μόνο στον στενά θεωρούμενο «εσωτερικό εχθρό» αλλά και σε όλους εκείνους και εκείνες που δεν ενέπιπταν στις προδιαγραφές του μεταπολεμικού εθνικόφρονος καθεστώτος. Το παράδειγμα της ευρύτερης περιοχής της πρωτεύουσας, που θα εξετάσουμε παρακάτω, δείχνει πως οι υπό συζήτηση τεχνολογίες ελέγχου δεν επιδίωκαν μόνο την αντιμετώπιση της αντάρτικης δράσης και των βάσεων στήριξής της στην Αθήνα και τον Πειραιά, αλλά και την εν γένει πειθάρχηση όσων θεωρούνταν αποκλίνοντες ή ασύμβατοι με το κυρίαρχο όραμα για το εθνικό μέλλον. Το υλικό της έρευνας που αποτελεί τη βάση του παρόντος κειμένου προέρχεται, κατά κύριο λόγο, από το Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, βασικά νομικά και αστυνομικά κείμενα των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων καθώς και από τον ημερήσιο αθηναϊκό Τύπο, ο οποίος παρέχει μια εικόνα κυρίως για την κατάσταση στην πρωτεύουσα.

2. «Εσωτερικός εχθρός», σύνορα, μετακινήσεις

Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι τα σώματα ασφαλείας στην Ελλάδα ανασυγκροτήθηκαν με την καθοδήγηση μιας Βρετανικής Αστυνομικής Αποστολής (Β.Α.Α.) που έδρασε στη χώρα από το 1945 ως το 1952. Η Β.Α.Α., υπό την ηγεσία του Sir Charles Wickham, πρώην διοικητή της αστυνομίας στο Μπέλφαστ, απασχόλησε περίπου 60 αστυνομικούς και διοικητικούς

υπαλλήλους από το Ηνωμένο Βασίλειο με πρότερη εμπειρία στην Αγγλία, την Ιρλανδία αλλά και τις αποικιακές αστυνομικές δυνάμεις τόσο μακρινών χωρών όσο η Ινδία και η Νότια Αφρική. Κατά την ανασυγκρότηση των σωμάτων ασφαλείας, η Χωροφυλακή και η Αστυνομία Πόλεων εκσυγχρονίστηκαν τεχνικά ως σώματα αλλά και αριθμητικά. Το Νοέμβριο του 1951 η μεν πρώτη αυξήθηκε (από περίπου 16.700 άτομα το 1944) στα 23.000 άτομα, ενώ η δεύτερη αυξήθηκε (από 5.453 άτομα το 1944) στα 7.000 άτομα για πρώτη φορά στην ιστορία της [Δασκαλάκης 1973: 600, Κλόουζ 2000, Αρχηγείον 1956: 63–64]². Η αναδιοργάνωση των μηχανισμών ασφαλείας κατευθύνθηκε με άξονα τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες του εμφυλίου έχοντας ως επίδοκο αντικείμενο την επιβολή της μεταπολεμικής καπιταλιστικής τάξης, συγκεκριμένα εκείνης που αντιστοιχούσε στις ψυχροπολεμικές συνθήκες του «δυτικού» στρατοπέδου. Όπως το έθεσε η Λαμπροπούλου [1999: 24], η αστική στρατηγική στην Ελλάδα της περιόδου είχε ανάγκη έναν «‘μεγάλο συντελεστή ασφαλείας’ προκειμένου να ξεπεράσει την κρίση των προηγούμενων χρόνων και να ολοκληρώσει την ανασυγκρότηση του συνασπισμού εξουσίας». Ιδιαίτερος κρίσιμος για την επίτευξη αυτού του στόχου υπήρξε ο προσδιορισμός του «εσωτερικού εχθρού» εκ μέρους της κρατικής εξουσίας. Για τον σκοπό αυτόν, ο εμπειδωμένος ήδη από τον μεσοπόλεμο αντικομμουνισμός συνυφάνθηκε με τις μέριμνες της προστασίας της επικράτειας και του ελέγχου της κινητικότητας. Αυτό συνάγεται από τα βασικά νομικού χαρακτήρα όπλα που αξιοποίησε το ελληνικό κράτος. Στο εν λόγω νομικό οπλοστάσιο εντάσσεται, καταρχάς, ο Αναγκαστικός Νόμος 453/1945 «περί λήψεως μέτρων προς εμπέδωσιν της Δημοσίας ασφαλείας και τάξεως», ο οποίος ανακαλεί τον παλαιότερο νόμο του 1871 για την καταδίωξη της ληστείας (άρθρο 5)³. Επί της ουσίας, η σύγκρουση με την αριστερά (το ΚΚΕ) μεταφραζόταν από τον κρατικό λόγο σε ζήτημα πάταξης «ληστοσυμμοριών». Η στάση αυτή ασφαλώς δεν ήταν καινοφανής, καθώς είχε ήδη αξιοποιηθεί κατά τα προηγούμενα χρόνια από τις γερμανικές αρχές κατοχής [Mazower 1994: 184–187]. Η δυνατότητα που παρείχε στους κρατικούς μηχανισμούς η επαναφορά του συγκεκριμένου νόμου ήταν αυτή της εκτόπισης / εξορίας των παραβατών, η οποία ενίοτε αφορούσε και συγγε-

² Για τις αυξομειώσεις του προσωπικού των δύο σωμάτων από τον μεσοπόλεμο ως τα μέσα της δεκαετίας του 1950 βλ. και National Archives, F.O. 96/350, Ledgers (Trade Commission, Khartoum and Police Mission to Greece), 1945–1953· New College Oxford Archives, PA/RAM 7/2, Confidential Report on British Police Mission, 29.11.1951.

³ Βλ. Αναγκαστικός Νόμος 453 «Περί λήψεως μέτρων προς εμπέδωσιν της Δημοσίας Ασφαλείας και τάξεως» (ΦΕΚ 180 Α, 10.7.1945) και Νόμος ΤΟΔ «Περί καταδίωξεως της ληστείας» (ΦΕΚ, 5, 01.3.1871).

νικά πρόσωπα, εφόσον ο νόμος του 1871 συγκροτούνταν πάνω σε μια αντίληψη «συλλογικής ευθύνης»⁴.

Μέσω της γενίκευσης των εκτοπίσεων, η Ελλάδα του «ελεύθερου κόσμου» έγινε ένας τόπος διάσπαρτος με στρατόπεδα συγκέντρωσης, σε σημείο μάλιστα οι εξόριστοι να ξεπερνούν σε κάποιες περιπτώσεις κατά πολύ τον πληθυσμό των ντόπιων⁵. Περισσότερα από τριάντα νησιά του Αιγαίου χρησίμευσαν ως τόποι εξορίας για αριστερούς, ενώ παλιότερα κάποια από αυτά είχαν χρησιμεύσει για τούρκους κρατούμενους πολέμου, πόντιους πρόσφυγες και λεπρούς σε απομόνωση, ή και ως τόποι απομόνωσης «ναρκομανών» [Διαμάντης 2019: 17–18]. Στα τέλη του 1945 οι κρατούμενοι και οι κρατούμενες σε φυλακές, που σύμφωνα με τις αρχές σχετιζόνταν με την αριστερή αντιστασιακή οργάνωση ΕΑΜ, υπολογίζονται σε 10.000 [Βόγλης 2002: 57]. Τον Σεπτέμβριο του 1947, με βάση στοιχεία του ΚΚΕ, οι εξόριστοι ανέρχονταν σε 36.948 άτομα [Βόγλης 2004: 88] και στα τέλη του 1949 πολιτικοί κρατούμενοι και εξόριστοι έφταναν τους 50.000 [Βόγλης 2004: 88]. Ήταν μόνο από το καλοκαίρι του 1950 που στρατόπεδα όπως της Μακρονήσου υπήχθησαν στον έλεγχο του υπουργείου Δημόσιας Τάξης, από αυτό των Στρατιωτικών. Εκείνη την εποχή, σύμφωνα με τα στοιχεία των Βρετανών, το 79% των κρατουμένων στις φυλακές της χώρας ήταν αριστεροί⁶. Καθ' όλη τη διάρκεια του εμφυλίου και τα μετεμφυλιακά χρόνια πολιτικοί κρατούμενοι έζησαν έγκλειστοι συνολικά σε 80 φυλακές, 35 τόπους εξορίας, 17 στρατόπεδα αιχμαλώτων και αόπλων, 21 νοσοκομεία με χώρους κράτησης και πλήθος κρατητήρια σε αστυνομικά τμήματα ή ακόμα και σε στάβλους ή αχυρώνες [Διαμάντης 2019: 15–21, ΚΚΕ 2018: 235, Βερβενιώτη 2009].

Σε συνέχεια των παραπάνω, από το καλοκαίρι του 1946, το περιβόητο Ψήφισμα Γ' «Περί εκτάκτων μέτρων αφορώντων την Δημόσιαν τάξιν και ασφάλειαν», έθετε στο επίκεντρό του την έννοια της «επικράτειας»⁷. Ως θεμελιώδης απειλή στο κείμενο του νόμου προσδιοριζόταν η «απόσπαση» ενός

⁴ Σύμφωνα με το άρθρο 21 του νόμου ΤΟΔ «Περί καταδιώξεως της ληστείας», μπορούσαν να εκτοπιστούν «[σ]υγγενείς ανιόντες, σύζυγος, τέκνα, αδελφοί και αδελφαί, πενθερός και πενθερά...». Βλ. επίσης: [Αναστασόπουλος 2018: 79].

⁵ Όπως επεσήμανε ο Σαραντάκος, ο Αι-Στράτης για παράδειγμα με μόνιμο πληθυσμό 500 κατοίκους το 1951, είχε και 3.350 εξόριστους, ενώ η Γαύδος από 342 κατοίκους έφτασε αντίστοιχα τους 873 [Σαραντάκος 2004: 19–20].

⁶ National Archives, F.O. 96.350, Ledgers (Trade Commission, Khartoum and Police Mission to Greece), 1945–1953.

⁷ Βλ. Ψήφισμα Γ' «Περί εκτάκτων μέτρων αφορώντων την Δημοσίαν τάξιν και ασφάλειαν» (ΦΕΚ 197 Α, 18.6.1946).

μέρους «εκ του όλου της Επικρατείας» (άρθρο 1). Ακριβώς επειδή μια τέτοια «επιδίωξη» αναγνωριζόταν ως ευθεία απειλή για την ίδια την ύπαρξη του κράτους, τιμωρούνταν με θάνατο (άρθρο 1). Η επικέντρωση της κρατικής εξουσίας στον χώρο και την ανθρώπινη κινητικότητα αποτυπώνονταν και στις εξαιρετικές εξουσίες που αποδίδονταν στις αστυνομικές αρχές, οι οποίες δεν γνώριζαν περιορισμούς, ούτε χρονικούς ούτε καν αυτούς που αφορούσαν την ιδιωτική σφαίρα του «οικιακού ασύλου». Σύμφωνα με το άρθρο 9 του Ψηφίσματος: η «Αστυνομική Αρχή... δύναται...[ν]α ενεργεί κατ' οίκον έρευνας ημέρας τε και νυκτός» καθώς και «[ν]α απαγορεύση καθ' ωρισμένες της νυκτός ώρας την άνευ αδείας της κυκλοφορίας των πολιτών»⁸. Αν με τον νόμο 453/1945 ένα τμήμα του πληθυσμού ποινικοποιούνταν, εφόσον η δράση του αντιμετωπιζόταν ευθέως ως *ληστρική*, και, ως εκ τούτου, γινόταν αντικείμενο εκτόπισης ή/και εγκλεισμού εντός της εθνικής επικρατείας, με το Ψήφισμα Γ' ήταν η ίδια η εθνική επικράτεια που μετατρέποταν σε αντικείμενο προστασίας. Από αυτή την άποψη, όσοι συγκρούονταν ένοπλα με τις δυνάμεις του ελληνικού κράτους, αναγνωρίζονταν επί της ουσίας ως εχθροί του έθνους και του κράτους, της ακεραιότητάς του και εναντίον τους οι αστυνομικές εξουσίες επεκτείνονταν απεριόριστα (άρθρα 4 και 9).

Το θεσμικό πλαίσιο που αφορούσε την καταστολή και τον αποκλεισμό των πολιτικών αντιπάλων συναρθρώθηκε με το ευρύτερο πλαίσιο κρατικού ελέγχου των μετακινήσεων των πολιτών. Η επιτήρηση της χωρικής κινητικότητας του πληθυσμού υπήρξε μέλημα των κρατικών και των στρατιωτικών αρχών και των διεθνών οργανισμών στα ευρωπαϊκά εδάφη αμέσως μετά το τέλος του πολέμου, καθώς αναρίθμητες, συχνά αχαρτογράφητες ομάδες ανθρώπων διέσχιζαν παλιά και νέα σύνορα αναζητώντας τη θέση τους στην επόμενη του πολέμου μέρα. Στο ελληνικό τοπίο, εντούτοις, οι γενικές πολιτικές επιτήρησης και ρύθμισης των πληθυσμιακών μετακινήσεων εντάχθηκαν σύντομα στο πλαίσιο της εμφύλιας πολιτικής σύγκρουσης. Αυτό καταδεικνύει ο τρόπος με τον οποίον η ενίσχυση των ελέγχων της μετακίνησης αρθρώθηκε στο επίπεδο της πολιτικής των συνόρων και της μετανάστευσης. Στο κείμενο του νόμου 719/1948, ο οποίος τροποποίησε την προηγούμενη νομοθεσία για τους αλλοδαπούς, εκείνοι που όφειλαν να ελεγχθούν εμφανίζονταν με την ευρύτερη δυνατή διατύπωση: πλέον δεν επρόκειτο ούτε μόνο για «αλλοδαπούς» ούτε για Έλληνες αλλά για «πρόσωπα» εν γένει, τα οποία δεν ήταν «εφοδιασμένα»

⁸ Εφαρμογές του ψηφίσματος μπορούν να βρεθούν πάρα πολλές στον Τύπο. Βλ., ενδεικτικά, «Απαγορεύθη η νυκτερινή είσοδος και έξοδος πολιτών εις Θεσ/νίκη», *Ελευθερία*, 29.03.1947.

με τα «κεκανονισμένα ταξιδιωτικά έγγραφα» και δεν είχαν «υποστεί τον κεκανονισμένον έλεγχο»⁹. Επιπλέον, με βάση το άρθρο 4 του νόμου οι αρχές μπορούσαν να επιβάλλουν κάθε είδους περιορισμούς στις μετακινήσεις «διαρκούς της αναταραχής». Κατ' αυτόν τον τρόπο, τον Δεκέμβριο του 1948 η αστυνομία μπορούσε να εγκαταστήσει σημεία ελέγχου σε κρίσιμες οδούς και να διενεργήσει έλεγχο «εις τα εισερχόμενα και εξερχόμενα λεωφορεία και αυτοκίνητα» για τη διακρίβωση της ταυτότητας των επιβαινόντων, κατά τον οποίο «[σ]υνελήφθησαν ύποπτοι αρκετοί στερούμενοι ταυτοτήτων οι οποίοι και εκρατήθησαν μέχρις ότου εξακριβωθεί το ονοματεπώνυμόν τους»¹⁰.

Όπως και με το Ψήφισμα Γ' έτσι και με τον νόμο 719/1948, η αστυνομία και γενικότερα οι ένοπλες δυνάμεις αποκτούσαν μια, επί της ουσίας, απεριόριστη εξουσία η οποία τους επέτρεπε να επιβάλλουν περιορισμούς στις μετακινήσεις κατά το δοκούν. Ως εκ τούτου, η επικράτεια και οι μετακινήσεις μετατρέπονταν σε ένα διαρκές πεδίο ελέγχου με αντικείμενο την ταυτοποίηση των εν κινήσει προσώπων. Είναι εξαιτίας αυτής της σκλήρυνσης του ελέγχου επί των εθνικών συνόρων μεταπολεμικά που ο Χάγκεν Φλάισερ [2002: 264–286] ονόμασε την Ελλάδα «στενή πύλη» του ελεύθερου κόσμου. Στα δίχτυα των περιορισμών της ελεύθερης μετακίνησης προς και από την εμφυλιοπολεμική Ελλάδα πιάστηκαν δεκάδες χιλιάδες Αρμένιοι και Εβραίοι, επιζώντες του Ολοκαυτώματος, Έλληνες που επέστρεφαν από τα στρατόπεδα εργασίας στη Γερμανία καθώς και άλλοι που επιδίωκαν να μεταναστεύσουν στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ειδικά όσον αφορά εβραίους επιζώντες που προσπαθούσαν να μεταναστεύσουν στην Παλαιστίνη, σε αρκετές περιπτώσεις οι ελληνικές αρχές συλλάμβαναν τους μετανάστες και τις μετανάστριες καθώς και τα πληρώματα των πλοίων που τους μετέφεραν, ενώ κατόπιν παρέδιδαν τους συλληφθέντες στους Βρετανούς οι οποίοι, με τη σειρά τους, τους έκλειναν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης στην Κύπρο¹¹.

⁹ Βλ. Νόμος 719/1948 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του Ν. 4310/1929 “περί εγκαταστάσεως και κινήσεως αλλοδαπών εν Ελλάδι αστυνομικού ελέγχου διαβατηρίων κλπ” ως ετροποποιήθη δια του Ν. 5405/1932 και προσθήκης συναφών προς τον έλεγχον κινήσεως των επιβατών και των μεταφορικών μέσω διατάξεων...» (ΦΕΚ 168 Α 28.6.1948).

¹⁰ «Αστυνομικός έλεγχος ταυτοτήτων», *Ελευθερία*, 7.12.1948.

¹¹ Έτσι, από ένα άρθρο εφημερίδας το Νοέμβριο του 1945 μαθαίνουμε ότι το ελληνικό πλοίο «Δημήτριος» κατασχέθηκε και το πλήρωμά του αποτελούμενο από Έλληνες ναύτες συνελήφθη μετά από κατάδιωξη βρετανικών αντιτορπιλικών έξω από τις ακτές της Παλαιστίνης, αφού κατάφερε να αποβιβάσει «200 Εβραίους λαθρομετανάστες» και ενώ είκοσι Εβραίοι που δεν πρόλαβαν να αποβιβαστούν και συνελήφθησαν, «ωδηγήθησαν εις στρατόπεδον συγκεντρώσεως». Βλ. «Λαθρεπιβάται μετεφέροντο εν Παλαιστίνη», *Ελευθερία*, 25.11.1945.

3. Κινητικότητα του ελέγχου, έλεγχος της κινητικότητας

Ένα ακόμα κρίσιμο εγχείρημα της περιόδου στο πεδίο της επιβολής της τάξης και της διακυβέρνησης του πληθυσμού υπήρξε η γενίκευση των ατομικών δελτίων ταυτότητας. Με τον νόμο 87/1945 κατέστη υποχρεωτικός ο εφοδιασμός με δελτία ταυτότητας *πάντων των εν Ελλάδι διαμενόντων* που είχαν συμπληρώσει τα 14 χρόνια (άρθρο 1)¹². Με αυτόν τον τρόπο, η κρατική γνώση των τόπων διαμονής των κατοίκων, ενισχυόταν από την υποχρέωση να φέρει κανείς πάνω του κρατικά έγγραφα που πιστοποιούσαν την ταυτότητά του, σε οποιονδήποτε τόπο και χρόνο. Με αυτή την έννοια, το ατομικό δελτίο ταυτότητας υπερέβαινε κάθε προγενέστερο τρόπο ελέγχου της πληθυσμιακής χωροταξίας, αφού παρείχε στο κράτος την δυνατότητα ελέγχου και ταυτοποίησης προσώπων εν κινήσει¹³.

Η γενίκευση της υποχρέωσης έκδοσης δελτίων ταυτότητας υπήρξε μια καινοτομία που οριοθέτησε εκ νέου το πεδίο της παραβατικότητας και διευκόλυνε την αστυνόμευση. Οι έλεγχοι ταυτότητας στον δρόμο θεωρούνταν πλέον αυτονόητοι και μαζί τους οι προσαγωγές εκείνων οι οποίοι δεν είχαν πάνω τους τα απαραίτητα έγγραφα. Τα αρχεία της Ασφαλείας Πειραιώς για τον μήνα Ιανουάριο του 1949 (Πίνακας 1), προσφέρουν μια ζοηρή εικόνα αυτής της νεωτερικής αστυνομικής δράσης κατά την άσκηση της οποίας απέκτησε ειδική σημασία ο έλεγχος των εν κινήσει ατόμων πλάι στον έλεγχο κοινωνικών ομάδων και χώρων που αντιμετωπίζονταν ως τυπικά παραβατικοί¹⁴. Μέσα σε λιγότερες από 30 μέρες οι αστυνομικοί έλεγξαν πάνω από 5.500 άτομα, σταματώντας τους και διαπιστώνοντας αν φέρουν ταυτότητες. Ωστόσο, μόλις λίγο περισσότεροι από 100 ήταν όσοι και όσες προσήχθησαν στα αστυνομικά τμήματα, κυρίως επειδή δεν είχαν μαζί τους δελτία ταυτότητας. Αυτό σημαίνει ότι στις αρχές της τελευταίας χρονιάς του εμφυλίου — και μόλις τέσσερα χρόνια μετά την καθιέρωση των ταυτοτήτων για όλους στο ελεύθερο ελληνικό κράτος — ένα πολύ μικρό ποσοστό των ελεγχθέντων, μικρότερο από 1%, κυκλοφορούσε πεζή ή με οχήματα δίχως να φέρει δελτίο ταυτότητας. Αντίστοιχα οι συλληφθέντες, πάντα σύμφωνα με τα στοιχεία της Ασφάλειας,

¹² Βλ. Νόμος 87/1945 «Περί υποχρεωτικού εφοδιασμού δια δελτίων ταυτότητας» (ΦΕΚ 9 Α 12.1.1945).

¹³ Η πρωτοβουλία για τη γενίκευση του ατομικού δελτίου ταυτότητας είχε ήδη ξεκινήσει από τις γερμανικές αρχές κατοχής και συνεχίστηκε από το μεταπολεμικό ελληνικό κράτος. Βλ. Τάσος Κωστόπουλος, «Δελτία ταυτότητας με ιστορία», *Η Εφημερίδα των συντακτών*, 1.7.2018.

¹⁴ ΕΛΙΑ, Αρχείο Ι. Μάσβουλα (Ασφάλειας Πειραιά), Φάκ. 106 Έρευνες.

ήταν μόλις 2 στους 5.565 ελεγχθέντες, στοιχείο που μας επιτρέπει να συμπεράνουμε πως το κύριο βάρος της αστυνομικής εργασίας έπεφτε στον ίδιο τον έλεγχο και δευτερευόντως στην πραγματοποίηση συλλήψεων.

Πίνακας 1 — Αστυνομικές έρευνες ρουτίνας Ασφάλειας Πειραιά (Ιανουάριος 1949)

<i>Αστυνομικοί: 388</i> <i>Οχήματα: 64</i>	Ελεγχθέντες	Προσαχθέντες	Συλληφθέντες
Περιπολίες, ενέδρες και έλεγχοι σε αυτοκ.-ταξί (1.110) / λεωφορεία (67) / μοτοσυκλέτες (40) / σούστες (25)	5.065	94 (20 γυν.)	1
Σε κέντρα (36)	500	9	1

Το συμπέρασμα αυτό δεν αφορά μόνο τις έρευνες που διενεργήθηκαν τον μήνα Ιανουάριο. Στην αθηναϊκή γεωγραφία, ο μαινόμενος εμφύλιος πόλεμος μεταφραζόταν σε μια αντιπαράθεση που εξέφευγε του αμιγώς πολιτικού ανταγωνισμού και προσλάμβανε έναν ευρύτερο κοινωνικό χαρακτήρα. Για παράδειγμα, μπορεί οι περιπολίες και οι μεγάλες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις της Αστυνομίας ακόμη να διεξάγονταν, με βάση όσα έλεγε η Ασφάλεια, με σκοπό την ανεύρεση όπλων και εκρηκτικών υλών στις λαϊκές αγορές, το πραγματικό αντικείμενό τους, ωστόσο, ήταν ο έλεγχος των μικροπωλητών και των «συχναζόντων ατόμων εις τας λαϊκάς αγοράς», όπως διατυπωνόταν στον τίτλο της αναφοράς μιας μεγάλης αστυνομικής επιχείρησης τον Μάρτιο του 1949¹⁵. Σε εκείνη την περίπτωση, η Ασφάλεια Πειραιά μετακίνησε μέσα σε μια μέρα δύο φορτηγά του Μηχανοκίνητου γεμάτα με 70 αστυνομικούς το καθένα, από λαϊκή σε λαϊκή (στην πλατεία Πηγάδος, τα Ταμπούρια, τους Αγίους Ανάργυρους, στην Ιπποδαμείας και στη Χαλκηδόνας), διεξάγοντας σωματικούς ελέγχους σε 2.800 άτομα. Εκείνο τον μήνα, ελέγχθηκαν συνο-

¹⁵ ΕΛΙΑ, Αρχείο Ι. Μάσβουλα (Ασφάλειας Πειραιά), Φάκ. Αναφοραί περί ενεργείας ερευνών, Αναφορά 31.3.1949.

λικά περί τα 18.000 άτομα, εκ των οποίων προσήχθησαν λιγότερα από 300 και συνελήφθησαν 7.

Πίνακας 2 — Αστυνομικές έρευνες ρουτίνας Ασφάλειας Πειραιά (Ιούνιος 1949)

<i>Αστυνομικοί: 619</i> <i>Οχήματα: 37</i>	Ελεγχθέντες	Προσαχθέντες	Συλληφθέντες
Περιπολίες, ενέδρες και έλεγχοι σε Σταθμούς και αυτοκ.-ταξί [73]	7.995	408	2
Κατοικίες (26) / Εργοστάσια (8)	200 / 535	—	—
Κέντρα (14)	90	6 (+26 ανήλικοι +20 γυναίκες για υγειον. εξέταση)	—

Από την πρώτη εβδομάδα του Ιανουαρίου μέχρι την πρώτη εβδομάδα του Ιουλίου του 1949 οι αστυνομικές έρευνες της Ασφάλειας Πειραιά πραγματοποιήθηκαν με τη χρήση περίπου 2.700 αστυνομικών και 261 οχημάτων. Τα δε οχήματα ποίκιλλαν αναλόγως του σκοπού της έρευνας. Σπάνια χρησιμοποιούνταν φορτηγά της αστυνομίας, του αρμόδιου Μηχανοκίνητου Τμήματος, αν ο σκοπός ήταν να ερευνηθεί π.χ. κάποιος λόφος, κάτι που απαιτούσε τη μετακίνηση εκατοντάδων ανδρών σε δύο ή τρία διαφορετικά σημεία εκκίνησης. Άλλες φορές, συχνότερα, χρησιμοποιούνταν τεθωρακισμένα οχήματα και πάλι του Μηχανοκίνητου, με αρμόδιο οδηγό και χωρητικότητα 11 ατόμων, τα οποία χρησιμοποιούνταν για αιφνιδιαστικές έρευνες της Τεθωρακισμένης Ύλης Εφόδου, συνήθως σε περιοχές με πυκνή συγκέντρωση ύποπτων κέντρων και μπαρ. Το συνηθέστερο όχημα ήταν το περιπολικό ή το συμβατικό αυτοκί-

νητο που χρησιμοποιούσε η Ασφάλεια. Οι έρευνες-«ενέδρες» πραγματοποιούνταν πάντοτε με αυτοκίνητα προκειμένου να στηθεί η περίπολος σε κάποια διασταύρωση ή άλλο σημείο και να σταματήσει διερχόμενα αυτοκίνητα.

Αυτοί οι 2.700 αστυνομικοί της Ασφάλειας στο πρώτο εξάμηνο του 1949 (180 ημέρες) κατανάλωσαν περίπου ένα τρίωρο την ημέρα ως μέσο όρο του χρονικού διαστήματος που περνούσαν στα σημεία ελέγχου, με βάση τη δηλωμένη ώρα έναρξης και λήξης της περιπολίας, όπως αποτυπώνεται στις σχετικές αναφορές. Αν πολλαπλασιάσουμε το τρίωρο με τις εργάσιμες ημέρες για τις οποίες έχουμε στοιχεία, προκύπτουν περίπου 520 ώρες εργασίας στο δρόμο, οι οποίες απέδωσαν ελέγχους 72.000 ατόμων (το ένα τρίτο του πληθυσμού του Πειραιά), 1.400 οχημάτων και 950 κτιρίων — επίδοση καθόλου κακή, αν δει κανείς τον ωριαίο μέσο όρο έρευνας των 138 ατόμων, 2,6 οχημάτων (μεταξύ των οποίων και λεωφορεία) και 1,8 κτιρίων. Κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1940, και ειδικά προς το τέλος του εμφυλίου, η αντιμετώπιση του εσωτερικού εχθρού λειτούργησε ως εργαλείο για την αναδιοργάνωση της αστυνομίας, η οποία απέκτησε συγκεκριμένο αντικείμενο εργασίας και εντατικοποίησε τους ρυθμούς της απασχόλησης των οργάνων της τάξης με έναν τρόπο πρωτόγνωρο. Ανέπτυξε, με άλλα λόγια, μια μηχανική του ελέγχου προσαρμοσμένη στα πολιτικά και κοινωνικά διακυβεύματα της μεταπολεμικής κρατικής ανασυγκρότησης. Είναι ενδεικτικό ότι ήδη το καλοκαίρι του 1949, και ενώ ο εμφύλιος τελειώνει, οι αστυνομικοί έλεγχοι κατευθύνονταν προς τα εργοστάσια και τα σπίτια όλο και συχνότερα (βλ. Πίνακα 2). Αυτά τα νέα πεδία ελέγχου μας δείχνουν ότι το κρατικό ενδιαφέρον μετακινούνταν σταδιακά από το κυνήγι των κομμουνιστών στον έλεγχο του εργατικού πληθυσμού ή και του συνολικού πληθυσμού. Μια ακόμα έκθεση της επόμενης χρονιάς, των Βρετανών αυτή τη φορά, μαρτυρά κάτι ανάλογο. Ενώ οι έρευνες ρουτίνας σε Αθήνα και Πειραιά τον Σεπτέμβριο του 1950 κατευθύνθηκαν εναντίον 56.063 ανθρώπων, μόνο 2.194 από αυτούς οδηγήθηκαν στα αστυνομικά τμήματα, εκ των οποίων 1.984 αφέθηκαν ελεύθεροι μετά την εξακρίβωση των στοιχείων τους, ενώ 165 κρατήθηκαν για ποινικά αδικήματα και 45 κρατήθηκαν για άγνωστο λόγο, καθώς δεν δηλώνεται ρητά αν ήταν για πολιτικά αδικήματα¹⁶.

Έρευνες όπως αυτές που εκτέθηκαν προηγουμένως βοήθησαν την αστυνομία όχι μόνο να αποκατασταθεί στα προπολεμικά της καθήκοντα αλλά και να αποκτήσει νέα συμπαγή ταυτότητα και κατεύθυνση καθώς και να πει-

¹⁶ National Archives, F.O. 96.350, Monthly Report, British Police Mission Headquarters, September 1950, p. 17.

ραματιστεί με τις μεθόδους της. Ο πειραματισμός είχε αποδειχτεί απαραίτητος από τα πρώτα βήματα της μεταπολεμικής ανασύστασης των αστυνομικών σωμάτων, καθώς συνέβαλλε ώστε να χαρτογραφηθούν κινήσεις και αντιδράσεις σε έναν κοινωνικό χώρο πολυπληθή, καθώς και να διαγραφούν εμπράκτως σαφή όρια ανάμεσα στους πολίτες που θα αποδεικνύονταν νομιμόφρονες και θα έχρηζαν προστασίας και σε εκείνους οι οποίοι θα συνιστούσαν απειλή για την κοινωνική ευταξία. Χαρακτηριστική είναι, από την άποψη αυτή, διαταγή του διευθυντή της Αστυνομίας Πόλεων Πειραιώς το 1946, Δημήτρη Βρανόπουλου ο οποίος, αναγνωρίζοντας την ψυχολογική σημασία της ορατής στο δημόσιο χώρο αστυνομικής έρευνας, έδινε έμφαση στον έλεγχο εκατοντάδων εργατών την ώρα που εκείνοι επέστρεφαν από την εργασία τους στο αεροδρόμιο Χασανίου (Ελληνικό): «Λόγοι σκοπιμότητας επιβάλλουσι την ενέργειαν ερεύνης ου μόνον εις τα τέρματα των διαδρομών αλλά και κατά την διαδρομήν... η έρευνα εις διάφορα σημεία της διαδρομής ενέχει και ψυχολογικήν σημασίαν τόσον διά τους ερευνώμενους όσον και διά το κοινόν ούτινος το ηθικόν ενισχύεται διότι διαβλέπει ότι η ενέργεια της Αστυνομίας αφορά την προστασίαν των νομιμοφρόνων πολιτών»¹⁷.

Στην εντατικοποίηση και τον εκσυγχρονισμό της αστυνομικής παρουσίας στο χώρο της πόλης συνέβαλαν σημαντικά και οι μηχανοκίνητες περιπολίες. Λιγαστές στον μεσοπόλεμο, ακόμη και κατά τη μεταξική περίοδο οπότε και αποκτήθηκαν οχήματα¹⁸, πολλαπλασιάστηκαν μετά το τέλος του πολέμου. Σε καθημερινή βάση, μια ομάδα της Ασφάλειας με τον χαρακτηρισμό της «αμέσου δράσεως» — μια πιθανή πρώτη αναφορά στη γνωστή υπηρεσία «αμέσου δράσεως» με τα περιπολικά οχήματα που ιδρύθηκε το 1959 — περιπολούσε εποχούμενη στους δρόμους του Πειραιά. Οι υλικοτεχνικές υποδομές και δυνατότητες επεκτάθηκαν και τεθωρακισμένα οχήματα εμφανίζονταν μέσω συντονισμένων δράσεων της Ασφάλειας, του Μηχανοκίνητου Τμήματος και της Τεθωρακισμένης Ίλης Εφόδου, πραγματοποιώντας ενέργειες που έδειχναν πως η ηγεσία, πιθανόν και η βρετανική Αποστολή, εκσυγχρόνιζαν τον τρόπο εμφάνισης της αστυνομίας σε «ύποπτα κέντρα» και στις

¹⁷ ΕΛΙΑ, Αρχείο Ι. Μάσβουλα (Ασφάλειας Πειραιά), Φάκ. 106 Έρευνες, Βρανόπουλος 14.3.1946.

¹⁸ Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ε. Βενιζέλου, Φάκελος 109/33–34, Έκθεση του αρχηγού της Αστυνομίας Πόλεων προς τον Ι. Τσιριμώκο σχετικά με τη βελτίωση του Αστυνομικού Σώματος (13.06.1932) και Φάκελος 109/30, 109/33–34, Έκθεση του Αρχηγού της Αστυνομίας Πόλεων προς τον Κ. Λιδωρίκη σχετικά με τα επιβαλλόμενα μέτρα για τη βελτίωση του Αστυνομικού Σώματος (12.11.1931).

πιο «δύσκολες» γειτονίες¹⁹. Με τον νέο αυτό «στρατιωτικό» αέρα η αστυνομία καλλιεργούσε μια δημόσια εικόνα «ακαταμάχητης ισχύος».

Αξίζει εδώ να ειπωθεί ότι στις σχετικές αναφορές που εντοπίστηκαν στο Αρχείο του Ιωάννη Μάσβουλα (Ε.Λ.Ι.Α.), πρώην διευθυντή Ασφάλειας Πειραιά, το ποινικό έγκλημα εμφανίζεται λίγες φορές. Οι περισσότερες αναφορές αφορούν εγκλήματα της αρμοδιότητας της υπηρεσίας Ηθών, μάλλον γιατί οι έρευνες σε «ύποπτα κέντρα» γίνονταν τακτικά, τουλάχιστον δύο φορές τον μήνα. Τα υπόλοιπα ποινικά εγκλήματα, πλην αυτά του Ηθών, δεν εμφανίζονται πολύ συχνά. Κάποια φορά δηλώνεται ότι κρατήθηκε κάποιος επειδή ήταν σεσημασμένος κλέπτης ή κλεπταποδόχος, αλλά οι αναφορές δεν μας λένε πολλά για αυτή την κατηγορία ποινικών κρατουμένων ή υπόπτων. Για τους κομμουνιστές τα αρχεία αυτά που αναφέρονται στους μαζικούς ελέγχους εξακρίβωσης των στοιχείων της ταυτότητας είναι εξίσου σιωπηρά. Από την άλλη, οι έρευνες στα εργοστάσια, οι έλεγχοι σε λεωφορεία και κυρίως σε σταθμούς των τρένων²⁰ δείχνουν την ένταση με την οποία η αστυνομία ενδιαφερόταν, ακόμη και στο τέλος του εμφυλίου, για τη συστηματική επιτήρηση της πολυπληθούς εργατικής τάξης της πόλης. Οι έρευνες σε εργατογειτονιές και προσφυγικές συνοικίες, όπως και στα εργοστάσια και τα μέσα μεταφοράς, δήλωναν πως οι λεγόμενες εργατικές μάζες που τα χρησιμοποιούσαν ή έμπαιναν σε αυτά σε καθημερινή βάση, θεωρούνταν παράγοντας μάλλον αστάθμητος και έθρεπε, συνεπώς, να εμπεδώσουν την ανανεωμένη ισχύ των αστυνομικών δυνάμεων.

Μέσα σε αυτήν τη θεμελιώδη αλλά όχι εξαντλητική λίστα μέτρων ελέγχου της κίνησης θα μπορούσαμε να εντάξουμε και την ανάδυση, με διαφορετικούς όρους, του ζητήματος της «λαθρότητας», το οποίο συνδέθηκε με εκείνο της μετακίνησης. Η επιβολή του αστυνομικού ελέγχου επί των μετακινήσεων διαμόρφωσε μια διαίρεση μεταξύ κανονικών και αντικανονικών (ή παράνομων) πρακτικών. Στις έκτακτες συνθήκες του εμφυλίου, οι «λαθρεπιβάτες» θεωρούνταν μια σημαντική απειλή για την ασφάλεια του κράτους, η οποία αντιμετωπιζόταν με έκτακτες διαδικασίες. Για παράδειγμα, τον Μάρτιο του 1948 το Λιμεναρχείο Πειραιώς ανακοίνωσε ότι «πάντες οι συλλαμβανόμενοι... λαθρεπιβάται θα παραπέμπονται εις το έκτακτον στρατοδικεϊον Αθηνών ως απειλούντες την ασφάλειαν του κράτους»²¹.

¹⁹ Βλ. και “Britain Equips 20.000 Greeks”, *Western Daily Press* (Bristol England), 15.9.1945.

²⁰ ΕΛΙΑ, Αρχείο Ι. Μάσβουλα (Ασφάλεια Πειραιά), Φάκ. 106 Έρευνες.

²¹ «Θα παραπέμπονται εις το στρατοδικεϊον οι λαθρεπιβάται», *Ελευθερία*, 03.3.1948.

Ταυτόχρονα με την ενίσχυση της δύναμης των μηχανισμών ελέγχου και τη διεύρυνση των αρμοδιοτήτων τους, οι κρατικοί μηχανισμοί αναζητούσαν συμμάχους σε θέσεις ευθύνης. Πλην των οδηγών μεταφορικών μέσων, οι οποίοι ανέλαβαν να ελέγχουν τους επιβάτες, η μετακύλιση της ευθύνης ελέγχου των ταξιδιωτών έφευγε και στους ξενοδόχους αλλά και στους θυρωρούς των πολυκατοικιών [Παπαστράτος 1948]. Σύμφωνα με μια αστυνομική διάταξη, οι απερχόμενοι από τα σπίτια τους για κάποιο ταξίδι «και εγκαταλείποντες αφουρήτους τας οικίας των», ήταν υποχρεωμένοι να δηλώσουν το ταξίδι τους στο οικείο αστυνομικό τμήμα τρεις μέρες πριν από την αναχώρησή τους [Παπαστράτος 1948], ενώ βάσει νόμου του 1947 οι πολυκατοικίες έπρεπε να διαθέτουν θυρωρό, εφοδιασμένο με ειδική άδεια της Γενικής Ασφάλειας²².

Η επιτήρηση της κίνησης ανθρώπων και της μεταφοράς πραγμάτων συμπεριλάμβανε και τα σταθερά χωρικά σημεία, όπως ήταν τα κτίρια. Δεν έπρεπε, δηλαδή, να ελέγχονται μόνον τα πρόσωπα που κινούνταν στον δημόσιο χώρο, αλλά ήταν επίσης απαραίτητο να είναι γνωστός ανά πάσα στιγμή στις αρχές ο τόπος διαμονής καθώς και οι περιοχές στις οποίες σύχναζαν. Μια ολόκληρη ενότητα αστυνομικών διατάξεων του εμφυλίου, που διατηρήθηκαν μετεμφυλιακά, ρύθμιζε το ζήτημα της φρουρήσης ή της ασφάλειας των οικιών και των πολυκατοικιών²³. Μια άλλη διάταξη όριζε ότι κάθε φιλοξενούμενος σε σπίτι συγγενή ή φίλου του έπρεπε να δηλώνεται στο αστυνομικό τμήμα από τον ίδιο τον ένοικο ή ιδιοκτήτη· έπρεπε δηλαδή να δηλωθεί πόσες μέρες θα φιλοξενηθεί ο επισκέπτης, ποιος είναι ο τόπος της μόνιμης κατοικίας του και ποιος ο λόγος της επίσκεψής του. Έτσι, όταν το 1951 ο Ζακίνος Φιλοσόφ φιλοξενήθηκε για λίγες μέρες στην Αθήνα, σε συγγενικό του σπίτι στο Ψυχικό, η Ασφάλεια χτύπησε την πόρτα του ιδιοκτήτη και του επεσήμανε ότι ο Φιλοσόφ, αν και αξιωματικός του στρατού, έπρεπε να δηλωθεί ως φιλοξενούμενος στο σπίτι του [Φιλοσόφ 2002: 338].

Μεσούντος του εμφυλίου, το ζήτημα της μετανάστευσης των καταδιωκόμενων από την ύπαιθρο προς την Αθήνα απασχόλησε γενικά τις αστυνομικές διευθύνσεις, οι οποίες προσπάθησαν με ιδιαίτερα βίαια μέσα να σπιάσουν το πέπλο της ανωνυμίας που εξασφάλιζαν οι μεγαλουπόλεις στους κυνηγημένους. Οι πειραματισμοί, η επίδειξη δύναμης και η δοκιμή εφαρμογής σχεδίων

²² Πρόκειται για τον νόμο της «Περί υποχρεώσεων τινών των θυρωρών πολυκατοικιών» (Φ.Ε.Κ. 34 'Β 12.2.1942), όπως αντικαταστάθηκε από τα άρθρα 14–16 της 16ης αστυνομικής διάταξης του 1948. Βλ. [Παπαστράτος 1948].

²³ Βλ. [Παπαστράτος 1948: 75–78], «Περί μέτρων ασφαλείας καταστημάτων, οικιών και πολυκατοικιών», καθώς και τις επόμενες σελίδες για τους θυρωρούς. Βλ., και «Χρέος Τιμής», *Αστυνομικός Κήρυξ*, φ. 2, 1.4.1953, σ. 1.

της αστυνομίας φαίνεται και στις έρευνες των κατοικιών. Σε μια από αυτές, με αιτιολογία την ανεύρεση καταδιωκόμενων κομμουνιστών στην Αθήνα²⁴, δίνεται εντολή ουσιαστικά να περικυκλωθεί μέσα στα χαράματα μια ολόκληρη συνοικία και να ελεγχθούν όσοι μπαίνουν, όσοι βγαίνουν και όσοι μένουν εκεί. Το αποτέλεσμα αυτής της έρευνας για την οποία χρησιμοποιήθηκε όλη η διαθέσιμη δύναμη της Διεύθυνσης Πειραιώς μια μέρα του Μαρτίου του 1949 υπήρξε ο έλεγχος 700 κατοικιών. Ένα άλλο εσωτερικό έγγραφο της Ασφάλειας Πειραιά μας αποκαλύπτει την αποφασιστικότητα αλλά και την αστυνομική τεχνική με βάση την οποία γίνονταν έλεγχοι σε ολόκληρες συνοικίες. Το ζήτημα εδώ ήταν να εξακριβωθεί εάν στην περιφέρεια του Δ' Τμήματος Πειραιώς διέμεναν καταδιωκόμενοι από την Πελοπόννησο. Την ίδια ώρα, λοιπόν, που το τελευταίο πολεμικό επεισόδιο του εμφυλίου εκτυλισσόταν στον Γράμμο, στον Πειραιά και την Αθήνα γίνονταν μια ακόμη σαρωτική εκκαθάριση με στόχο τον εντοπισμό εκείνων οι οποίοι είχαν προηγουμένως κυνηγηθεί από τα νοτιότερα μέρη της Ελλάδας. Η επιχείρηση ξεκίνησε στις 4.30 το πρωί και ολοκληρώθηκε δύο ώρες αργότερα. Διατέθηκαν 210 αστυφύλακες, 17 αρχιφύλακες, 21 υπαστυνόμοι, 9 αστυνόμοι, υπό τη γενική εποπτεία του αστυνομικού διευθυντή Βασίλη Βασιλείου, διοικητή της Ασφάλειας. Η παραπάνω δύναμη, συνολικά 257 ανδρών, στις 4.15 π.μ. απέκλεισε τις εισόδους και τις εξόδους της περιφέρειας δικαιοδοσίας του Δ' Τμήματος διαθέτοντας 12 περιπολίες για τον έλεγχο εισερχόμενων και εξερχόμενων διαβατών ή επιβατών οχημάτων. Άλλες έξι κινητές περιπολίες διέτρεχαν ταυτόχρονα χιαστί το εσωτερικό της περιφέρειας. Δημιουργήθηκαν επιπλέον 35 εξαμελείς ομάδες έρευνας με προκαθορισμένο δρομολόγιο, οι οποίες χτυπούσαν τις πόρτες των σπιτιών και επαλήθευαν τις οικογενειακές δηλώσεις (στοιχεία μόνιμης κατοικίας, αριθμός μελών οικογένειας, στοιχεία φιλοξενουμένων κτλ). Στις 35 αυτές ομάδες είχαν δοθεί οδηγίες από πριν για την ανακάλυψη κρυπτών, καταζητούμενων ατόμων ή όπλων. Είχαν δοθεί οδηγίες επισταμένου ελέγχου ταυτοτήτων και τρόπων επαλήθευσης των οικογενειακών δηλώσεων. Αποτέλεσμα της επιχείρησης ήταν η προσαγωγή 180 ατόμων, «στερουμένων ταυτοτήτων ή μη εχόντων θεωρήση ταύτας ή διαμενόντων εις τας οικίας εις ας ανευρέθησαν χωρίς να έχωσι δηλώση την διαμονήν των εις την Αστυνομίαν»²⁵.

²⁴ ΕΛΙΑ, Αρχείο Ι. Μάσβουλα (Ασφάλεια Πειραιά), Φάκ. Αναφοραί περί ενεργείας ερευνών, Έκτακτος έλεγχος, 11.6.1949.

²⁵ ΕΛΙΑ, Αρχείο Ι. Μάσβουλα (Ασφάλειας Πειραιά), Φάκ. Αναφοραί περί ενεργείας ερευνών, Έκτακτος έλεγχος, 11.6.1949.

Τέλος, μια ακόμα σημαντική διάσταση της επιβολής κρατικών ελέγχων στην κινητικότητα ήταν αυτή που αφορούσε τη διανομή βασικών αγαθών διατροφής (και ένδυσης). Στις συνθήκες οικονομικής αποσύνθεσης και ένδειας που επικρατούσαν κατά τη διάρκεια του εμφύλιου πολέμου, η συγκομιδή της σοδειάς — όπως και η διανομή της ανθρωπιστικής βοήθειας — απέκτησε κρίσιμο χαρακτήρα και πραγματοποιούνταν υπό την επίβλεψη του στρατού ή παραστρατιωτικών σωμάτων (ΜΑΥ, ΜΑΔ). Ο έλεγχος της κίνησης εδώ έφτασε σε σημείο επιβολής απαγόρευσης κυκλοφορίας των χωρικών σε επαρχιακούς δρόμους, απαγόρευση κοπής ξύλων στα δάση και βοσκής των κοπαδιών στα βουνά [Βόγλης 2021: 306–307, Λαΐου 1992: 98]. Τέλος, αν προσθέσουμε στα παραπάνω και μικρότερης εμβέλειας μέτρα ελέγχου της κινητικότητας μέσα στις πόλεις, όπως π.χ. αυτά που αφορούσαν τους μικροπωλητές, τα αυτοκίνητα, τους πεζούς, ακόμη και τα ζώα, καταλαβαίνουμε το ασφυκτικό κοινωνικά περιβάλλον που διαμορφώθηκε κατά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια.

4. Συμπέρασμα

Τις πρακτικές ελέγχου και πειθάρχησης που έθεσε σε εφαρμογή το ελληνικό κράτος οφείλουμε να τις αναγνώσουμε ως ένα σύνολο δυναμικών κανόνων που, μέσα σε συνθήκες σύγκρουσης, διεκδίκησαν την κυριαρχία (και την ηγεμονία) στον χώρο και την κίνηση, η οποία δεν ήταν ήδη εξασφαλισμένη. Σε αυτό το κείμενο αναφερθήκαμε σε κάποιες από τις βασικές διαστάσεις του θεσμικού οπλοστασίου που κινητοποιήθηκε εναντίον του εσωτερικού εχθρού κατά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, εστιάζοντας σε πρακτικές άσκησης εξουσίας επί του χώρου και σε τεχνολογίες ελέγχου της κινητικότητας. Αυτές οι πρακτικές και οι τεχνολογίες αποτέλεσαν θεμελιώδη στοιχεία για τη συγκρότηση της μεταπολεμικής δημόσιας τάξης εν γένει. Αναπτύσσοντας ένα νομικό πλέγμα και μια τεχνογνωσία για την αντιμετώπιση των πολιτικών αντιπάλων, οι κρατικές αστυνομικές αρχές αποκοτούσαν συγχρόνως μια γνώση και μια μέθοδο για την επιβολή της τάξης σε πολύ ευρύτερες κοινωνικές ομάδες, ιδιαίτερα στην πολυπληθή περιοχή της πρωτεύουσας. Εξετάζοντας, εντούτοις, το εύρος του πεδίου ελέγχου επί του χώρου εντός και εκτός των πόλεων και των εθνικών συνόρων, προσπαθήσαμε να δείξουμε πώς οι υπερ-αρμοδιότητες που πήραν οι αστυνομικές δυνάμεις τα χρόνια του εμφύλιου πολέμου σφράγισαν το πολιτικό σύστημα και τις κοινωνικές συνθήκες στην Ελλάδα για δεκαετίες αργότερα.

Σημαντικότερο είναι ίσως εδώ είναι να επισημανθεί — με αφορμή και τα 200 χρόνια του ελληνικού κράτους — ότι το 1945 υπήρξε μια στιγμή

όπου καθορίστηκε εκ νέου και με βίαιους όρους ποιος κάτοικος της ελληνικής επικράτειας ανήκε και ποιος όχι στον εθνικό κορμό, ποιος άξιζε την προστασία του ελληνικού κράτους και ποιος όχι. Για όσους ενέπιπταν στον ορισμό του «αντεθνικώς δρώντος», αυτό το καθεστώς σήμαινε τον δια παντός αποκλεισμό τους από την εθνική κοινότητα, ο οποίος πραγματοποιήθηκε με διάφορους τρόπους: εκτελέσεις, αφαίρεση της ιθαγένειας, προσφυγιά στις χώρες του λεγόμενου ανατολικού μπλοκ, εξορία ή φυλακίσεις. Όσον αφορά τον γενικό πληθυσμό, επιλέχθηκε μια πολιτική εκτεταμένης επιτήρησης και ελέγχου, η οποία, τα πρώτα τουλάχιστον χρόνια, εκτεινόταν από τον δημόσιο χώρο και τα ταξίδια μέχρι την προσωπική ζωή εντός της οικίας. Επρόκειτο για μια διαρκή διαιρετική διαδικασία κατά την οποία οι «εθνικόφρονες» ξεχωρίζονταν από τους «εχθρούς του έθνους» και οι «νομιμόφρονες» από τους «μη-νομιμόφρονες». Ήταν εντέλει μια διαδικασία ανασυγκρότησης του ίδιου του έθνους, κατά την οποία οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί επανεγγράφηκαν στο ψυχοπολεμικό καθεστώς αλήθειας και τις συναφείς με αυτό νομικοπολιτικές τεχνολογίες ελέγχου. Ιδωμένη από αυτή τη σκοπιά, η δεκαετία του 1940 διαμόρφωσε το έδαφος ώστε το μεταπολεμικό ελληνικό κράτος να διευρύνει τις επιχειρησιακές του δυνατότητες στο κοινωνικό πεδίο, πραγματοποιώντας ένα άλμα σε σχέση με το προπολεμικό του στάτους.

Βιβλιογραφία

- Αναστασόπουλος Ν. Α.* Η ληστεία στο ελληνικό κράτος (μέσα 19ου — αρχές 20ού αι.). Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2018.
- Αρχηγείον Βασιλικής Χωροφυλακής.* Μελέται σχετικά με την συγχώνευση των Σωμάτων Ασφαλείας 1946–1956. Αθήνα: Αρχηγείον Βασιλικής Χωροφυλακής-Διεύθυνσις Οργανώσεως, 1956.
- Βερβενιώτη Τ.* Αναπαραστάσεις της Ιστορίας: Η δεκαετία του 1940 μέσα από τα αρχεία του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού. Αθήνα: Μέλισσα, 2009.
- Βόγλης Π.* Ανάμεσα στην άρνηση και την αυτοάρνηση: Πολιτικοί κρατούμενοι στην Ελλάδα, 1945–1950 // Μ. Mazower (επιμ.). Μετά τον Πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα 1943–1960. Μτφ.: Ει. Θεοφυλακτοπούλου. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2004. Σ. 87–104.
- Βόγλης Π.* Η αδύνατη επανάσταση: Η κοινωνική δυναμική του εμφυλίου πολέμου. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2021.
- Δασκαλάκης Α.* Ιστορία Ελληνικής Χωροφυλακής, 1936–1950. Τόμοι Α, Β. Αθήνα: Γ. & Α. Τσιβεριώτης, 1973.
- Διαμάντης Θ.* Η οργάνωση της ζωής στις πολιτικές φυλακές και στους τόπους εξορίας: Κοινωνικές και οικονομικές διαστάσεις του πολιτικού εγκλεισμού κατά την πε-

- ρίοδο 1945–1967. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 2019.
- ΚΚΕ*. Δοκίμιο ιστορίας του ΚΚΕ, 1939–1949. Τόμος Β2. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 2018.
- Κλόουζ Ν*. Η Ανοικοδόμηση του Κράτους της Δεξιάς // Ν. Κλόουζ (επιμ.) Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος 1943–1950. Μελέτες για την Πόλωση. Αθήνα: Φιλίστωρ, 2000. Σ. 197–237.
- Λάζου Β*. Η επιβολή του κράτους: Ο εμφύλιος πόλεμος στη Λαμία, 1945–1949. Αθήνα: Ταξιδευτής, 2016.
- Λαΐου Α*. Μετακινήσεις πληθυσμού στην ελληνική ύπαιθρο κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου // L. Baerentzen, Γ. Ιατρίδης, Ο. L. Smith (επιμ.). Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945–1949. Μτφ.: Α. Παρίση. Αθήνα: Ολκός, 1992. Σ. 67–114.
- Λαμπροπούλου Δ*. Γράφοντας από τη Φυλακή. Αθήνα: Νεφέλη, 1999.
- Παπαστράτος Γ. Ε*. Απασαι αι αστυνομικά διατάξεις και αποφάσεις της Διευθύνσεως Αστυνομίας Αθηνών. Αθήνα: χ.ε., 1948.
- Φιλοσόφ Ζ*. Να γίνει ένας πόλεμος να ησυχάσουμε. Λάρισα: Έλλα, 2002.
- Λαίου Α*. Population Movements in the Greek Countryside during the Civil War // L. Baerentzen, J. Iatrides, Ο. L. Smith (eds.). Studies in the History of the Greek Civil War. Copenhagen: Museum Tusculanaum Press, 1987. P. 55–104.
- Mazower Μ*. Στην Ελλάδα του Χίτλερ: Η εμπειρία της Κατοχής. Μτφ: Κ. Κουρεμένος. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1994.
- Van Boeschoten R*. Ανάποδα Χρόνια. Συλλογική Μνήμη και Ιστορία στον Ζιάκα Γρεβενών (1900–1950). Αθήνα: Πλέθρον, 2003.

Securing the Nation: Public Order and State Restructuring in Post-War Greece

A. Fotakis, G. Gkofinopoulos, D. Lampropoulou

*National and Kapodistrian University of Athens, Athens, Greece
afotakis@yahoo.com / y_golfin@hotmail.com / dlamprop@arch.uoa.gr*

The present article refers to a period in the history of Greece ranging from the end of the Second World War to the first post Civil War years of the 1950s. Based upon research of the press at the time, archival materials and legal discourse, it focuses on police activity and, more specifically, on population mobility control technologies. From deportations and incarceration of thousands of people, to border and passenger

control, to the daily ID checks in the city streets, state policies of discipline and security formed a decisive factor for the(re)configuration of the social edifice during the post-war era.

Keywords: *security, public order, police, Civil War, postwar Greece*

References

- Anastasopoulos N. A.* I listeia sto elliniko kratos (mesa 19ou — arches 20ou ai.). Athens: Vivliopoleion tis Estias, 2018.
- Archigeion Vasilikis Chorofylakis.* Meletai schetika me tin sygchonefsin ton Somaton Asfaleias 1946–1956. Athens: Archigeion Vasilikis Chorofylakis-Διεφθynsis Organoseos, 1956.
- Vervenioti T.* Anaparastaseis tis Istorias: I dekaetia tou 1940 mesa apo ta archeia tou Diethnous Erythrou Stavrou. Athens: Melissa, 2009.
- Voglis P.* Anamesa stin arnisi kai tin aftoarnisi: Politikoi kratoumenoi stin Ellada, 1945–1950 // M. Mazower (ed.). Meta ton Polemo. I anasygkrotisi tis oikogeneias, tou ethnous kai tou kratous stin Ellada 1943–1960. Transl.: Ei. Theofylaktopoulou. Athens: Alexandria, 2004. P. 87–104.
- Voglis P.* I adynati epanastasi: I koinoniki dynamiki tou emfyliou polemou. Athens: Alexandria, 2021.
- Daskalakis A.* I storia Ellinikis Chorofylakis, 1936–1950. Vols. 1, 2. Athens: G. & A. Tsiveriotis, 1973.
- Diamantis Th.* I organosi tis zois stis politikes fylakes kai stous topous exorias: Koinonikes kai oikonomikes diastaseis tou politikou egkleismou kata tin periodo 1945–1967. Unpublished Doctoral Dissertation. Mytilini: University of the Aegean, 2019.
- KKE.* Dokimio istorias tou KKE, 1939–1949. Vol. B2. Athens: Sygchroni Epochi, 2018.
- Kloouz N.* I Anoikodomisi tou Kratous tis Dexias // N. Kloouz (ed.) O Ellinikos Emfylios Polemos 1943–1950. Meletes gia tin Polosi. Athens: Filistor, 2000. P. 197–237.
- Lazou V.* I epivoli tou kratous: O emfylios polemos sti Lamia, 1945–1949. Athens: Taxideftis, 2016.
- Laiou A.* Metakiniseis plithysmou stin elliniki ypaithro kata ti diarkeia tou emfyliou polemou // L. Baerentzen, G. Iatridis, O. L. Smith (eds.). Meletes gia ton Emfylio Polemo 1945–1949. Transl.: A. Parisi. Athens: Olkos, 1992. P. 67–114.
- Lampropoulou D.* Grafontas apo ti Fylaki. Athens: Nefeli, 1999.

- Papastratos G. E.* Apasai ai astynomikai diataxeis kai apofaseis tis Diefthynseos Astynomias Athinon. Athens: n.e., 1948.
- Filosof Z.* Na ginei enas polemos na isychasoume. Larisa: Ella, 2002.
- Laiou A.* Population Movements in the Greek Countryside during the Civil War // L. Baerentzen, J. Iatrides, O. L. Smith (eds.). Studies in the History of the Greek Civil War. Copenhagen: Museum Tusculanaum Press, 1987. P. 55–104.
- Mazower M.* Stin Ellada tou Chitler: I empeiria tis Katochis. Transl: K. Kouremenos. Athens: Alexandria, 1994.
- Van Boeschoten R.* Anapoda Chronia. Syllogiki Mnimi kai Istoria ston Ziaka Grevenon (1900–1950). Athens: Plethron, 2003.

ΟΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΣΤΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ ΚΑΙ Η ΑΠΗΧΗΣΗ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ

Φ. Χριστοδούλου

*Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου, Πάφος, Κύπρος
foivi.christodoulou@gmail.com*

Η μελέτη επικεντρώνεται στις επιχειρήσεις του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία, κατά τα έτη 1919–1921, για απελευθέρωση των αλύτρωτων ελληνικών περιοχών από την οθωμανική κατοχή. Μέσα από την έρευνα στον κυπριακό Τύπο, αναδεικνύονται οι επιτυχίες του ελληνικού στρατού και η απήχισή τους στην Κύπρο. Οι Έλληνες της Κύπρου, μέσα σε πνεύμα εθνικής συγκίνησης, αντιμετώπιζαν με ενθουσιασμό τις εξελίξεις στο μικρασιατικό μέτωπο, ενώ παράλληλα πρόβαλλαν το πάγιο εθνικό αίτημα για ένωση με την Ελλάδα.

Λέξεις-κλειδιά: Μικρασιατική καταστροφή, Μικρά Ασία, Κύπρος, Αρχιεπίσκοπος Κύριλλος Γ', βασιλιάς Κωνσταντίνος, Ελευθέριος Βενιζέλος

1. Εισαγωγή

Η Συνδιάσκεψη της Ειρήνης των Παρισίων άρχισε ανεπίσημα στις 12 Ιανουαρίου 1919 με την ανταλλαγή απόψεων του Ανωτάτου Συμβουλίου, γνωστού και ως «Συμβουλίου των Δέκα», το οποίο απαρτιζόταν από τους πρωθυπουργούς και τους υπουργούς Εξωτερικών της Ιταλίας, της Αγγλίας, της Γαλλίας, δύο εκπροσώπους της Ιαπωνίας, καθώς και από τον πρόεδρο και τον υπουργό Εξωτερικών των ΗΠΑ, βάσει των οποίων καθορίστηκε το πλαίσιο λειτουργίας και οι βασικές αρχές της. Ακολούθως, στις 18 Ιανουαρίου 1919 άρχισαν επίσημα οι εργασίες της Συνδιάσκεψης, η οποία ήταν καθοριστική και για τις ελληνικές διεκδικήσεις.

2. Η απελευθέρωση της Σμύρνης και ο αντίκτυπός της στην Κύπρο

Στις 15 Μαΐου 1919 η 1^η Μεραρχία του Α' Σώματος Στρατού μαζί με μονάδες του 4^{ου} και 5^{ου} Συντάγματος Πεζικού και του 1^{ου} Συντάγματος Ευζώνων, γνωστού και ως 38^{ου} Συντάγματος Πεζικού ανέλαβαν να υλοποιήσουν την ιστορική εντολή της 12^{ης} Μαΐου 1919 του Ανωτάτου Συμβουλίου της Συνδιάσκεψης της Ειρήνης στο Παρίσι για απελευθέρωση της Σμύρνης. Η εφημερίδα της Λευκωσίας *Κυπριακός Φύλαξ*, αναμεταδίδοντας πληροφορίες του ελληνικού πρακτορείου ειδήσεων, αναφέρει μεταξύ άλλων: «*η αποβίβασις των Ελληνικών στρατευμάτων εις Σμύρνην επερατώθη χθες [14 Μαΐου] κατά την 4^{ην} της εσπέρας. Απειρον πλήθος έκαμιν εις τα στρατεύματα πραγματικήν αποθέωσιν. Άνδρες, γυναίκες και παιδιά συνωθούντο πέριξ των Ελλήνων στρατιωτών, ερρίπτοντο εις τον λαιμόν των και τους ησπάζοντο. Τα Ελληνικά στρατεύματα κατέλαβον αμέσως τα φρούρια και τα πυροβολεία*» [Η κατοχή της Σμύρνης 1919: 4].

Στη συνέχεια, τα ελληνικά στρατεύματα προχώρησαν στην κατάληψη των περιχώρων της πρωτεύουσας της Ιωνίας, από τα οποία αποσύρθηκαν τα συμμαχικά στρατιωτικά αποσπάσματα. Στρατιωτικές δυνάμεις από τα πολεμικά πλοία *Αβέρωφ* και *Λήμνος* κατέλαβαν τα τουρκικά οχυρώματα, εξουδετερώνοντας οποιαδήποτε αντίσταση. Οι κάτοικοι της πόλης με επευφημίες και άνθη υποδέχονταν τα ελληνικά στρατεύματα που παρέλασαν στις κεντρικές οδούς. Ελληνικές σημαίες κατέκλυζαν την πόλη, ενώ οι στρατιώτες συγκινημένοι προσκυνούσαν τα άγια χώματα της Σμύρνης [Η κατάληψις της Σμύρνης 1919: 3].

Τα συμμαχικά θωρηκτά που βρίσκονταν στο λιμάνι χαιρέτησαν τιμητικά τον αρχιστράτηγο Λεωνίδα Παρασκευόπουλο (1860–1936), ο οποίος αντικατέστησε τον στρατηγό Ντεπραί στην αρχηγία των στρατευμάτων της Ανατολής. Ο αρχιστράτηγος αναλάμβανε παράλληλα και την πολιτική εξουσία. Υπατος αρμοστής της Σμύρνης διορίστηκε ο τέως Γενικός Διοικητής της Ηπείρου Αριστείδης Στεργιάδης (1861–1949), έχοντας ως βοηθό του τον Οθωμανό τέως διοικητή της Δράμας Αλή Ναΐπ Ζαδέ [Η κατάληψις της Σμύρνης 1919: 3].

Ο βασιλιάς της Ελλάδας Αλέξανδρος (1893–1920), αναγνωρίζοντας τη μεγάλη συμβολή του Ελευθέριου Βενιζέλου (1864–1936) στις πολιτικές εξελίξεις, του απέστειλε θερμό τηλεγράφημα, στο οποίο τόνιζε emphatically: «*Συννεύμαι μετά του λαού, διά να σας συγχαρώ διά την πραγματοποίησιν όλων των πόθων μας, ων είσθε παρά τοις αγαπητοίς και ευμενέσι Συμμάχοις ο σθεναρός υπερασπιστής*» [Η κατάληψις της Σμύρνης 1919: 3].

Με την ιδιότητα του υπουργού των Στρατιωτικών, ο Βενιζέλος εξέδωσε ημερήσια διαταγή αμέσως μετά την αποβίβαση των ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη, στην οποία τόνιζε τη σημασία της απόφασης των Μεγάλων Δυνάμεων για την κατάληψη της πόλης και αναδείκνυε την ευθύνη των αξιωματικών και των οπλιτών έναντι του έθνους. Προς δε τον ελληνικό πληθυσμό της Σμύρνης, ο Βενιζέλος απέστειλε διάγγελμα, υπογραμμίζοντας, μεταξύ άλλων: *«Αδελφοί Έλληνες! Η θέλησις του Θεού πραγματοποιείται. Αποβιβαζόμεθα εις Σμύρνην. Το όνειρον του μάρτυρος Ελληνισμού πραγματοποιείται. Και εγώ αυτός διατελέσας αλύτρωτος μέχρι του 1912, αναγνωρίζω πλήρως τα κατέχοντα την ψυχὴν των Ελλήνων της Σμύρνης αισθήματα κατά την παρούσαν στιγμήν»* [Η κατάληψις της Σμύρνης 1919: 3].

Προκήρυξη εξέδωσε ο συνταγματάρχης Πυροβολικού Νικόλαος Ζαφειρίου (1871–1947), αρχηγός των ελληνικών Στρατευμάτων, ο οποίος ενημέρωνε τον πληθυσμό της πόλης ότι αναλάμβανε τη στρατιωτική διοίκηση της Σμύρνης και των περιχώρων της. Παράλληλα, τους διαβεβαίωνε ότι οι θρησκευτικές και πολιτικές αρχές θα εξακολουθούσαν να λειτουργούν όπως και προηγουμένως, αλλά με την υποστήριξη του ελληνικού στρατού [Η κατάληψις της Σμύρνης 1919: 3].

Η είδηση της απελευθέρωσης της Σμύρνης ενθουσίασε και συγκίνησε τους Έλληνες της Κύπρου, οι οποίοι εξακολουθούσαν να παραμένουν υπό βρετανική κατοχή. Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κύριλλος Γ' (1859–1933) και η Κυπριακή Πρεσβεία βρίσκονταν από τις αρχές του 1919 στο Λονδίνο, σε μια προσπάθεια να προωθήσουν το αίτημα της Κύπρου για την ένωση με την Ελλάδα. Σε τηλεγράφημά τους από το Λονδίνο προς τον ευρισκόμενο στο Παρίσι Έλληνα πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο στις 15 Μαΐου 1919, ο Αρχιεπίσκοπος και τα μέλη της Πρεσβείας αναφέρουν: *«Καθ' ην στιγμήν ο ελευθερωτής στρατός αποβιβάζεται εις Ιωνίαν, ο νους και η καρδία ημών στρέφονται πρώτον προς Σε. Βαθύτατα συγκεκινημένοι και εν ευέλπιδι αναμονή διαβιβάζομεν προς Υμάς της Κυπριακής Εκκλησίας και του Κυπριακού Λαού τας ενχάς και την ευγνωμοσύνην»* [Η απελευθέρωσις της Σμύρνης 1919: 2].

Παράλληλα, απέστειλαν τηλεγράφημα προς τους πρωθυπουργούς της Βρετανίας και της Γαλλίας Lloyd George (1863–1945) και Georges Benjamin Clemenceau (1841–1929) αντίστοιχα, καθώς και προς τον πρόεδρο των ΗΠΑ Thomas Woodrow Wilson (1856–1924), προς τους οποίους εξέφραζαν την ευγνωμοσύνη τους για τις ενέργειές τους υπέρ του ελληνικού έθνους: *«Η απελευθέρωσις και εθνική αποκατάστασις της Ιωνίας επλήρωσαν τας καρδίας του Κυπριακού λαού ειλικρινούς αισθήματος βαθείας ευγνωμοσύνης προς*

υμάς. Η Εκκλησία και ο λαός της Κύπρου, ους έχομεν την τιμήν να αντιπροσωπεύωμεν, διαβιβάζουσι προς Υμάς εγκάρδιον χαιρετισμόν ευγνώμονος τιμής και εύχονται όπως αι αρχές της ελευθερίας και της δικαιοσύνης κρατήσωσι μέχρι τέλους, δυνηθή δε ούτω ν' αποκατασταθή ολόκληρος ο Ελληνισμός, όστις τσαούτα υπέστη και τοσούτον ηγωνίσθη καθ' όλην την μακράν αυτού εθνικήν σταδιοδρομίαν υπέρ επικρατήσεως των ιδίων αρχών, ων ετάζατε εαυτούς αντιλήπτορας και προστάτας» [Η απελευθέρωσις της Σμύρνης 1919: 2].

Συγχαρητήρια τηλεγραφήματα εκ μέρους του κυπριακού λαού και της Εκκλησίας της Κύπρου απέστειλαν, επίσης, ο Αρχιεπίσκοπος και τα μέλη της Κυπριακής Πρεσβείας προς τον Μητροπολίτη Σμύρνης Χρυσόστομο (1867–1922) στη Σμύρνη, καθώς και προς τον αρχιστράτηγο Λεωνίδα Παρασκευόπουλο στη Θεσσαλονίκη [Η απελευθέρωσις της Σμύρνης 1919: 2].

3. Οι εξελίξεις στο μικρασιατικό μέτωπο το 1920

Ενώ αρχικά απαγορεύτηκε στον ελληνικό στρατό να προελάσει στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας, στις αρχές του 1920 το Ανώτατο Συμμαχικό Συμβούλιο μετά τα διαβήματα του Βενιζέλου ενέκρινε την προέλαση, ώστε να επιτευχθεί κατάληψη της σιδηροδρομικής γραμμής μέχρι την Πάνορμο στις ακτές της Προποντίδας. Βάσει της απόφασης αυτής, ο Βενιζέλος με τηλεγράφημά του ημερομηνίας 20 Ιουνίου 1920 διέταξε τον αρχιστράτηγο Λεωνίδα Παρασκευόπουλο να προελάσει. Ο Αγησίλαος Αρτέμης, αναπληρωτής πρόξενος της Ελλάδας στην Κύπρο ανακοίνωνε στο *Παγκύπριο Γυμνάσιο* Λευκωσίας την έναρξη των επιχειρήσεων [Ταλιαδώρος 2001: 46· Διάγγελμα του κ. Βενιζέλου 1920: 2].

Η επίθεση των ελληνικών στρατευμάτων κατά των άτακτων στρατευμάτων του Κεμάλ Ατατούρκ που άρχισε από τον τομέα του Σαλιχλή-Αζαρίου είχε ως αποτέλεσμα την ήττα των εχθρικών δυνάμεων και την κατάληψη του Αζαρίου (Ακ-Χισσάρ) και της Φιλαδέλφειας. Σύμφωνα με το πρακτορείο *Ρέουτερ*, η επίθεση «επτόησε βαθύτατα ολόκληρον την Τουρκίαν», με τις ελληνικές δυνάμεις να συνεχίζουν επιτυχώς την προέλασή τους, εκδιώκοντας τους εχθρούς μέχρι και τον Μαϊάνδρο. Κύριος στόχος της επιθετικής ενέργειας ήταν η κατάληψη του Αφιόν Καραχισάρ, το οποίο αποτελούσε σημαντικό σιδηροδρομικό κέντρο, μέσω του οποίου ο τουρκικός στρατός ανεφοδιαζόταν και συγκοινωνούσε με τις εσωτερικές βάσεις του [Η μεγάλη ελληνική επίθεσις 1920: 3].

Ειδικότερα, τις σχετικές πληροφορίες για την ελληνική προέλαση μετάδωσε το *Ρέουτερ* και τις αναδημοσίευσε η εφημερίδα *Αλήθεια*. Στις 25 Ιουνίου

ου, με βάση ανταπόκριση του πρακτορείου από τη Σμύρνη, η ελληνική επίθεση υποχρέωσε σε άτακτη υποχώρηση τα τουρκικά στρατεύματα, τα οποία είχαν συγκεντρωθεί γύρω από το Ακ-Χισσάρ. Μετά την κατάληψη του Ακ-Χισσάρ, ο ελληνικός στρατός συνέχισε την προέλαση του προς τον βορρά. Επιπρόσθετα, σε ανακοινωθέν που εξέδωσε το ελληνικό Γενικό Αρχηγείο της Σμύρνης στις 26 Ιουνίου αναφερόταν ότι οι επιχειρήσεις των ελληνικών στρατευμάτων ματαίωσαν τα σχέδια των Τούρκων για συγκέντρωση των στρατευμάτων τους γύρω από τη Φιλαδέλφεια, η οποία καταλήφθηκε το προηγούμενο βράδυ μετά από επιτυχή κυκλωτική κίνηση. Το ελληνικό ιππικό ανέκοψε την υποχώρηση του 13^{ου} Σώματος του τουρκικού στρατού, το οποίο υπερασπιζόταν τη Φιλαδέλφεια. Ο Ακκή βέης, διοικητής του τουρκικού σώματος, διέφυγε τη σύλληψη μισή ώρα πριν από την περικύκλωση της περιοχής, κατευθυνόμενος προς το Ουσάκ. Οι απώλειες των Τούρκων σε νεκρούς, πληγωμένους και αιχμαλώτους ανήλθαν σε 8.000 περίπου άνδρες. Πέραν αυτών, στα χέρια των ελληνικών δυνάμεων περιήλθαν σημαντικές ποσότητες πολεμικού υλικού, ατμάμαξες και σιδηροδρομικός εξοπλισμός. Τα ελληνικά στρατεύματα προέλαυναν ραγδαία και βρισκόνταν σε απόσταση 10 χιλιομέτρων ανατολικά της Φιλαδέλφειας. Εν τω μεταξύ, η ελληνική πρεσβεία στο Λονδίνο στις 25 Ιουνίου ανακοίνωνε ότι, με βάση τηλεγράφημα που έλαβε από το Ελληνικό Αρχηγείο της Σμύρνης, μια ελληνική μεραρχία κατέλαβε το Σαλικλέ, εκδιώκοντας τις εχθρικές δυνάμεις από την περιοχή Μαρμαρά-Σαλικλέ, ενώ παράλληλα κατάφερε να συλλάβει μεγάλο αριθμό αιχμαλώτων και να εξασφαλίσει αριθμό εχθρικών τηλεβόλων [Η μεγάλη ελληνική επίθεση 1920: 3].

Από το Αρχηγείο της Σμύρνης ανακοινώθηκε, ακόμη, επισήμως ότι οι εμπροσθοφυλακές του ελληνικού στρατού επεκτάθηκαν κατά μήκος της γραμμής που διερχόταν προς τα βόρεια στο Σόμα, προς τα ανατολικά στο Αξάρ-Μαρμαρά, Αττάλα της Φιλαδέλφειας, Ιτελέν Παλιάν Πολατάκ μέχρι τον Μαϊάνδρο και ανατολικά του Κιόσκ. Ολόκληρη την παραλιακή ζώνη κατείχαν ισχυρά ελληνικά στρατιωτικά αποσπάσματα [Η μεγάλη ελληνική επίθεση 1920: 3].

Σε ολόκληρο το νησί οι Έλληνες της Κύπρου και ο κυπριακός τύπος δέχτηκαν με ενθουσιασμό την έναρξη των επιχειρήσεων και τις επιτυχίες του ελληνικού στρατού. Στον ιερό ναό Αγίας Νάπας στη Λεμεσό με πρωτοβουλία της Μητροπόλεως της πόλης «εψάλη κατανυκτική Δέηση υπέρ κατισχύσεως των Ελλήν. Όπλων κατά τον αρξάμενον νέον κατά των Τούρκων αγώνα» [Κοινωνική Κίνησης 1920: 3]. Στη Λάρνακα η αντιβενιζελική εφημερίδα

Νέον Έθνος υπογραμμίζει τη σημασία της προέλασης των ελληνικών στρατευμάτων και ταυτόχρονα τονίζει την εθνική ομοψυχία επί του θέματος, αναφέροντας: «*Η διάνοια και η ψυχή του Πανελληνίου ας προσηλωθώσιν ελαβώς εις τον ιερόν αγώνα, όστις αποτελεί ως ελπίζομεν, οριστικόν πλήγμα κατά της ασιατικής τυραννίδος και πλήρη επίστεψιν του έργου υπέρ της εθνικής ελευθερίας και του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Ουδεμία εσωτερική διαμάχη, ουδεμία αντέγκλησις, ουδεμία διχόνοια δύναται να έχη θέσιν, καθ' ην στιγμήν τελεσιουργείται το λαμπρόν οικοδόμημα, το οποίον ωνειροπόλησαν και υπέρ ουδέν εφείσθησαν θυσιών, μόχθων, αγώνων μακραί γενιαί μαρτύρων και ηρώων*» [Ο Αγών Ήρξατο 1920: 1].

Ανάλογο πνεύμα εθνικής συμφιλίωσης και ομοψυχίας εκφράζει και η φιλοβενιζελική εφημερίδα *Ελευθερία* της Λευκωσίας, αφού φαίνεται ότι ο ελληνικός αγώνας στη Μικρά Ασία ενώνει τους απανταχού Έλληνες. Αναφέρει σχετικά: «*Οι Πανέλληνες παρασκευάζονται εις πανηγυρισμόν της απελευθερώσεως των δούλων αδελφών. Οπουδήποτε γησ και ανευρίσκονται, αγάλλονται σήμερον και ενθουσιώσι διά την πραγμάτωσιν των πόθων μας έστω και υπό τινάς περιορισμούς. Η δε χαρά εκ των νέων κατορθωμάτων της Φυλής μας είναι τόσον μεγάλη, ώστε να επικρατή πάσης άλλης αντιλήψεως και να παρουσιάξη τον Ελληνικόν Λαόν ενιαίον, ηνωμένον, ενθουσιώδη πατριώτην, με το βλέμμα και την διάνοιαν εστραμμένα προς το μεγαλείον της Πατρίδος*» [Γεγονότα και Σχόλια 1920: 3].

Στη συνέχεια η *Ελευθερία* αναφέρεται και στους εθνικούς πόθους των Ελλήνων της Κύπρου: «*Και ημείς οι Κύπριοι, τμήμα αναπόσπαστον της Φυλής, ας μετάσχωμεν μετ' ενθουσιασμού εις τον πανηγυρισμόν του Εθνικού Πάσχα, ηνωμένοι κατά τε τας αντιλήψεις και τα φρονήματα και με την πεποίθησιν ότι δεν είναι μακράν η ημέρα καθ' ην θέλομεν πανηγυρίσει και την ιδικήν μας απελευθέρωσιν*» [Γεγονότα και Σχόλια 1920: 3].

4. Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις το καλοκαίρι του 1921

Νικηφόρες ήταν οι επιχειρήσεις της στρατιάς της Μικράς Ασίας το καλοκαίρι του 1921. Στις 13 Ιουλίου 1921 ο ελληνικός στρατός κατέλαβε το Αφιόν Καραχισάρ, στις 17 Ιουλίου την Κιουτάχεια και στις 19 Ιουλίου το Εσκή Σεχίρ. Οι Τούρκοι υποχρεώθηκαν να υποχωρήσουν ανατολικά του ποταμού Σαγγάριου, ενώ στην Κιουτάχεια συνήλθε το Πολεμικό Συμβούλιο υπό την προεδρία του βασιλιά Κωνσταντίνου (1868–1923) κατά τη διάρκεια του οποίου αποφασίστηκε η προέλαση των ελληνικών στρατευμάτων προς την Αγκυρα. Έτσι, άρχισε η νικηφόρα προέλαση του ελληνικού στρατού πέ-

ραν του Σαγγάριου ποταμού στις 24 Αυγούστου 1921 [Ταλιαδώρος 2001: 49· Οι εθνικοί θρίαμβοι 1921: 1].

Οι επιτυχίες του ελληνικού στρατού προκάλεσαν μεγάλο ενθουσιασμό με ξέφρενους πανηγυρισμούς σε όλες τις πόλεις και τα χωριά της Κύπρου. Εντυπωσιακό ήταν το γεγονός ότι οι βασιλικοί και οι βενιζελικοί της Κύπρου, μέχρι πρότινος εχθροί, συμφιλιώθηκαν, γιορτάζοντας μαζί τις επιτυχίες αυτές. Το γεγονός αυτό δεν περνά απαρατήρητο στην Ελλάδα, αφού η αθηναϊκή εφημερίδα *Καθημερινή* στις 2 Αυγούστου 1921 τονίζει εμφατικά: «*Οι εν Κύπρω Έλληνες, αποδείχθησαν περισσότερον πολιτισμένοι, περισσότερον ενθουσιώδεις, περισσότερον Έλληνες ακόμη, όλων των άλλων Ελλήνων. Αι πολεμικά μας νίκα τους ηδέλωσαν, καθ' ον ελληνικώτατον τρόπον*» [Ταλιαδώρος 2001: 50–51].

Στην Αμμόχωστο, στις 9 Ιουλίου 1921, πραγματοποιήθηκε δοξολογία στον ιερό ναό του Αγίου Νικολάου. Κύριος ομιλητής ήταν ο Δήμαρχος της πόλης Γεώργιος Σ. Εμφιετζής (1879–1956), ο οποίος με ενθουσιασμό και συγκίνηση ζητωκραύγασε υπέρ του βασιλιά, του στρατού και της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα. Μετά την ολοκλήρωση της δοξολογίας, έλαβε χώρα παρέλαση στις κύριες οδούς της πόλης. Ενθουσιώδεις εκδηλώσεις πραγματοποιήθηκαν επίσης στο Ριζοκάρπασο και στα άλλα χωριά της περιοχής, καθώς και στη Μονή του Αποστόλου Ανδρέα στην Καρπασία [Ταλιαδώρος 2001: 51].

Στη Λάρνακα ο Δήμαρχος Φίλιος Ζαννέτος (1863–1933) μαζί με ομάδα πολιτών επισκέφθηκε τον Έλληνα πρόξενο Ζήση Ν. Χατζηβασιλείου, ζητώντας του να διαβιβάσει τα συγχαρητήρια της Κύπρου προς τον Έλληνα πρωθυπουργό για τις εθνικές επιτυχίες. Ο μητροπολίτης Κιτίου Νικόδημος Μυλωνάς (1889–1937) και ο Φίλιος Ζαννέτος απέστειλαν συγχαρητήρια τηλεγραφήματα στον βασιλιά Κωνσταντίνο. Στο τηλεγράφημά του προς τον βασιλιά, ο δήμαρχος της πόλης αναφέρει χαρακτηριστικά: «*Ένδακρυς εκ χαράς υποβάλλω ενδόξω Στρατηλάτη, ηρωϊκή στρατιά διάθερμα συγχαρητήρια, άπειρον εθνικήν ευγνωμοσύνην ελληνικού λαού Λάρνακος δι' απαράμιλλα κατορθώματα*» [Χρονικά 1921α: 3].

Ολόκληρη η πόλη σημαιοστολίστηκε, ενώ τελέστηκε πάνδημος δοξολογία στον ιερό ναό Αγίου Λαζάρου. Πλήθος κόσμος συνέρρευσε στον ναό, ενώ της δοξολογίας προΐστατο ο Αρχιμανδρίτης της Μητροπόλεως, Μακάριος Μαχαιριώτης (1885–1941). Παρευρέθηκε επίσης ο πρόξενος της Ελλάδας Ζήσης Χατζηβασιλείου [Χρονικά 1921α: 3· Ανταποκρίσεις εκ Λάρνακος 1921: 3]. Στον λόγο που εκφώνησε ο Φίλιος Ζαννέτος δεν παραλείπει να εκ-

φράσει και τους πόθους του αλύτρωτου κυπριακού ελληνισμού, αναφέροντας, μεταξύ άλλων: «*Η εκστρατεία αυτή, ης τους θριάμβους πανηγυρίζομεν σήμερον, αινούντες τον Θεόν, κατεργάζεται μεγαλοπρεπές το επιστέγασμα της εθνικής παλινορθώσεως και ολοκληρωτικής αποκαταστάσεως του Έθνους. Ίσως εν τω βάθει της ιδικής μας, της κυπριακής ψυχής, να υπάρχει κατά την στιγμήν ταύτην κενόν τι, παράπονόν τι, αλλ' απέναντι της μεγάλης χαράς και του γεγονότος, ότι οι ελληνικάί νίκαι είχαν ως έρεισμα την αγγλικήν ευμένειαν, ορθόν είναι [...] να τηρηθή παρ' ημών σιγήν αλλά και αναμονή δι' ευθετώτερον τον καιρόν, ο οποίος άλλως ελπίζομεν, ότι δεν απέχει πολύ*» [Ζαννέτος 1921: 1].

Εκδηλώσεις πραγματοποιήθηκαν επίσης στην επαρχία Λάρνακας και ιδιαίτερα στην Πύλα και στα Περβόλια. Στα δύο χωριά τελέστηκαν δοξολογίες, όπου σύσσωμοι οι κάτοικοι τις παρακολούθησαν με ενθουσιασμό. Σε τηλεγράφημά του προς τον βασιλιά Κωνσταντίνο, ο Μητροπολίτης Κιτίου αναφέρει σχετικά: «*Όρειναί κοινότητες ημετέρας Θεοσώστου επαρχίας, εν αις αναστρεφόμενα κατ' αυτάς ποιμαντορικάς περιουδούντες, δονούμενοι εξ ενθουσιασμού επί ακούσματι τελευταίων υπερόχων εθνικών κατορθωμάτων, δοξολογίας ύμνησαν Παντάνακτα, δεηθείσαι αυτώ όπως οζύνη ρομφαίαν Σου, Βασιλεύ, εν τω εκδικήσαι τελειωτικώς ιεράν κληρονομίαν αιμινήτων προγόνων Σου, χαλυβδώση δε αελλόποδάς Σου συναγωνιστάς τη διώξει της νίκης*» [Χρονικά 1921b: 3· Ταλιαδώρος 2001: 53].

Στη Λεμεσό οι κάτοικοι με μεγάλη συγκίνηση γιόρτασαν την κατάληψη του Εσκή Σεχίρ και την προέλαση των ελληνικών στρατευμάτων στη Μικρά Ασία. Η Μητρόπολη Λεμεσού, τα σωματεία και όλες οι οικίες της πόλης σημαιοστολίστηκαν, ενώ ο λαός αυθόρμητα συγκεντρώθηκε στον ναό της Αγίας Νάπας, όπου μίλησε ο δικηγόρος Ευγένιος Ζήνων (1876–1929) [Η κεραυνοβόλος προέλασις 1921: 2· Ταλιαδώρος 2001: 53]. Περιγράφοντας τα γεγονότα, η εφημερίδα *Αλήθεια* αναφέρει: «*Παρελθουσών των πρώτων εντυπώσεων ο λαός ως εξ ενστίκτου διηυθύνθη εις τον Ναόν Αγ. Νάπας του οποίου οι κώδωνες εκρούοντο χαρμοσύνως· εντός ολίγου ο ναός επληρώθη και ο λαός ήρξατο να ζητωκραυγάζη υπέρ του Βασιλέως και του ελλ. στρατού. Χορός ψαλτών έψαλλεν εμμελέστατα την δοξολογίαν*» [Η κεραυνοβόλος προέλασις 1921: 2].

Στον λόγο που εκφώνησε ο Ευγένιος Ζήνων μίλησε με καταφανή συγκίνηση, εγκωμιάζοντας τις αρετές του ελληνικού στρατού, προσβλέποντας και στη σύντομη απελευθέρωση της Κωνσταντινουπόλεως. Αναφέρει εμφατικά ότι: «*Το όνειρον της Ελλην. Φυλής δεν επραγματοποιήθη εισέτι πλήρως και ότι η μεγάλη Πανελληνίος δοξολογία προς τον Ύψιστον θα ψαλή λίαν προ-*

σεχώς υπό τους θόλους του ναού της του Θεού Σοφίας εν τη πόλει των ονείρων του έθνους τη νύμφη του Βοσπόρου» [Η κεραυνοβόλος προέλασις 1921: 2].

Ομάδα νέων έψαλλε τον εθνικό ύμνο, ενώ στον περίβολο του ναού ρίπτονταν χαιρετιστήριες ολμοβολές. Στη συνέχεια, το πλήθος του κόσμου πέρασε από διάφορες οδούς της πόλης, ψάλλοντας τον εθνικό ύμνο. Τη νύχτα φωταγωγήθηκε ολόκληρη η πόλη και ιδιαίτερα η προκουμαία, όπου η φιλαρμονική του Δήμου Λεμεσού έπαιζε διάφορα εμβατήρια και χορωδία νέων τραγουδούσε το εμβατήριο του «Αϊτού ο γιος» προς τιμήν του βασιλιά Κωνσταντίνου [Η κεραυνοβόλος προέλασις 1921: 2].

Συγχαρητήρια τηλεγραφήματα προς τον βασιλιά Κωνσταντίνο απέστειλαν ο Δήμαρχος Λεμεσού Αλέκος Ζήνων (1883–1968) και οι βουλευτές Λεμεσού-Πάφου, Νεόφυτος Νικολαΐδης (1872–1941), Μιχαήλ Η. Μιχαηλίδης (1866–1930) και Νικόλαος Κλ. Λανίτης (1872–1958). Στο τηλεγράφημά του ο Δήμαρχος Ζήνων αναφέρει: «*Ελληνικός πληθυσμός πόλεως Λεμεσού έξαλλος εξ ενθουσιασμού και ιεράς συγκινήσεως χαιρετίζει μετά τιμής, λατρείας και ευγνωμοσύνης ένδοξον Αρχιστράτηγον, ένδοξον στρατόν, και μετά πίστεως αναμένει συντόμως αυτόν προσφωνούμενον παγκοσμίως Αυτοκράτορα Κωνσταντίνον τον Δωδέκατον*» [Η κεραυνοβόλος προέλασις 1921: 2].

Στο τηλεγράφημα των τριών βουλευτών Λεμεσού-Πάφου τονίζεται και ο πόθος για την εθνική αποκατάσταση του νησιού: «*Επαρχία έξαλλος πανηγυρίζουσα προπέμπει Βασιλέα εις Κωνσταντινούπολιν караδοκούσα ιεράν στιγμήν προστάτις δύναμις κάλεση αυτόν εις την Κύπρον συμπληρουμένης εθνικής αποκαταστάσεως*» [Η κεραυνοβόλος προέλασις 1921: 2].

Εκδηλώσεις πραγματοποιήθηκαν στις δύο λέσξεις της πόλης, *Ισότης* και *Ένωσις*, οι οποίες επίσης απέστειλαν ενθουσιώδη συγχαρητήρια τηλεγραφήματα προς τον βασιλιά Κωνσταντίνο. Ακόμη, αυθόρμητα εκδήλωσαν τον ενθουσιασμό και τη συγκίνησή τους οι κάτοικοι σε διάφορα χωριά της επαρχίας Λεμεσού, μεταξύ των οποίων στις Πλάτρες και στο Όμοδος. Στις Πλάτρες ενθουσιώδη λόγο εκφώνησε ο διευθυντής της εφημερίδας *Αλήθεια* Μενέλαος Δ. Φραγκούδης (1871–1931) [Η κεραυνοβόλος προέλασις 1921: 2· Λεμεσιανά νέα 1921: 3· Ανταποκρίσεις εκ Λάρνακος 1921: 3].

Ενθουσιώδεις ήταν και οι εκδηλώσεις που πραγματοποιήθηκαν στη Λευκωσία. Τα καταστήματα έκλεισαν, η πόλη σημαιοστολίστηκε και ο κόσμος αυθόρμητα συγκεντρώθηκε στον Ναό της Φανερωμένης, όπου τελέστηκε δοξολογία, χοροστατούντος του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Κυρίλλου Γ'. Ο Αρχιεπίσκοπος απέστειλε συγχαρητήριο τηλεγράφημα προς τον Έλληνα πρωθυπουργό Δημήτριο Γούναρη (1867–1922), καθώς

και στον βασιλιά Κωνσταντίνο με την ευκαιρία της κατάληψης του Εσκή Σεχήρ από τα ελληνικά στρατεύματα. Στο τηλεγράφημα του προς τον βασιλιά, ο Αρχιεπίσκοπος, αναφερόμενος στην απελευθέρωση όλου του υπόδουλου ελληνισμού, εμμέσως θίγει και τις εθνικές διεκδικήσεις της Κύπρου, που εξακολουθεί να βρίσκεται υπό βρετανική κατοχή, διατρανώνοντας τον διακαή πόθο των Ελλήνων Κυπρίων για ελευθερία και για την ένωση του νησιού με την Ελλάδα: «*Επί τη αλώσει της Κιουταχειάς, Εσκή Σεχήρ, Ελληνικός Κυπριακός Λαός, δοξολογήσας εν ναοίς Υψιστον, συγχαίρει Υμετέρα Μεγαλειότητι, μεγάλω στρατηλάτη και γενναίω ελληνικώ στρατώ, ευχόμενος ταχίστην απελευθέρωσιν σύμπαντος υποδούλου Ελληνισμού, πανελλήνιον ένωσιν υπό σκήπτρον Υμών*» [Χρονικά 1921b: 3· Μικράι ειδήσεις 1921: 3].

Ανάλογο είναι και το τηλεγράφημα του Αρχιεπισκόπου προς τον Έλληνα πρωθυπουργό: «*Επί θριάμβω ελληνικών όπλων εν Κιουταχειά και Εσκή Σεχήρ, Ελληνικός Λαός Κύπρου, δοξολογήσας Υψιστον συγχαίρει Εθνική Ελληνική Κυβερνήσει, ευχόμενος σύντομον απελευθέρωσιν υποδούλου Ελληνισμού*» [Χρονικά 1921b: 3].

Την εθνική ανάταση των Ελλήνων της Κύπρου αναδεικνύει σε ανταπόκρισή της και η βρετανική εφημερίδα *Near East* της 18^{ης} Αυγούστου 1921 από τη Λευκωσία, την οποία αναμεταδίδει η *Φωνή της Κύπρου*. Ενδεικτικά, αναφέρεται μεταξύ άλλων ότι: «*Αι Ελληνικάί νίκαι εν Κιουταχειά και Εσκή Σεχήρ προκάλεσαν ενθουσιώδεις εκδηλώσεις χαράς εν πάσας τας Ελληνικάς συνοικίας. Δοξολογίαί ετελέσθησαν εν ταις Εκκλησίαις*» [Ο αγγλικός τύπος περί Κύπρου 1921: 3].

Τέλος, στην πόλη και επαρχία Πάφου ο πληθυσμός εξέφραζε με διάφορους τρόπους τη συγκίνηση και τον ενθουσιασμό του για την προέλαση του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία. Ολόκληρη η πόλη σημαιοστολήστηκε με πλήθος ελληνικών σημαιών. Ο Δήμαρχος Πάφου Νεόφυτος Ι. Νικολαΐδης σε εκδήλωση που πραγματοποιήθηκε μετά την τέλεση δοξολογίας στο μητροπολιτικό Ναό του Αγίου Θεοδώρου εξέηρε την εποποιία του ελληνικού στρατού: «*και κατέληξεν εις την ευχήν όπως η Δέσποινα του κόσμου γίνη εις τον Δαφνοστεφή Στρατηλάτην Βασιλέα Κωνσταντίνον οδηγήτρια προς πραγμάτων των αιώνιων και αναλλοιώτων πόθων σύμπαντος του Ελληνισμού*» [Ανταποκρίσεις εκ Πάφου 1921: 4].

Στην εκδήλωση συμμετείχε απόσπασμα από το σώμα των Ελλήνων προσκόπων, καθώς και πλήθος κόσμου [Ανταποκρίσεις εκ Πάφου 1921: 4· Ταλιαδώρος 2001: 58].

Σε ανταπόκρισή του από το Κτήμα στις 16 Ιουλίου 1921 ο *Κυπριακός Φύλαξ* περιγράφει το κλίμα που επικρατεί στην πόλη και επαρχία Πάφου μετά τις επιτυχίες των ελληνικών στρατευμάτων: «*Η ευφρόσυτος είδησις της κεραυνοβόλου και αποτελεσματικής προελάσεως των τειμημένων ηρωϊκών μας πολεμιστών από την ηγεσία του Δαφνοστεφούς Στρατηλάτου εις τον Μικρασιατικόν αγώνα συνεκίνησε και συνεκλόνησε βαθύτατα την Ελληνικήν ψυχήν. Εις το πρόσωπον πάντων ήτο ζωγραφισμένη η άδολος χαρά· χαρά την οποίαν σπανίως ησθάνθημεν*» [Ανταποκρίσεις εκ Λάρνακος 1921: 3].

5. Μετάδοση λανθασμένων ειδήσεων στον κυπριακό Τύπο

Εν μέσω του άκρατου ενθουσιασμού κυπριακές εφημερίδες μετέδωσαν λανθασμένες πληροφορίες και ειδήσεις, όσον αφορά την προέλαση των ελληνικών στρατευμάτων και τις εξελίξεις στο μέτωπο. Ειδικότερα, η εφημερίδα *Ελευθερία* μετέδωσε την αναληθή είδηση για τη σύλληψη του Κεμάλ Ατατούρκ, η οποία φαίνεται να προήλθε από την Ύπατη Αρμοστεία της Σμύρνης και διαδόθηκε σε ολόκληρο τον ελληνισμό [Ταλιαδώρας 2001: 52· Δέλτα 2009: 108–109· Κουλιγκάς 1988: 195–196]. Η είδηση μεταδόθηκε στις 23 Ιουνίου 1921 την ώρα που τελείτο δοξολογία στον ιερό ναό Αγίου Λαζάρου στη Λάρνακα, όπου προΐστατο ο Αρχιμανδρίτης Μακάριος Μαχαιριώτης και προκάλεσε τον ενθουσιασμό των εκκλησιαζομένων [Ανταποκρίσεις εκ Λάρνακος 1921: 3].

Ακόμη, η εφημερίδα *Αλήθεια* λανθασμένα δημοσίευσε στις 22 Ιουλίου 1921 την ψευδή είδηση για αυτοκτονία του Μουσταφά Κεμάλ, αποδίδοντας τις πληροφορίες σε ιδιωτικό τηλεγράφημα από το Πορτ Σάιτ της Αιγύπτου. Επίσης, στις 9 Σεπτεμβρίου 1921 η ίδια εφημερίδα, βασιζόμενη, όπως ισχυρίζεται, σε τηλεγράφημα του πρακτορείου *Ρέουτερ* αναφέρθηκε σε κατάληψη της Αγκυρας. Η είδηση αυτή προκάλεσε και πάλι ενθουσιασμό σε ολόκληρη την Κύπρο. Έτσι, μεταξύ άλλων στις 9 Σεπτεμβρίου 1921 τελέστηκε δοξολογία στον ιερό ναό της Παναγίας στις Πλάτρες για την υποτιθέμενη πτώση της Αγκυρας, χοροστατούντος του μητροπολίτη Πάφου Ιάκωβου Αντζουλάτου. Εκφώνησε δε λόγο ο εκ Λευκωσίας δικηγόρος Γεώργιος Μαρκίδης. Επιπρόσθετα, σε δοξολογία που τελέστηκε στον ιερό ναό Αγίας Νάπας μίλησε ο βουλευτής Νικόλαος Κλ. Λανίτης. Στην ομιλία του ο βουλευτής εν μέσω βαθύτατης συγκίνησης εξέφρασε την ευχή του και για την κατάληψη της Πόλης [Η πτώσις της Αγκυρας 1921: 3· Επί τη Αλώσει της Αγκυρας, Δοξολογία στες Πλάτρες 1921: 3· Ταλιαδώρας 2001: 54–55].

Η είδηση για την κατάληψη της Άγκυρας διαφεύστηκε προς μεγάλη απογοήτευση των απανταχού Ελλήνων και όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η εφημερίδα *Πάφος*: «*Η εκ Σμύρνης είδησις περί καταλήψεως της Αγκύρας δεν επεβεβαιώθη. Το τελευταίον ελλ. ανακοινωθέν, εξ Αθηνών [...] λέγει ότι η αριστερά πτέρυξ μάχεται, ενώ τα αεροπλάνα εβομβάρδισαν τον σιδηροδρομικόν σταθμόν Αγκύρας*» [Εξωτερικά ειδήσεις 1921: 3].

Στη συνέχεια, η ίδια εφημερίδα αναφέρεται στις αρνητικές εξελίξεις και στα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο ελληνικός στρατός στο μικρασιατικό μέτωπο: «*Η πτώσις της Αγκύρας είναι αβάσιμος. Αι τελευταίαι εν Λονδίνω πληροφορίαι ανέφερον ότι η επίθεσις ανατολικώς του Σαγγαρίου είναι στάσιμος. Η τελευταία μάχη των τελευταίων ημερών εύρε μάλιστα σημεία υποχωρήσεως των Ελλήνων. Ο Ελληνικός στρατός ευρίσκεται περίπου 40 μίλια νοτιοδυτικώς της Αγκύρας*» [Εξωτερικά ειδήσεις 1921: 3].

6. Συμπεράσματα

Η απελευθέρωση της Σμύρνης και η προέλαση του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία την περίοδο 1919–1921 είχε άμεσο θετικό αντίκτυπο στην Κύπρο. Ο πληθυσμός του νησιού ένωθε αναπόσπαστο μέρος του ελληνικού έθνους και με κάθε τρόπο εκδήλωνε τα εθνικά του αισθήματα, αλλά και τις εθνικές του διεκδικήσεις, με στόχο την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα.

Ο ενθουσιασμός, η συγκίνηση και η εθνική ανάταση των απανταχού Ελλήνων περιλαμβανομένων και των Ελλήνων της Κύπρου που εξακολούθουσαν να βρίσκονται για αιώνες υπό κατοχή από διαδοχικούς κατακτητές Φράγκους, Ενετούς, Τούρκους και Βρετανούς, έμελλε όμως λίγο αργότερα να μεταβληθεί σε πόνο, θλίψη και θάνατο με τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922. Μια μαύρη σελίδα στην ιστορία του νεότερου ελληνισμού...

Βιβλιογραφία

- Ανταποκρίσεις εκ Λάρνακος* // Ελευθερία 16(796), 17/30 Ιουλίου 1921. Σ. 3.
Ανταποκρίσεις εκ Πάφου // Κυπριακός Φύλαξ 3(118), 21 Ιουλίου 1921. Σ. 4.
Γεγονότα και Σχόλια. Προς το μεγαλείον της Πατρίδος // Ελευθερία 14(732), 25 Απριλίου / 8 Μαΐου 1920. Σ. 3.
Δέλτα Π. Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος, Ημερολόγιο — Αναμνήσεις — Μαρτυρίες — Αλληλογραφία. Αθήνα: Ερμής, 2009.
Διάγγελμα του κ. Βενιζέλου προς τον Ελληνικόν στρατόν της Μ. Ασίας // Αλήθεια 24(1181), 19 Ιουνίου 1920. Σ. 2.
Εξωτερικά ειδήσεις // Πάφος 1(1), 2/15 Σεπτεμβρίου 1921. Σ. 3.

- Επί τη Αλώσει της Άγκυρας. Δοξολογία στες Πλάτρες* // Αλήθεια 25(1243), 27 Αυγούστου 1921. Σ. 3.
- Ζαννέτος Φ.* Επί τοις εθνικοίς θριάμβοις // Νέον Έθνος 28(1434), 17/30 Ιουλίου 1921. Σ. 1.
- Η απελευθέρωσις της Σμύρνης* // Ελευθερία 14(681), 25 Μαΐου / 7 Ιουνίου 1919. Σ. 2.
- Η κατάληψις της Σμύρνης υπό των ελληνικών στρατευμάτων, σκηναί ενθουσιασμού και φρενίτιδος* // Ελευθερία 14(680), 18/31 Μαΐου 1919. Σ. 3.
- Η κατοχή της Σμύρνης υπό ελλην. Στρατού* // Κυπριακός Φύλαξ 14(639), 14 Μαΐου 1919. Σ. 4.
- Η κεραυνοβόλος προέλασις του ελλην. Στρατού* // Αλήθεια 25(1236), 9 Ιουλίου 1921. Σ. 2.
- Η μεγάλη ελληνική επίθεσις εν Μικρά Ασία* // Αλήθεια 24(1181), 19 Ιουνίου 1920. Σ. 3.
- Η πτώσις της Άγκυρας* // Αλήθεια 25(1243), 27 Αυγούστου 1921. Σ. 3.
- Κοινωνική Κίνησις* // Αλήθεια 24(1181), 19 Ιουνίου 1920. Σ. 3.
- Κουλιγκάς Β.* Κίος 1921–1922, Αναμνήσεις ενός Μικρασιάτη. Αθήνα: Δωδώνη, 1988.
- Λεμεσιανά νέα* // Φωνή της Κύπρου 34(1793), 24 Ιουλίου / 6 Αυγούστου 1921. Σ. 3.
- Μικραί ειδήσεις — Διάφορα* // Ελευθερία 16(798), 31 Ιουλίου / 13 Αυγούστου 1921. Σ. 2.
- Ο αγχλικός τύπος περί Κύπρου. Near East* // Φωνή της Κύπρου 34(1798), 28 Αυγούστου / 10 Σεπτεμβρίου 1921. Σ. 3.
- Ο Αγών Ήρζατο* // Νέον Έθνος 27(1379), 13/26 Ιουνίου 1920. Σ. 1.
- Οι εθνικοί θρίαμβοι* // Νέον Έθνος 28(1433), 10/23 Ιουλίου 1921. Σ. 1.
- Ταλιαδώρος Δ.* Η συμβολή της Κύπρου στη Μικρασιατική Εκστρατεία 1919–1922. Λευκωσία: χ.ε., 2001.
- Χρονικά* // Νέον Έθνος 28(1433), 10/23 Ιουλίου 1921a. Σ. 3.
- Χρονικά* // Νέον Έθνος 28(1434), 17/30 Ιουλίου 1921b. Σ. 3.

The operations of the Greek army in Asia Minor and their impact in Cyprus

F. Christodoulou

*Neapolis University Pafos, Paphos, Cyprus
foivi.christodoulou@gmail.com*

The study focuses on the operations of the Greek army in Asia Minor, during the years 1919–1921, for the liberation of the unredeemed Greek areas from the Ottoman occupation. Through the investigation of the Cypriot Press, the successes of the Greek army and their impact on Cyprus are highlighted. The Greeks of Cyprus, in a spirit of national emotion, were enthusiastic about the developments on the Asia Minor front, while at the same time promoting the long-standing national demand for union with Greece.

Keywords: *Asia Minor Catastrophe, Asia Minor, Cyprus, Archbishop Cyril III, King Constantinos, Eleftherios Venizelos*

References

- Antapokriseis ek Larnakos* // Eleftheria 16(796), July 17/30, 1921. P. 3.
Antapokriseis ek Pafou // Kypriakos Fylax 3(118), July 21, 1921. P. 4.
Gegonota kai Scholia, Pros to megaleion tis Patridos // Eleftheria 14(732), April 25 / May 8, 1920. P. 3.
Delta P. Eleftherios K. Venizelos, Imerologio — Anamniseis — Martyries — Allilografia. Athens: Ermis, 2009.
Diangelma tou k. Venizelou pros ton Ellinikon straton tis M. Asias // Alitheia 24(1181), June 19, 1920. P. 2.
Exoterikai eidiseis // Pafos 1(1), September 2/15, 1921. P. 3.
Epi ti Alosei tis Agkyras, Doxologia stes Platres // Alitheia 25(1243), August 27, 1921. P. 3.
Zannetos F. Epi tois ethnikois thriamvois // Neon Ethnos 28(1434), July 17/30, 1921. P. 1.
I apeleftherosis tis Smyrnis // Eleftheria 14(681), May 25 / June 7, 1919. P. 2.
I katalipsis tis Smyrnis ypo ton ellinikon stratevmaton, skinai enthousiasmou kai frenitidos // Eleftheria 14(680), May 18/31, 1919. P. 3.
I katochi tis Smyrnis ypo ellin. Stratou // Kypriakos Fylax 14(639), May 14, 1919. P. 4.
I keravnovolos proelasis tou ellin. Stratou // Alitheia 25(1236), July 9, 1921. P. 2.
I megali elliniki epithesis en Mikra Asia // Alitheia 24(1181), June 19, 1920. P. 3.
I ptosis tis Agkyras // Alitheia 25(1243), August 27, 1921. P. 3.
Koinoniki Kinisis // Alitheia 24(1181), June 19, 1920. P. 3.
Kouligkas V. Kios 1921–1922, Anamniseis enos Mikrasiati. Athens: Dodoni, 1988.
Lemesiana nea // Foni tis Kyprou 34(1793), July 24 / August 6 1921. P. 3.
Mikrai eidiseis — Diafora // Eleftheria 16(798), July 31 / August 13, 1921. P. 2.
O anglikos typos peri Kyprou. Near East // Foni tis Kyprou 34(1798), August 28 / September 10, 1921. P. 3.
O Agon Irxato // Neon Ethnos 27(1379), June 13/26, 1920. P. 1.
Oi ethnikoι thriamvoi // Neon Ethnos 28(1433), July 10/23, 1921. P. 1.
Taliadoros D. I symvoli tis Kyprou sti Mikrasiatiki Ekstrateia 1919–1922. Lefkosia: n.e., 2001.
Chronika // Neon Ethnos 28(1433), July 10/23, 1921a. P. 3.
Chronika // Neon Ethnos 28(1434), July 17/30, 1921b. P. 3.

Кафедра византийской и новогреческой филологии : на-
К30 учно-теоретический журнал. №12, 2022. – Московский государ-
ственный университет, кафедра византийской и новогреческой
филологии. – Москва : МАКС Пресс, 2022. – 128 с.
ISSN 2658-7157
ISBN 978-5-317-06915-5

Кафедра византийской и новогреческой филологии

Научно-теоретический журнал

№ 12 (3)

2022 г.

Издание Ассоциации неозллинистов России

Отпечатано с готового оригинал-макета

Подписано в печать 23.12.2022 г.

Формат 60x90 1/16. Усл. печ. л. 8.

Тираж 70 экз. Заказ № 188.

Издательство ООО «МАКС Пресс»

Лицензия ИД N 00510 от 01.12.99 г.

119992, ГСП-2, Москва, Ленинские горы,

МГУ им. М.В. Ломоносова, 2-й учебный корпус, 527 к.

Тел. 8(495)939-3890/91. Тел./Факс 8(495)939-3891.

Отпечатано в полном соответствии с качеством
предоставленных материалов в ООО «Фотоэксперт»
109316, г. Москва, Волгоградский проспект, д. 42,
корп. 5, эт. 1, пом. I, ком. 6.3-23Н